

niclas fredriksson

**MURAMARIS
ANLÄGGNINGSHISTORIA
1915-24**

MURAMARIS
ANLÄGGNINGSHISTORIA
1915-24

Niclas Fredriksson

MURAMARIS
ANLÄGGNINGSHISTORIA
1915-24

EXAMENSARBETE INOM LANDSKAPSARKITEKTPROGRAMMETS DESIGNINRIKTNING 20p
INSTITUTIONEN FÖR LANDSKAPSPLANERING ALNARP SLU 2006
HANDLEDARE: UNIVERSITETSLEKTOR EVA GUSTAVSSON

Sammanfattning

Anläggningar som tillkom under 1900-talets första decennier skildras ofta ur ett sublimt ägarperspektiv. Det må vara konstnärer, författare eller intellektuella, alla tillskrivs de som anläggningens skapare. I den mån anläggare, trädgårdsmästare eller trädgårdskonsulenter nämns så ses de endast som ett instrument för att verkställa ägarens intentioner. En anläggning och framförallt den ingående trädgården är emellertid under kontinuerlig utveckling. Dess livsnerv är en ständigt pågående process där form och innehåll dans och omdans genom ett oupphörligt mänskligt arbete och de beslut som tas av de inblandade aktörerna. Det är de enskilda människornas kunskaper och den förmåga de har att ta sig an olika uppgifter, som avspeglar sig i resultatet. Trots dessa aktörers påtagliga inverkan på en anläggning, så omnämns de ytterst sällan i olika skildringar, stundom inte alls. Kunskap baserad på erfarenhet, hand- och kroppsarbete tas allt som oftast för givet när det handlar om anläggningar och dess tillkomst.

Examensarbetet Muramaris anläggningshistoria 1915-24 baserar sig i huvudsak på de brev som skickades till Johnny Roosval från de olika inblandade aktörerna under den nämnda tidsperioden 1915-24. Arbetet tar även stöd av andra källor som räkenskaper, almanackor, fastighetshandlingar, skissböcker, fotografier, tidningsklipp mm. Examensarbetets huvudsakliga betoning ligger på trädgården och trädgårdsmästeriet med tillhörande boningshus. Så långt det har varit möjligt har jag med hjälp av alla dessa källor försökt att berätta en personligt färgad historia, där de insatser som gjordes från de centralt medverkande aktörerna står i centrum. Avsikten har varit att med hjälp av direkta citat låta de inblandade aktörerna, i mesta möjliga mån bidra med sina egna röster. Därmed får man en god inblick i hur de konkret gick till väga i sitt arbete med gestaltning, anläggning och kultivering.

Examensarbetet visar att dessa olika aktörers erfarenheter och kunskaper var en förutsättning för att anläggningen skulle få det uttryck och den karaktär som önskades av paret Roosval. Specifikt för trädgårdsmästaren var också att han skulle övervaka trädgårdssysslorna och leda arbetet framåt, att bevara men också utveckla. Examensarbetet har haft som intention att bidra att belysa trädgårdskonsten utifrån ett något annorlunda perspektiv, där fokus förskjuts från de mer renodlat mentala idealen till den formgivningsprocess, som sker i dialog mellan idealen och de fysiska och mänskliga förutsättningar, som står till buds.

Förord

Det är fascinerande med olika miljöer och den historia som döljer sig bakom var och en av dessa. Ofta finns där en stämning och atmosfär i miljön som på olika sätt tilltalar besökaren. Inte sällan finns där också något som vittnar om att där tidigare har pågått stor aktivitet, en aktivitet som ofta varit synonym med att ett stort och mödosamt arbete har blivit nedlagt på platsen. I mitt examensarbete, som är tänkt att återspegla Muramaris anläggningshistoria på Gotland mellan åren 1915-24, har ett antal olika människoliv knutits samman till en fascinerande historia, som är väl värd att berätta. Att mitt val för examensarbetet föll just på denna anläggning, 5 km norr om Visby, var nog en tillfällighet, men däremot var Gotland som plats avsiktlig vald. Jag var själv både boende och verksam på ön i nästan en tioårsperiod fram till mitten av 90-talet.

Examensarbetet som omfattar 20 poäng inom landskapsarkitekturprogrammets designinriktning har sammanställts under våren 2006 vid Institutionen för landskapsplanering Alnarp, Sveriges lantbruksuniversitet. Under arbetets gång har min handledare Eva Gustavsson kommit med många värdefulla synpunkter och på ett inkännande sätt också läst av mina intentioner, något som jag är mycket tacksam för. Andra personer som har hjälpt mig under arbetets gång och som jag också vill tacka är Ylva Larsson på Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA, Stockholm, Johan Landgren på Arkivfunktionen, KTH, Stockholm, Jonas Malmdal på Arkitekturmuseets arkiv, Stockholm, Gertrud Nord arkivarie på Nationalmuseum, Stockholm, Hedvig Schönback Stockholms stadsmuseum, Constance af Trolle, intendent på dansmuseet, Stockholm, Ulla Brendstrup slotts-trädgårdsmästare på Sofiero, Jane Schul på Tegnestuen Birkely, Holte, Kirsten Slot Larsen Lokalhistorisk arkiv for Korsør kommune, Åsa Klintborg Ahlklo Institutionen för landskapsplanering Alnarp, Eva Engström stadsarkitektkontoret i Visby, Berit Klintbom, arkivassistent på byggnadsnämnden, Visby, Ingrid Pettersson, lantmäterimyndigheten, Gotlands län, Thorbjörn och Ulla Ödin, Ödins Förlag AB, Visby, Anna Säve-Söderbergh Gotlandica-bibliotikare, Visby, Elisabeth Fridblom på arkivet, Läns museet Gotland, Sven Karlsson, förvaltare föreningen Gotlandstågets samlingar, Gerry Hellqvist på föreningen Gotlandståget, Dalhem och slutligen Sten Rosval och Lars Norrby, båda bosatta i Björke.

Innehåll

Inledning	11
Bakgrund	19
Muramaris anläggningshistoria 1915-24	35
Avslutning	115
Källor och litteratur	119
EKONOMISKA KARTAN	125
VÄXTLISTA	127

Från öster: lustgården och boningshuset. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Inledning

Alla människor längta till att göra sin omgivning till uttryck för sig själva och de flesta svenskar har särskild lust att ordna sitt sommarställe så. Om prinsar, grosshandlare eller den som gräver sin koloniträdgård på lördagskvällarna: det är i sommarlandet som de äro mest sig själva och där är också möjligheterna så mycket större att modellera omgivningen efter sin egen skön”.¹

Med de orden inledde konsthistorikern Johnny Roosval - i ”Slott och herresäten” - sin beskrivning över hur kronprinsparet år 1905 var i färd med att ta sig an uppgiften att gestalta och utforma anläggningen på Sofiero, en sommaridyll som i mångt och mycket hade sin motsvarighet i författarens eget sommarnöje Muramaris på Gotland.

En halvmil norr om Visby där den branta klintkusten tornar upp sig med sin mäktiga silhuett ligger Muramaris. Anläggningen är byggd på en avsats alldeles invid stupet mot stranden och havet. Som en avgränsning in mot ön ger den långsgående högre liggande klintavsatsen en behagfull rygg och ett välbehövligt lä. Muramaris är en plats vald med omsorg och där kontrastverkan mellan den frodiga lummiga grönskan får spela ut hela sitt register mot det vittrade och karga stenlandskapet med sina knotiga tallar. En bättre rekvisita för ett iscensättande av den fruktbara lustgården är svår att uppnå. Allt, från den lilla detaljen i det gulnade barret på backen till den stora och välvda himmelskupan med den vida horisonten, ger den poesi åt platsen som paret Johnny och Ellen Roosval var ute efter. Med hjälp av den kunnighet och erfarenhet, som arkitekt, trädgårdsmästare, anläggare, hantverkare och alla övriga inblandade människor besatt, fick så småningom anläggningen det uttryck Roosvals så innerligt eftersträvade. Anläggningen påbörjades 1915 och kom att färdigställas succesivt under en tioårsperiod. Utöver boningshus och trädgård kom anläggningen också att innehålla trädgårdsmästeri, tennisplan, golfbana och en mängd olika uthusbyggnader. De ekonomiska förutsättningarna för att skapa anläggningen Muramaris var minst sagt goda. Ellen Roosval var nämligen dotter till en av samtidens rikaste kvinnor, grevinnan Vilhelmina von Halwyll och att bygga anläggningar som Muramaris hörde till de mer välbeställdas privilegier. Några ytterligare exempel på anläggningar från samma period var; Carl och Olga Milles Millesgården, Ellen Keys Strand och Sigfrid och Ruth Ericssons Vargaslätt.

I olika historieskrivningar kan man allt som oftast läsa om hur dessa miljöer med byggnader och trädgård är produkter av sina upphovsmän, skildringar som huvudsakligen begränsar sig till årtal för uppförande och en beskrivning av den färdiga anläggningen. När

¹ Roosval, 1922, s. 201.

de officiella framställningarna utesluter all form av bakomliggande arbete blir en stor del av tillkomsthistorien okänd. Tänker man efter stund så kommer man ganska snart till insikt om att det är i själva arbetet som förtjänsten ligger i att anläggningen överhuvudtaget har kommit till. Visst kan, som i fallet med Muramaris, byggherren ta initiativ och beslut, arkitekten lägga fram och presentera sina planer, men i slutändan ska också någon uppföra anläggningen, om tankar och idéer över huvud taget ska kunna bli verklighet. Poeten och politikern, konstnären och hantverkaren och tillika ledargestalten inom den engelska ”arts and crafts”- rörelsen William Morris uttryckte sakernas tillstånd på ett klart och tydligt sätt:

“You look in your history-books to see who built Westminster Abbey, who built St Sophia at Constantinople, and they tell you Henry III, Justinian the Emperor. Did they? Or, rather, men like you and me, handicraftsmen, who have left no names behind them, nothing but their work?”²

Om personerna som verkligen uppförde anläggningen istället får lämna både namn och röst bakom sig är jag övertygad om att anläggningen både kommer att berikas och ges större förståelse än vad den haft tidigare. Med ökad kännedom och bättre kunskap om en anläggning kommer man också ifrån alla de till synes märkliga skönmålningar och myter som man alltför ofta stöter på i både äldre och nyare litteratur, om vilken högt ansedd eller känd person som bara genom ett trollslag fick allt att falla på plats.

Syfte – avgränsning och metod

Syftet med examensarbetet är således att omsätta historisk dokumentation, huvudsakligen i form av brev, för att kunna skildra tillkomsten av anläggningen ur ett perspektiv som utgår från anläggarnas, trädgårdsmästarens, trädgårdskonsulentens, arkitektens och alla de andra inblandade personernas vyer och som därmed går bortom det oftast stereotypa sätt att presentera en anläggning på, som inledningsvis har nämnts. Den anläggningshistoria som så småningom berättas kommer i huvudsak att fokusera på aktiviteterna i och kring den muromgärdade trädgård, som omger boningshuset samt trädgårdsmästarens roll och arbete i det trädgårdsmästeri, som med tiden var en förutsättning för den minutiöst utförda kultiveringen av trädgården. Med anledning av att trädgården under denna period stod i intim förbindelse med både boningshus och omgivning, så kommer även dessa delar av anläggningen att delvis ingå i historien.

² Hoyles, 2005, s. 22.

Den berättandeform, som medvetet valts för examensarbetets genomförande, syftar till att ge en inblick i trädgårdens gestalt och dess mänskliga förutsättningar. En aspekt som då framträder, men som nödvändigtvis inte är specifikt uttalad, är trädgården sedd som ett kontinuerligt pågående arbete och en plats i ständig utveckling; ett synsätt som således frångår betraktelsen av trädgården som något avslutat eller färdigt objekt. Detta förhållningssätt, att se trädgården som en ständig och fortgående process, är sällan framlyft. Under senare tid har dock Åsa Ahrlund i sin avhandling *Den osynliga handen* (2005) fört en liknande diskussion om trädgårdsmästarens betydelse för den process, som trädgården och trädgårdskonsten innebär. Även Martyn Hoyles har utgått från detta synsätt i antologin *Vista* (2005). Genom sitt bidrag, *The Garden and the Division of Labour* (2005), har han lyft fram betydelsen av arbetet i trädgården, varvid han poängterat den milsvida skillnaden mellan begreppen trädgård och ”trädgårdande”. Han menar att de flesta design- och historieböcker endast koncentrerar sig på trädgården och undviker att nämna någonting om det hårda arbetet, trots att arbetet är avgörande för trädgårdens tillblivelse och livsnerv.

Examensarbetets beskrivning är tidsmässigt avgränsat till åren 1915-1924. Inom denna period tillkom alla de huvudsakliga delar, som gav anläggningen dess mycket säregna och speciella karaktär. Tidsavgränsningen fungerar också som en ram för den anläggningshistoria som berättas; en anläggningshistoria som i huvudsak kommer att fokusera på boningshuset och trädgården med tillhörande trädgårdsmästeri. Under de två första åren mellan 1915-17 kom de flesta byggnadskonstruktionerna att färdigställas. Utöver boningshuset kom då även murar, pergolor, markstensbeläggningar och diverse andra byggda element i trädgården att bli klara. Under den senare delen av 1916 påbörjades också det mödosamma anläggningsarbetet i trädgården, med bl a schaktning och jordpåfyllning. Från 1917 påbörjades de första planteringarna av växter, ett arbete som kom att fortgå med ständiga nyomläggningar av rabatter och med aldrig sinande växtinköp. Av berättelsen framgår också redan utförda delar kontinuerligt genomgick ständiga förbättringar av olika slag. På 20-talet kom man att utföra en hel del nyanläggningsarbeten i den nära omgivningen till trädgården och boningshuset, bl a tillkom en murkrönt nedfartsväg med en entréplan, en tennisplan samt en golfbana.

Genomförandet av examensarbetet har dels skett genom dokumentation och inventering av anläggningen, där inte minst fotograferingen har varit betydelsefull, och dels genom personintervjuer, arkiv- och litteraturstudier. Dessa olika typer av information har sedan legat som underlag för den anläggningshistoria som skrivits. Ett stort arbete har lagts ned på att sortera, tyda och renskriva alla arkivuppgifterna samt att matcha de olika aktörernas ofta ganska fragmen-tariska men detaljerade korrespondensuppgifter mot varandra, så att berättelsen har fått en tids- och innehållsmässig logik. Anläggningshistorien har medvetet tillförts en stor mängd citat. Tanken med detta är att aktörernas röster ska få framträda i så

stor omedelbarhet och utsträckning som möjligt och att händelseförloppet därmed till största delen återberättas av dem själva.

Källmaterial

Den huvudsakliga källan för arbetet är Johnny Roosvals arkiv på Antikvarisk topografiska arkivet i Stockholm, förkortat ATA. I första hand rör det sig om brev till Johnny Roosval men också om diverse annat material, så som räkenskaper, almanackor, fastighetshandlingar, skissböcker, fotografier, tidningsklipp mm. Samtliga ovan nämnda poster är uppdelade i mer eller mindre noggrant sorterade volymer. Den valda perioden för arbetet, dvs åren 1915-24, står i stor utsträckning i relation till det efterlämnade materialet. Efter år 1924 är uppgifter om anläggningen väldigt knapphändiga, vilket beror på att en stor del av brevserien mellan 1928-40 helt enkelt saknas. Några räkenskaper såsom verifikationer, kvittenser osv finns inte heller att tillgå efter 1924. Undantag är några fakturor rörande trädgården från slutet av 50-talet och med Hammenhögs i Skåne och Schenholms fröhandel i Visby som avsändare. Av något enstaka efterlämnat fotografi kan man trots bristen på annat material konstatera att förändringar skedde i anläggningen även efter 1924, bland annat så kom den så kallade kattgården att gestaltas om. Att en trädgårdsmästare förmodligen också har funnits kontinuerligt på Muramaris framgår inte minst av det i två band utgivna verket ”Svenska trädgårdar” år 1939. Av den länsöversikt över trädgårdar som verket ger så finns här Muramaris villaträdgård upptagen. Här kan man läsa att ansvarig vid nuvarande rörelse sedan 1934 är trädgårdsmästare Eric Larsson och att i trädgården finns anlagda 2 växthus och 30 bänkfönster. Dessutom odlas på friland köksväxter och ett 50-tal fruktträd.

Som appendix till Johnny Roosvals personarkiv finns också en del bevarat från Ellen Roosval. Det rör sig här om några brev, men också om fotografier av hennes konstnärliga arbeten, främst då hennes skulpturala verk. Förhoppningar om att hitta uttryckta tankar och idéer i den korrespondens som finns bevarad mellan paret självt har tyvärr inte infriats. Brevmängden består dessvärre bara av ett fåtal brev och dessutom så sträcker de sig bara fram till år 1918.

I den mån Ellen Roosval bidrar med sin ”röst” om Muramaris så är det genom ett citat från en brevväxling mellan henne och hennes föräldrar hösten 1920. Citatet återges i den kommande anläggningshistorien.

Ritningar och planer

Av de många ritningar som arkitekten Arre Essén gjorde över Muramaris finns idag dessvärre inga kvar förutom ett par situationsplaner³. Den ena återfinns publicerad i tidskriften *Arkitektur* 1918 och den andra i månadsjournalen *Svenska hem i ord och bilder* 1924. Den sistnämnda planen är dock osignerad. Med största sannolikhet är det nog ändå Essén som utfört ritningen. Genom jämförelse av handstil mellan denna och med ritmaterial som finns efterlämnat av Essén på Arkitekturmuseets arkiv i Stockholm framgår en tydlig likhet. Eftersökningar har också gjorts både på stadsbyggnadskontoret och på kommunarkivet i Visby utan framgång⁴. Av en artikel skriven av Hedvig Schönbeck 1992 framgår det att ritningar över byggnaden och delar av den omkringliggande miljön vid den tidpunkten fanns tillgängliga på plats⁵. En ägotvist i mitten av 1990-talet medföljde att samtliga inventarier lämnade huset. Dessvärre innebär det också att alla ovan nämnda ritningar, inklusive Johnny Roosvals vitt omfattande bibliotek, skingrades. Såväl ritningar som förteckningar över den litteratur som fanns i biblioteket skulle idag ha kunnat ge mycket värdefull information till gagn för den totala förståelsen av anläggningen.⁶

Fotografier

De fotografier som finns efterlämnade är betydelsefulla ur framförallt två avseenden. Det ena är, att de ganska självklart bidrar till att ge en konkret bild av trädgårdens gestaltning under den aktuella perioden. Den andra är att bilderna också ger en ökad förståelse för innehållet i den korrespondens som finns bevarad. En begränsande faktor är att samma motiv många gånger upprepas. Vissa delar av trädgården är ofta avbildade, medan andra är det mer sällan eller rentav inte alls. Några fotografier utanför den muromgärdade huvudbyggnaden, den s.k. lustgården, finns så inte. Detta gör att köksträdgården med de två tillhörande växthusen saknar bilddokumentation. Den enda information som finns att tillgå, för att åtminstone få en uppfattning om köksträdgårdens struktur, är den Ekonomiska kartan från 1938. En nackdel med fotografierna är också att de flesta är odaterade. Den svartvita bilden begränsar också möjligheterna att kunna urskilja växtmaterialet.

³ I ATA:s arkiv volym 37 finns endast några ritningar över några smärre om- och tillbyggnader.

⁴ Varje socken på Gotland hade tidigare tillbaka en egen byggnadsnämnd. När Gotland sedan blev en storkommun under 70-talet rensades många ritningar bort. Alternativt har det aldrig funnits några ritningar på Muramaris ute hos någon nämnd. Uppgift per telefon Eva Engström, Stadsarkitektkontoret, 2006-01-16

⁵ Schönbeck, 1992, s. 4.

⁶ Gotlands tidningar, GT, 1995-05-05. Arkivet, Länsmuseet på Gotland. Förfrågan angående handlingar som kunnat tillföra ytterligare information om Muramaris har även gjorts hos nuvarande ägare Birgitta Amér utan resultat. Birgitta Amér, 2006, muntligen.

Fakturor

De efterlämnade fakturorna sträcker sig mellan 1917-24, är inte på något sätt heltäckande i sin redovisning av de transaktioner som gjordes. Påståendet styrks också av de efterlämnade kassaböckerna för perioden, (fler utgifter för växter är här noterade). Ofta är informationen på fakturorna knapphändiga och mestadels är varken art- eller sortnamn upptagna utan finns endast inbakade under beteckningar som slingerväxter, rosor etc. Ibland är endast sifferbeteckningar registrerade, vilket gäller framförallt de två danska plantskolorna. Trots dessa brister går det ändå att få en hygglig uppfattning om vilka växter som användes, speciellt som verifikationerna kombineras med andra kompletterande källor.

Uppseendeväckande är det stora antalet plantskolor och frögrossister, som man använde sig av för sitt "trädgårdande". Inte mindre än 13 st anlätades under denna 8-års period. Några av de större var;

- DBW: s trädgård Visby
- Haga trädgårdar Stockholm
- Göteborgs trädgårdsförening
- Adelsnäs plantskolor, Åtvidaberg
- Alnarps trädgårdar, Åkarp
- Mahiesens planteskole, Korsör, Danmark
- Carl V. Langes staudegartneri, Fredrikssund, Danmark

De två sistnämnda danska plantskolorna tillsammans med Adelsnäs plantskolor och DBW:s trädgård framstår som de mest anlätade.

Av de mindre handelsträdgårdarna på Gotland kom ibland Mays handelsträdgård innanför Nordermur vid S: t Göransporten att anlitas. Charles May drev handelsträdgård på platsen fram till slutet av 1920-talet, varefter den lades ned. "Ur Waldemar Falck: Visby förr i tiden."

INLEDNING

Almanackor

De kvartalsalmanackor som finns bevarande ger ibland mycket värdefull information. Även om det rör sig om ganska glesa och sporadiska anteckningar, så visar dessa almanackor att trädgården blev ett tilltagande intresse för Johnny Roosval. Hans besök på Sofiero våren 1919 visar inte minst prov på detta. Besöket som föranleddes av hans olika konsthistoriska uppdrag gjorde ett sådant intryck på honom att mycket av det, som senare skulle tillkomma på Muramaris, kan ses som ett direkt led av visiten.

Litteratur

Förutom tre längre artiklar, den första i *Arkitektur* 1918, den andra i *Gotlänningen* 1919 och den tredje i *Svenska hem i ord och bilder* 1924, har det skrivits förhållandevis lite om anläggningen under åren. En senare artikel värd att nämnas är dock den i *Valör* 1992 skriven av Hedvig Schönbäck. Denna bygger delvis på de pappersdokument som då fortfarande fanns kvar i huset, men som tyvärr skingrades tre år senare på grund av en ägotvist. I artikeln lämnades uppgifter som i efterhand har visat sig vara betydelsefulla för möjligheterna att kunna dra vissa senare slutsatser.

Anläggningen

En viktig källa för arbetet har naturligtvis varit den idag befintliga anläggningen med sitt utseende och innehåll. Även om den idag befinner sig i ett till vissa delar dåligt skick, så kan man ändå som besökare få en ganska god uppfattning om anläggningen, då de flesta av de mer övergripande strukturerna fortfarande finns kvar. Många detaljer har dock desvärrer försvunnit.

Det lilla pelarrummet vid östra delen
av boningshuset
(Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

Johnny Roosval, självporträtt tidigt 1900-tal. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Bakgrund

Under tidigt 1900-tal var det var det många arkitekter, konstnärer, författare och intellektuella som skapade hem som speglade deras drömmar och privata estetik, något som till stor del hörde samman med att villan under denna period fördes fram som en ny bostadsform. Trots att dessa hem utvecklades efter olika linjer, det kunde röra sig om året runt- eller sommarboende, att placeringen av bostaden antingen var naturnära och avskilt respektive mer stadsnära och tillgängligt, så fanns där ett genomgående drag i dessa boningar, att hemmet betraktades som ett konstverk. Hela miljön genomsyrades av ett estetiskt förhållningssätt där såväl det invändiga huset som den utvändiga omgivningen var av lika stor betydelse.⁷ I detta helhetstänkande kom trädgården att spela en betydande roll, dels med anledning av att den fungerade som en direkt förlängning av huset, men också att den utgjorde en passande övergång till en vidare omgivning. Tillsammans med arkitekten skulle byggherren ofta själv vara med och gestalta sitt boende, ett engagemang som för Johnny och Ellen Roosval framstod som synnerligen påtagligt. Sommaranläggningen Muramaris på Gotland blev deras sätt att uppnå sina drömmars mål. Deras kontakter var inte begränsade till arkitekten, utan innefattade en hel rad andra auktoriteter. Byggmästare, anläggare, trädgårdsmästare och trädgårdskonsulent alla var de en förutsättning för att anläggningen skulle komma att få den inneboende karaktären och det utseende som sedermera blev kännetecknande för Muramaris.

Paret Roosval

Ellen Roosval (f. 1867), som var dotter till det förmögna greveparet Vilhelmina och Walther von Hallwyl kom att gifta om sig år 1907 med den 12 år yngre Johnny Roosval. Innan sin skilsmässa hade Ellen sedan många år varit gift med hovmarskalken Henrik de Maré, med vilken hon hade sonen Rolf. Under den tid som Henrik de Maré var svensk militärattaché i Berlin hade hon börjat utbilda sig i måleri. Senare slog hon om till skulptur och studerade både i Paris och för Carl Milles i Stockholm. Johnny Roosval hade under en period varit informator till Ellens och Henriks son Rolf i Berlin. Johnny Roosval var grosshandlarson. Han avslutade sina studier i Berlin med doktorsgrad i konsthistoria 1903

⁷ Miller-Lane, 2000, s. 81 f.

och 1918 blev han professor. Under 1900-talets första årtionden kom Johnny Roosval att bedriva en intensiv forskning om de gotländska medeltida kyrkorna, vilket resulterade i en mängd litteratur om ämnet. Arbetet på Gotland innebar många gotlandsbesök för paret Roosval. Efter att under en rad somrar ha hyrt sommarnöje föddes så småningom tankarna på att uppföra den egna anläggningen, Muramaris, strax norr om Visby 1915.⁸

Arkitekten Arre Essén och hans utbildning

Arkitekt bakom anläggningen var Arre Essén. Han hade öppnat egen verksamhet på Rörstrandsgatan i Stockholm 1914 och Muramaris blev troligtvis det första självständiga uppdrag, som han åtog sig. Med Muramaris fick han möjligheten att omsätta många av de nyvunna kunskaper från sin ganska nyligen avslutade utbildning på konstakademin i Stockholm⁹. Under Esséns utbildningstid var flera av samtidens framstående arkitekter och pedagoger knutna till utbildningen, bland andra Erik Lallerstedt i arkitektur, Per Olof Hallman i stadsanläggningskonstens formlära och Lars Israel Wahlman i husbyggnads- och trädgårdskonst¹⁰. Vilka var då de förmodade intrycken och de kunskaper som Arre Essén kan tänkas ha fått med sig från sin utbildning?

Professor Erik Lallerstedt var den arkitekt, som kanske mer än någon annan ansågs visa följsamhet gentemot tidens skiftande tendenser. Detta innebar att han under 1910-talet kom att ha stor betydelse för utvecklingen av den moderna klassicismen. Av Per Olof Hallmans insatser måste framförallt nämnas den betydelse han hade som introduktör av och företrädare för de nya stadsplaneidealerna i Sverige, där bland annat den engelska trädgårdsstadsplaneringen kom att bli en stark inspirationskälla. Stadsplaner som kan nämnas är exempelvis Lärkstaden 1907 och Enskede 1908. Lars Israel Wahlman, slutligen, gjorde talrika föredrag och skrev flitigt artiklar i facktidskrifter, där han ivrigt förespråkade en ny och materialmedveten arkitektur. Han var också den som tog djupast intryck av brittisk arkitektur i anslutning till arts & crafts.¹¹ Wahlman tog dessutom initiativ till att

⁸ En hel del skriven litteratur finns om parets gemensamma bakgrund, men det finns även ett flertal skrifter som behandlar deras enskilda liv och gärningar. Lena Wisaeus har skrivit den både gripande och intressanta boken *Som berusad av din närhet* (2003) där hon skildrar deras gemensamma liv, från deras första möten och framåt i tiden. Hans Lepp har i *Ellen Roosval* (1986) presenterat sina studier kring Ellens konstnärliga verksamhet, med fokus framförallt på hennes skulpterande. Aron Andersson m fl har i boken *Forskaren Läraren* (1986) gjort små biografiska skisser över Johnny Roosvals liv och gärningar.

⁹ Arkitekturmuseet, arkitektregistret. Arre Essen gick på Kungliga Tekniska Högskolan, KTH mellan åren 1905-1909 samt på Kungliga Konsthögskolan i Stockholm, KKH åren mellan 1909-1912.

¹⁰ Arkivfunktionen, KTH. Uppgifterna är tagna ur KTH:s kataloger åren mellan 1904/05-1909/10.

¹¹ Se bl.a. Paavilainen, 1982 och Caldenby, 1998.

trädgårdskonst, med ingående moment av gårds- och terrassanläggning, år 1912 blev undervisningsämne både inom grundutbildningen på Tekniska högskolan och inom den konstnärliga påbyggnadsutbildningen på Konstakademien.¹² Han betonade starkt vikten av att se byggnaden som en samkomposition med trädgården och det omgivande landskapet för att på så vis skapa enhetliga miljöer, från de stora övergripande dragen och ned till minsta detalj.

De ovan yrkesverksamma pedagogerna ger sammantaget en ganska bra karakteristik av samtidens spann av gestaltungsideal. De förespråkade insatser inom olika delar av den samlade helhet, som eftersträvades under perioden ifråga. Förutsättningen var utflyttandet från staden med villan som den absolut ultimata byggnaden för att kunna iscensätta de nya trädgårdsstäderna och egnahemsområdena. Samtliga arbetade de inom det alltmer tilltagande klassicistiska formspråket där samtidigt känslan av de naturliga materialen skulle uttryckas och upplevas och där omgivningen med trädgården och landskapet var lika viktig som byggnaden i sig.

Högskolemiljön vid Drottninggatan. Byggnaden till vänster inrymde bl a den konsthistoriska institutionen. Tekniska högskolans byggnad låg till höger. Johnny Roosval var anställd på konsthistoriska institutionen mellan åren 1914-18 och hans intresse för trädgårdskonst kunde mycket väl ha väckts i samband med någon av Wahlmans föreläsningar på tekniska högskolan.

”Ur G. Askeberg: Universitetsförvaltningens arkiv.”

¹² Teknisk tidsskrift Arkitektur 1912, notis, s. 12-13. Lunds universitetsbibliotek, tidsskriftssamlingen.

Kontakten med Roosvals

Innan Arre Essén startade sin egen verksamhet i Stockholm genomförde han en del studieresor. Åren 1913-1914 besökte han Danmark, Italien, Tyskland, Österrike och Schweiz. I det sistnämnda landet blev han också under en kortare period anställd som medhjälpare vid restaureringen av familjen Hallwyls släktgods, Schloß Hallwyl. Förmodligen var det via detta restaureringsarbete i Schweiz som paret Roosval fick höra talas om Arre Essén. Antingen skedde kontakten via familjen Hallwyl, eftersom Ellen Roosval var född von Hallwyl eller via Nils Lithberg från Kulturhistoriska museet i Lund, vilken var den person som planerade och ledde hela restaureringsarbetet, och vilken Johnny Roosval själv hade samarbetat en del med tidigare.¹³ Oavsett hur kontakten togs, är det kanske mer intressant att se på varför kontakten knöts och på vilket sätt den utvecklades. Att paret Roosval valde en ganska ung och oerfaren medhjälpare till det kommande bygget på Gotland hängde nog samman med att Essén satt inne på de allra senaste rönen angående arkitektur och gestaltningsfrågor. Han hade nyligen avslutad sin utbildning och passade därmed väl in på framförallt Johnny Roosvals filosofi att ständigt hålla sig a jour med senaste nytt. Med sin relativt unga ålder och sina nyvunna kunskaper blev han förmodligen det lyhörda instrument som paret Roosval sökte efter för att förverkliga sina egna ideer. Att Johnny och Ellen Roosval hade uttalade önskemål om hur hela miljön för Muramaris skulle te sig och att de aktivt tog del i planeringen rådde det ingen tvekan om. Inte minst genom brevväxlingen mellan Johnny och Arre framgår det tydligt, men också genom att Ellens alla skulpturala utsmyckningar redan fanns med i planeringsstadiet. Många av Ellen Rosvals skulpturer skapades särskilt för anläggningen på Gotland. Eftersom hennes produktion inte på något sätt var kommersiellt inriktad på att försöka sälja några av alstren, kan man säga att anläggningen på Gotland var hennes största uppdragsgivare. Dessutom hade Arre Essén på samma sätt som Johnny Roosval - vilket också framgår av korrespondens dem emellan – ett uttalat intresse för historisk arkitektur och senare i yrkeskarriären utförde han också arbeten rörande restaurering av bland annat kyrkobyggnader.

¹³ Brev till Johnny Roosval 1914-07-14 framgår att Nils Lithberg önskar få någon av Johnny Roosvals studenter till Gotland för mätning och fotografering av en del kulturhistoriska objekt. Vilhelmina von Hallwyl var så tacksam över Nils Lithbergs insatser på Schloß Hallwyl att hon hjälpte honom ekonomiskt fram till doktorsgraden år 1914 i Uppsala. Lepp, 1981, s. 71.

Intresse för konst och arkitektur

Att den gotländska konsthistoriens studium var kärnlinjen i Roosvals livsverk råder det ingen tvekan om. Inte minst vittnar en stor mängd utgiven litteratur om detta. Filosofie doktor Hans Wählin ansåg att Johnny Roosvals arbeten var de första som behandlade medeltidskonst från Sverige, inte som fornminnen utan som aktuell och levande konst. Att Johnny Roosval kunde levandegöra något så till synes avlägset som den medeltida konsten hängde nog samman med hans förmåga att finna förbindelselinjer och sammanhang i de olika konstföremålen.¹⁴ Kanske var det just detta tankesätt, att se konsten som en enda lång utvecklingslinje med en inbördes relation, som fick honom att också starkt engagera sig i den samtida konsten och konstdebatten. Förutom att spegla den svenska målarkonsten i olika böcker och tidskrifter, så agerade han emellanåt också som konst- och litteraturanmälare. Johnny Roosval recenserade här bland annat August Brunius bok »Färg och Form - studier av den nya konsten» från 1913. Trots att han tyckte, att boken »ställvis hastade in i ytlighetens genvägar» så »spådde han för dess räkning många läsare, roade läsare, vännerna med tillfredsställelse, fienderna med murrande, massorna klarnande.»¹⁵ August Brunius som förutom sin författargärning också var anställd på Svenska Dagbladets redaktion som konst- och litteratur kritiker hade året innan utkommit med den andra upplagan av »Hus och Hem» studier av den svenska villan. En bok som Brunius själv uttryckte det »röjde engelska sympatier». Eftersom detta var första gången som det engelska bostadsidealet fick en utförligare presentation på svenska, så finns det skäl att stanna till lite vid denna bok.

I »Hus och Hem» skrev August Brunius att varje studium av arkitektur borde börja med stugan. Han skrev att »ingenting kan lättare uppöva sinnet för byggnadskonstens andliga värde än ett studium av den gamla stugan[...]» och att »den enklaste nyttighetsbyggnaden sålunda ger klart besked om de konstruktiva, praktiska lagar som reglerar byggnadskonsten och om poesin som är dess själ». Som eftersträvansvärda exempel angav han den uppsvenska grå timmerstugan, den skånska och danska lerrappade stugan, den engelska tegelbyggda, den italienska med sin fyrkantiga låda etc.¹⁶

¹⁴ Till Johnny Roosvals femtioårsdag gav Hans Wählin 1929 i »Ord och Bild» en översikt av Johnny Roosvals litterära verk och forskningsinsatser.

¹⁵ Recensionen återfinns i Johnny Roosvals arkiv i volym 139 med rubriken tidningsklipp. I korrespondens mellan Johnny Roosval och August Brunius 1913-12-14 tackar Brunius för de alltför vänliga omdömena han fått och menar på att han själv alltför väl ser bokens brister. I samma brev nämner han vidare, »Er egen artikel hvilar ännu i väntan på det gynnsamma tillfället att sticka sig emellan bokrecensionerna. I denna vecka skall det tänkas låta sig göra.»

¹⁶ Brunius, 1911, s. 44.

BAKGRUND

Sitt resonemang härledde Brunius till den engelske författaren och konsthistorikern John Ruskin. Härvid omtalade han hur man ”ännu i dag med stort nöje läser boken” »The Poetry of Architecture», hur man upplevde ”en rikedom af träffande iakttagelser” och väcktes till liv av ”en hel värld af skönhet”. August Brunius beskrev också Ruskins betoning på den ”lokala byggtraditionens upplivande och fortsättande, materialens och den enkla nyttoformens skönhetsvärden och först och sist det intima sammanhanget med naturen”. Längre fram i sin bok gick Brunius till vidare klarhet med att ”den Ruskianska iakttagelsen om den lilla byggnadens behagliga likhet med det omgivande landskapet” inte kunde ses som någon allmän lag, utan att den efter svenska förhållanden istället skulle kunna framkalla nya kombinationer.¹⁷

John Ruskins naturalism med byggnadens intima sammanhang med naturen. Slottet Lindisfarne i England.
"Ur Lawrence Weaver: Houses and Gardens by E. L. Lutyens."

¹⁷ Ibid, s. 46, 51.

BAKGRUND

Brunius uppmanade den moderna svenska arkitekten, att som han uttryckte det ”med en synnerlig glädje kasta sig på alla dessa problem som i vårt land bjudas av läge och landskap, ty i den delikata sammansmältningen af hus och omgifning har han en rent konstnärlig uppgift[...]. August Brunius påpekade vidare till introduktionen i avsnittet om tio moderna svenska villor att bostadsarkitekturen alltid skulle komma att pendla mellan två ytterligheter, ”mellan å ena sidan en strävan till en standard, en god lugn nivå på hvilken många kunna mötas och å andra sidan det individuellt genomtänkta och självständigt utarbetade som passar för undantagen, för en eller två sällsynta människor”. Pendeln slog helt klart mot det senare hållet i Brunius exempel, där några av samtidens mest beundrade byggnader uppvisades med sin reduktion i material och form.¹⁸

Huset med alla tinnar och torn, flyglar, utsprång och burspråk ansågs vara ”en hemsk kvarleva”. ”Ur Brunius: Hus och Hem.”

”En övergångsform”. ”Ur Brunius: Hus och Hem.”

¹⁸ Ibid s. 53, 98.

Den kubiska slutenheten karakteriserade de svenska villorna på 10-talet. "Ett modernt hus" uppvisade en reduktion av form och material. Arkitekt Elis Benckert. "Ur Brunius: Hus och Hem."

Till skillnad mot de sista årtiondena innan sekelskiftet, då den oregelbundna byggnadskroppen med många utstående prång och vinklar hade varit norm blev nu istället förebilden en mer hel och samlad volym. Inom volymen kunde allehanda sinnrika planritningar upprättas alltefter behag¹⁹. Det var också den oregelbundna planlösningen som mer än något annat just karakteriserade det engelska bostadsidealet. Några framträdande engelska arkitekter på området var bl a M. H. Baillie Scott och C. F. A. Voysey²⁰. Arkitekten Carl Westman ansåg att boken »Hus och Hem» var ett måste för arkitekten: "Nästa gång en arkitekt får uppdraget att göra ett eget hem, ger han byggherren uppdraget att först läsa boken om »Hus och Hem». Därefter börja konferenserna. Tid och dispyt inbesparas

¹⁹ Caldenby, 1998, s. 37-39.

²⁰ Stavenow-Hidemark, 1971, s. 46.

därigenom [...]”²¹ Att Johnny Roosval tog intryck av boken då han i egenskap av byggherre skulle gå till verket med sitt eget husbygge på Gotland råder ingen tvekan om. Det boningshus som Roosval lät uppföra på Gotland bestod av två fast förenade delar; en tvåvåningslänga med flackt sadeltak som i det närmaste liknade en gotländsk man-gårdsbyggnad och framför husets södra sida en utbyggnad i en våning med en terrass. Volymsammanläggningen gjorde att dessa två delar bildade en kvadratisk form med en sida av 14 meter. De gråvitputsade fasaderna var raka och genombrutna av oregelbundet placerade fönsteröppningar, vilka korresponderade mot den inre oregelbundna plan-lösningen. Husets puts sammansmälte väl med den omgivande kalkstensberggrund, som här och var gick i dagen.

Att Johnny Roosval hade ett stort intresse för den samtida byggnadsarkitekturen framgick tydligt. På samma sätt som han tog intryck av arkitekturen kom han också att påverka densamma genom sin egen forskning och egna skrifter, framförallt genom de medeltida kyrkorna²². I den artikel om Engelbrektskyrkan, som Carl Bergsten skrev i samband med invigningen år 1914, framgår det sistnämnda tydligt. ”Våra bästa intryck av svensk kyrkobyggnadskonst äro förknippade med den hvitmenade landtkyrka” och ”starkast talar till oss den gotländska medeltida kyrkobyggnaden”²³. Ett samarbete mellan Johnny Roosval och Erik Lallerstedt visar ytterligare ett sådant samband. Här gällde det den figurala utsmyckningen till arkitekternas entréhall på KTH där det framgår att Erik Lallerstedt var väldigt angelägen om att erhålla några figurer från Gotland, om möjligt från Lummelunda²⁴. Avslutningsvis kan man nämna Johnny Roosvals bok *Swedish Art*, som var en sammanställning av ett antal konsthistoriska föreläsningar, som han höll i Amerika. I ett kapitel gav han en ingående beskrivning av den moderna svenska arkitekturen och dess olika ismer. Det kanske mest intressanta här är hans uttalande om arkitekten Carl Bergsten: ”Bergsten is an artist of most sensible taste, without doubt a pioneer, in the writer’s eyes one of the finest artists of Sweden’s whole history”²⁵. Den byggnad, som han ansåg på bästa sätt uttryckte denna Bergstenska stil, var Liljevalch’s konsthall i Stockholm.

²¹ Carl Westman recenserade August Brunius Bok »Hus och Hem» första utgåvan i Teknisk Tidskrift Arkitektur 1911, s.168-169. Lunds universitetsbibliotek, tidsskriftssamlingen.

²² Att Johnny Roosval beredde mycket mark för sig och sin forskning visar inte minst de många inläggen från hans penna i olika tidsskrifter. I Teknisk Tidskrift Arkitektur 1911 hade han t ex inte mindre än tre stycken artiklar under året, vilka alla berörde den medeltida kyrkoarkitekturen. Lunds universitetsbibliotek, tidsskriftssamlingen.

²³ Beskrivningen av Engelbrektskyrkan ritad av Lars Israel Wahlman ger Carl Bergsten i Teknisk Tidskrift Arkitektur i samband med invigningen 1914. Lunds universitetsbibliotek, tidsskriftssamlingen.

²⁴ Brev från Erik Lallerstedt, 1917-07-05. I brevet finns också några skisser från Erik Lallerstedt bifogade.

²⁵ *Swedish Art*, 1932, s.76.

Trädgården och trädgårdskonsten

Under flera av sina gotlandsbesök kom Roosval att skissa en hel del blomster- och landskapsmotiv och han var också en flitig besökare i den Botaniska Trädgården i Visby. Hans intresse för växter kom sedermera att tillämpas med en aldrig sinande entusiasm i den egna anläggningen framöver. Förutom en muromgärdad lustgård kring boningshuset, lät han även anlägga ett tillhörande trädgårdsmästeri med ett otal drivbänkar och växthus, samt tillhörande frukt- och köksträdgård. För att kunna driva allt detta anställde han också en trädgårdsmästare och stundom anlidade han även en trädgårdskonsulent.

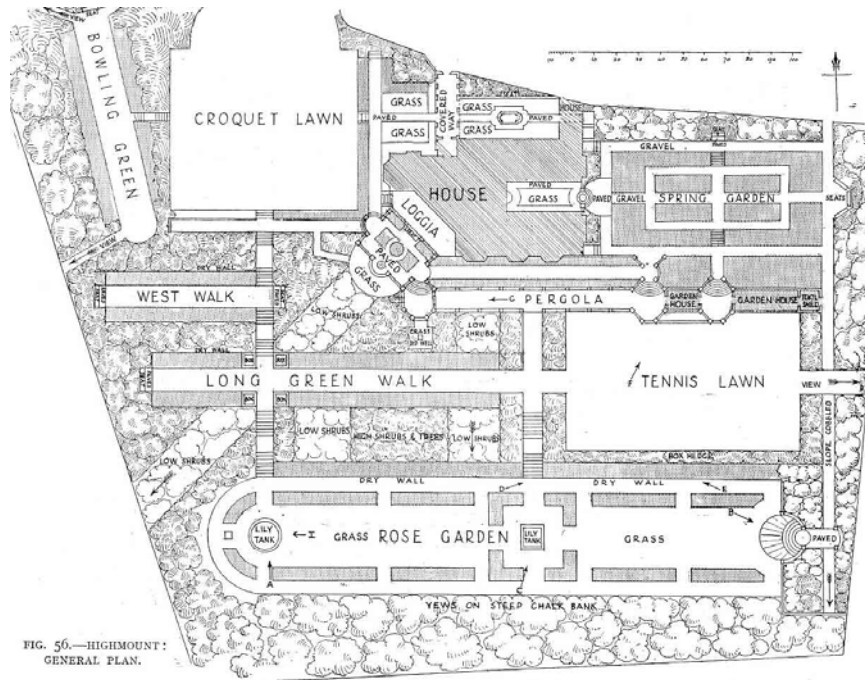
Trädgården och trädgårdskonsten hade under 1900-talets första decennier en tämligen framskjuten position i samhällets alla delar. Stilmässigt kom trädgårdskonsten under denna tid att omfatta ett brett spektra. Den äldre mönsterboksaktiga landskapsstilen från sent 1800-tal angreps visserligen hårt, men gjorde sig fortfarande starkt gällande. Parallellt började dock de influenser både från Asien och Sydeuropa, men framförallt England att göra sig gällande. Den engelska arts and crafts-rörelsen och dess efterföljare kom att med sin arkitektoniska gestaltningskonst att utöva stort inflytande på många av de trädgårdar som anlades i Sverige under de första årtiondena. De grundläggande dragen för dessa trädgårdar sammanfattas på ett utomordentligt sätt av Anna Maria Blennow: ”Det mest framträdande draget i arts- and craftsträdgården är dess rumslighet, trädgården skulle utgöra en direkt förlängning av huset, med olika trädgårdsum i anslutning till den inre planlösningen. Fastän kontakten med landskapet är viktig, är trädgården en avskild del, formad av människohand lika noggrant som ett konstverk, men i samarbete med naturen, i regionala material och med traktens växter enligt gammal tradition. Trädgården är inget uppvisningsstycke utan dess främsta uppgift är att utgöra en behaglig plats att vistas på, den ombonade ramen kring ett naturnära liv, men samtidigt fylld av konstraster i form, färg och doft som gör den spännande att vandra igenom.”²⁶ Dessa ideal från Arts and Crafts kom främst att tillämpas av konstnärer och byggnadsarkitekter.²⁷ Roosval som var väl förtrogen med den engelska trädgårdskonsten, ja, han till och med tyckte det var ”en af de vackraste bladen i engelska konstens historia”²⁸, ville konkretisera dessa tankar och idéer om trädgård. Men för att uppnå sina drömmars mål var Roosval tvungen att hitta de personer som kunde skapa allt detta.

²⁶ Blennow, 1995, s. 289.

²⁷ Eva Gustavsson redogör i sin avhandling, *Trädgårdsideal och kunskapssyn* (2001), för hur det först och främst var arkitekter och konstnärer som kom att tillämpa idealen från Arts and Crafts. Att trädgårdsarkitekterna inte kom att ta till sig dessa ideal på samma sätt kunde möjligtvis förklaras med att respekten för växterna saknades i samband med gestaltningen av dessa strikt arkitektoniska trädgårdar.

²⁸ Roosval, 1922, s. 202.

BAKGRUND

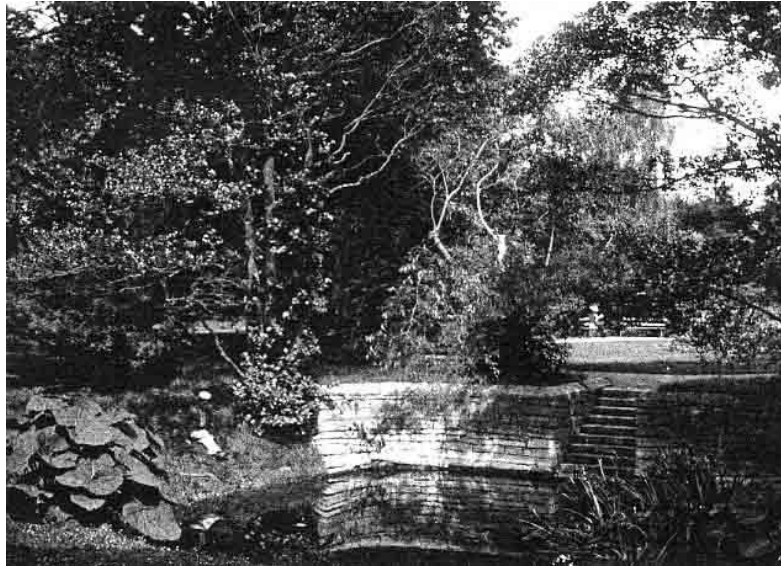

Sekelskiftesanläggningarna i England hade en starkt arkitektonisk uppbyggnad med stora möjligheter till utövande av idrott. ”Ur Gertrude Jekyll: Gardens for Small Country Houses.”

Den under det sena 1800-talet så populära landskapsstilen kom att fördömas starkt av samtidens arkitektkår. Trots detta kom stilen att återfinnas i olika trädgårdssammanhang långt in på 1900-talet, parallellt med de mer arkitektoniskt byggda anläggningarna. ”Ur Paul Schultze-Naumburg: Kulturarbeiten bd 2 Gärten.”

BAKGRUND

Johnny Roosval i D. B. V: s trädgård i Visby, under tidigt 1900-tal.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Blomsterskiss av Johnny Roosval från ett av hans Gotlandsbesök.
Tidigt 1900-tal. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Persongalleri

De aktörer som var med och skapade anläggningen hade i stor utsträckning en lokal anknytning, (se ekonomiska kartan s. 125). En del av dem var auktoriteter inom sina respektive områden, medan andra var av mer mångsysslade karaktär. Nedan följer en kort presentation av personerna.

Georg Svensson – lantbrukare, Kolens kvarn.

Bodde i nära anslutning till Muramaris och kom därmed att utföra en hel del varierande trädgårdsysslor i form av dagsverken.

Herbert Jacobsson – fjärdingsman i Visby socken, Annelund.

Bodde också han relativt nära Muramaris. Fick för en kortare period ansvara för trädgårdsanläggningen, utförde därtill dagsverken.

C. O. Nilsson – stenhuggare, Visby

Var den person som gjorde de mer konstnärliga stembearbetningarna i anläggningen, både inom- och utomhus. Bland annat högg han golvplattorna till loggian, stenen till de olika vattenbrunnarna, flera bordsskivor till trädgården mm.

O. Hägwall – flisläggare, Väskinde

Personen är endast nämnd till efternamn och troligen hade han hjälp vid mer omfattande stenläggningsarbeten i trädgården och i den nära omgivningen. Gjorde samtliga trappor och markbeläggningar.

Arre Essén – arkitekt, Stockholm

Projekterade hela anläggningen tillsammans med paret Roosval.

Nils Pettersson – byggmästare och kontrollant, Visby

Var i huvudsak kontrollant av husbygget. Ombesörjde stenblock från södra Gotland, bland annat till den stora öppna spisen i boningshuset.

BAKGRUND

F. Hammarström – byggmästare, Visby

Stod för entreprenörskapet av husbygget, men uppförde också exempelvis murar och pergolapelare till trädgården.

A. R. Netzel - kyrkoträdgårdsmästare och hans son Ivar, Talludden

Trots att det formellt var A. R. Netzel, som var anställd som trädgårdsmästare, så var det hans 17-åriga son Ivar som mestadels kom att utföra de olika trädgårdsmästaruppgifterna. Far och son Netzel var de två första trädgårdsmästarna på Muramaris och de anställdes någon gång i slutet av april 1917.

Gustav Adolf Walter – trädgårdsmästare, Muramaris

Var den trädgårdsmästare som fick ta över efter Netzel. Han anställdes 15 maj, 1918 och var den första trädgårdsmästaren som kom att bo permanent på Muramaris i den då nyuppförda trädgårdsmästarbostaden.

Eric Carlsson med fru – trädgårdsmästare, Muramaris

Var innan han trädde i tjänst hos Roosvals den 1 sep 1920 anställd på Brucebo hos fru Caroline Benedicks Bruce. Hans fru hade utbildning från landets första kvinnliga trädgårdsskola, Agdatorp i Blekinge samt Alnarps trädgårdsskola. Fru Carlsson var den som hade den egentliga trädgårdsutbildningen. Hon bistod sin man i arbetet, men fick inte någon ersättning och är aldrig nämnd vid namn.

Emil Nilsson – trädgårdskonsulent vid Gotlands läns hushållningssällskap, Visby

Anlitades i oktober 1919, och bistod i en rad olika frågor som handlade om trädgården, bland annat rörande växtskydd och installation av bevattningssystem.

Carl. E. Ekman – bland annat direktör i ångfartygs A. B. Gotland och verkställande styrelseledamot i Gotlands järnvägar. Ägare av den till Muramaris angränsande sommarbostaden Lullyhill

Ekman, som följde Roosval med stort intresse, hjälpte honom förmodligen en hel del med personkontakter i samband med anläggningen. Ekman hade också ett trädgårdsintresse, vilket säkert kom att fungera som en inspirationskälla för Roosval i hans egna trädgårdssträvanden.

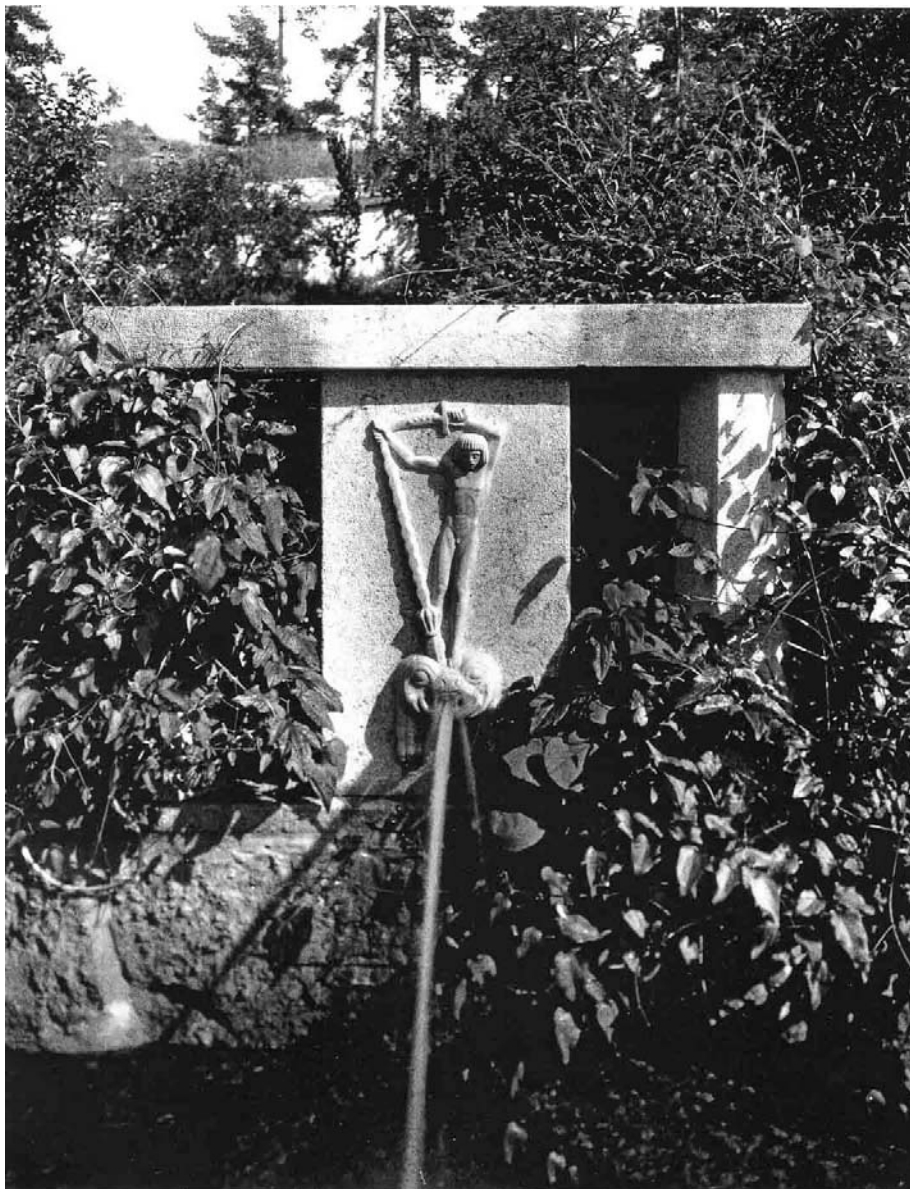
BAKGRUND

Erik Granström – trädgårdsdirektör vid DBV: s Botaniska trädgård, Visby
Var den person som inledningsvis kom att hjälpa paret Roosval i en rad olika trädgårdsfrågor, alltifrån val av trädgårdsmästare, till hjälp med planteringsplaner mm.
Sällskapet D. B. V. »de Badande wännerna» lät på 1850-talet anlägga en botanisk trädgård i Visby med huvudsyfte att bibringa den uppväxande befolkningen en levande kunskap om naturen. Till en början fungerade trädgården mest som en handelsträdgård där man också bedrev en viss trädgårdsundervisning. – Undervisningen, som omfattade både en praktisk och teoretisk del, kom på grund av svårigheten att värva elever att upphöra 1904. Handelsträdgårdsverksamheten kom däremot att fortgå ända fram till 1928. De genomsnittliga inkomsterna för handelsträdgården per år, under perioden 1903-12, fördelade sig på de olika verksamhetsgrenarna på följande sätt:

Växthusen och prydnadsträdgården	5.688 kronor
Köksväxtodlingen	1.242 »
Trädskolan	3.674 »
Diverse	<u>59 »</u>
Summa kronor	10.663

De motsvarande utgifterna var dock större, vilket gjorde att verksamheten gick med årlig förlust på c:a 1000 kronor. Handelsträdgården lades därför ned 1928 i samband med den omläggning av trädgården, som syftade till att främja de botaniska och estetiska värdena.²⁹

²⁹ Ekberg, 1955 s. 36., samt *Trädgårdsodlingen i Sverige*, 1935, s. 349.

Vattenbrunnen i östermur omgiven av bokharabinda, *Clematis* och pipranka.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Muramaris anläggningshistoria 1915-1924

Huvuddelen av de byggnader och trädgårdsavdelningar som idag utgör Muramaris tillkom under perioden 1915-24. För att försöka fånga de visioner som under denna tid fick sina speciella och konkreta uttryck inom ramen för denna anläggnings tillkomst har jag valt att berätta en personligt färgad historia utifrån de insatser som gjordes från de centralt medverkande aktörerna. Muramaris anläggningshistoria presenteras således som en berättelse och bygger i stor utsträckning på de brev som skickades till Johnny Roosval från de personer, som inledningsvis presenterades och det är ur deras perspektiv som saker och ting skildras. Var och en kom utifrån sin specifika roll att på olika sätt ha stor betydelse för tillkomsten av anläggningen och dess vidare utveckling och genom deras röster får man en bra inblick i både gestaltning, anläggning och kultivering. Historien berättas kronologiskt och kommer i huvudsak att fokusera på boningshuset (huvudbyggnaden) och trädgården med tillhörande trädgårdsmästeri. Av anläggningen kom huvud- och flygelbyggnaden tillsammans med omfattningsmuren att färdigställas först och trädgården med trädgårdsmästeriet samt ett lusthus tillkom något senare. Dessa omständigheter, att anläggningen växte fram successivt, gör att berättelsen till en början nästan uteslutande handlar om byggnaden, men allteftersom huset blir färdigt övergår berättelsen mer och mer till att handla om trädgården och trädgårdsmästeriet.

Ekonomiska kalkyler som uttryck för medvetna prioriteringar

En beräkning gjord av Johnny Roosval visade att anläggningskostnaderna för själva trädgården på Muramaris fram till den 5 juli 1919 hade uppgått till dryga 25 000 kronor. Summan innefattade utöver själva arbetet också omkostnader för växter, jordtransporter, vattenledningar, brunnar, drivbänkar och växthus. Denna summa kan sättas i relation till motsvarande utgifter för huvudbyggnaden med alla uthus och samtliga kallmurar, vilken var knappa 50 000 kronor. Siffrorna visar att trots det faktum att alla kallmurar tillföll utgifterna för bygget, så utgjorde ändå trädgårdsanläggningen kostnadsmässigt ungefär hälften av summan för byggnaderna.

Övriga beräknade utgifter var tomtinköp 7000 kr, husinventarier såsom möbler, mattor, köksattiraljer etc. 15 000 kronor, inre konstnärlig målning – muralmålningar gjorda av

konstnärinnorna Greta Ruuth och Märta Anckarswärd 4000 kronor, telefon och dyl 2000 kronor samt skulpturomkostnader för 9000 kronor vilket innefattade Ellen Roosvals såväl invändigt som utvändigt gjorda skulpturala utsmyckningar.³⁰ Anmärkningsvärt är att från denna avräkning den 5 juli 1919 och till och med sista december 1920, det datum från vilken de specifika kassaböckerna för Muramaris upphör att existera, så var utgiftsposten för trädgården den överlägset största. Trädgården låg kostnadsmässigt på totalt dryga 23 000 kronor! Av denna summa innefattade ungefär 10 % utgifterna för växtinköp.³¹

Anläggningshistorien tar sin början

I ett brev daterat den 26 juli 1915 meddelade Arre Essén att 15 stycken ritningar låg klara. Det sista som återstod var endast att gå i författning om att få blåkopior och att färdigställa beskrivningen, varefter Essén snarast skulle skicka alla handlingar till Gotland. Johnny Roosvals entusiasm och iver inför att få skrida till verket lät sig inte döljas. Den framgång bland annat genom att Arre Essén i brevet var tvungen att be om ursäkt för att han hade sölat så och han bad Johnny Roosval att ”ödmjukeligen förlåta en syndare som legat och dragit på ritningarna”. Han bedyrade dock att han ”gnott allt vad omständigheterna tillåtit”. De vidare detaljerna ansåg Essén fick komma under arbetets gång. Detaljerna var emellertid av synnerlig vikt för Roosval. Den betydelse som han tillmätte materialval och utförande framgick av både detta brev och en rad andra brev framöver. Som exempel återges nedan ett utdrag där, Essén och Roosval diskuterade en lösning av foder kring fönster. Meningsutbytet belyste nog ganska väl deras samarbete och dessutom visade den också prov på lite av den följsamhet som Essén verkade ha haft gentemot sin uppdragsgivare.

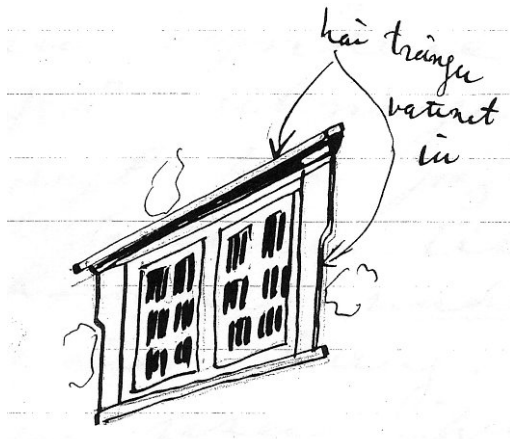
”Utvändiga fönsterfoder af trä kan nog bli mycket vackert och klädt. Emellertid ber jag att få afråda på det bestämdaste,

1. det är liksom man reagerade mot att klä ett starkare material sten, med ett mindre motståndskraftigt trä. Det är ju ett rent känslöskäl och kan resoneras bort af skönhetsskäl.
2. är ett rent praktiskt skäl vare sig träfodret (som väl finge af hållbarhetsskäl göras af ek) sättas utanpå men i lif med putsen kommer det mellan det rörliga materialet trä och det orörliga sten att bli springor, där vattnet tar sig in och om vintern då byggnaden står utan tillsyn kommer säkerligen putsen rundt fönstren att sprängas

³⁰ Uträkningarna är gjorda på en liten anspråkslös lapp som ligger löst instoppad i en av de två kassaböcker som finns för Muramaris och vilka sträcker sig från juli 1915 till december 1920. J.R:s arkiv, vol.37, ATA

³¹ Kassabok 2, J.R:s arkiv, vol.37, ATA.

bort i flak eller i värsta fall fodret att spräckas – jag är rädd att det blir ett ständigt lappande och lagande. Endast karmen är ju blott på en sida utsatt för direkt yttre fukt och sol och därför ej så känslig. Med inåtgående fönster te sig karmarna ganska breda i mur och verka nästan som omfattning. Håller du på träomfattningen för utseendets skull böjer jag mig gifvetvis och vi få då försöka göra det så solidt som möjligt ändå”.

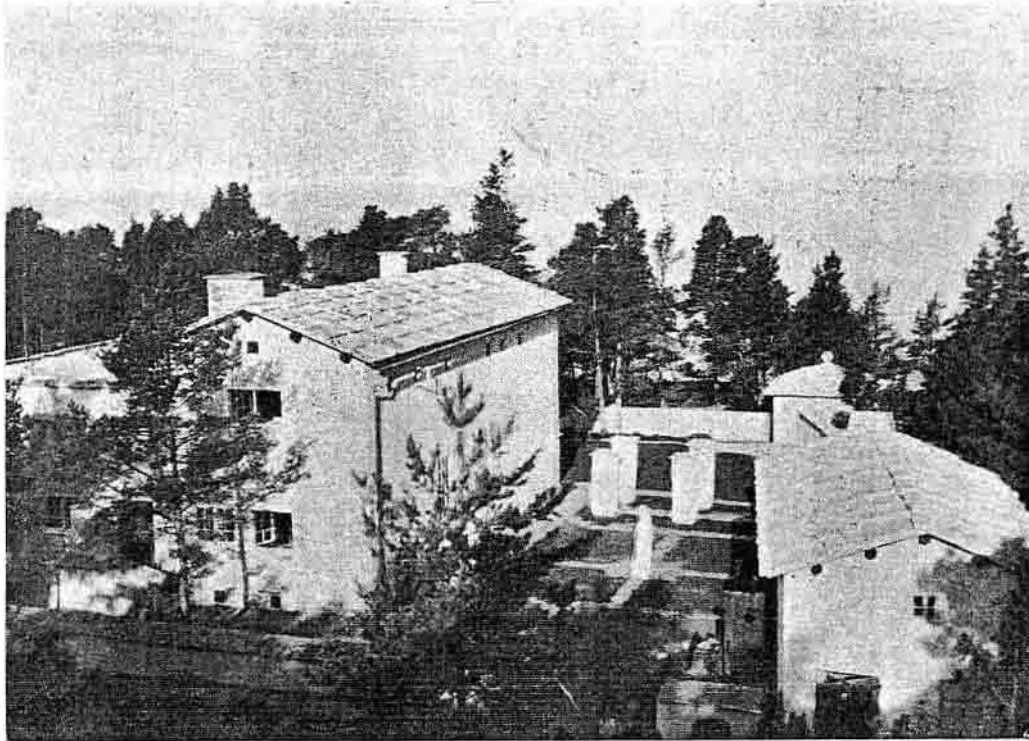

En skiss av Essén som visade hur träfodret skulle komma att påverkas av den bakomliggande stenen.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Essén beskrev själv sitt samarbete med Roosvals några år senare med att ”det konstnärligt skolade och konstnärligt kännande byggherrskapets egna klara ideér och intentioner ligga till mycket stor del till grund för anläggningens utformande” och ”ägarnas medhjälpare som arkitekt har varit Arre Essén”³². Brevväxlingen och Esséns eget uttalande bekräftade varandra; Roosval hade en idé i form av en beskrivning eller en skiss. Essén tog del av denna idé och bedömde huruvida den var genomförbar eller inte, varefter de tillsammans bestämde sig för en slutlösning.

Hur löste man då fönsteromfattningen? Att döma av bilden från 1921 går fönstren inåt, vilket innebar att man uppenbarligen gick på Esséns föreslagna linje, med bredare fönsterkarmar som fick ersätta fodret.

³² Essén, 1918, s. 141-144.

De inåtgående fönstren på boningshuset. ”Ur Arre Essén: Muramaris på Gottland.”

Med de första ritningarna till huvudbyggnaden kom starten för en ganska egensinnig och stundom okonventionell byggnation att ta vid; en process som innebar en lång tids engagemang av både paret Roosval, men också av alla andra personer som kom att vara delaktiga i uppförandet av Muramaris. Den ekonomiska transaktionen, rörande köpet av tomtmarken för den tänkta anläggningen, kom att genomföras ungefär samtidigt som ritningarna för huset var klara. Markpriset hamnade på en summa av sammanlagt 5500 kronor³³. Tomten var obebodd och bestod mestadels av mager tallskog. Därtill fanns också ett långsträckt strandparti. Att valet föll just på denna naturtyp hängde nog samman med att platsen stämde med den vision paret hade av dramatik och rätt sorts estetik, men av betydelse var nog också att villaägarna i omgivningen påbjöd samma kulturellt sociala

³³ Kassabok 1. J.R.: s arkiv, vol.37, ATA.

position och status som de själva hade. I direkt anslutning till deras egen tomt i nordost låg till exempel Brucebo. Detta hus, som ursprungligen var ett litet torp, byggdes under åren 1900-1906 ut till en stor ateljé- och bostadsbyggnad, enligt planer av konstnärsparet Caroline Benedicks Bruce och Wiliam Blair Bruce. Anläggningen bestod förutom huvudbyggnaden med sina ateljéer också av en del uthus och en vaktmästarbostad. Även om Brucebo skiljde sig markant från den anläggning som Paret Roosval senare kom att uppföra, så fanns där ändå en ambition att på samma sätt som för Muramaris vilja uttrycka något av den gotländska byggnadstraditionen.³⁴ På andra sidan av Roosvals långsmala tomt, i direkt söderläge, angränsade Konsuln Carl Emil Ekmans sommarhus Lullyhill, uppfört åren kring sekelskiftet. I en hyllningsskrift till Carl E. Ekman på hans 60 års dag beskrivs tillkomsten av deras sommarhus som att ”makarna Ekman hade efter egna ritningar låtit uppföra en sommarvilla, belägen ovanför Snäckgårdets nuvarande badstrand. Här ute fanns på den tiden ingen bebyggelse, man hade alltså fritt val mellan de många vackra punkter trakten erbjöd och lyckades också finna en plats med en utsikt som få ställen i vårt land torde överträffa. Läget var ostört, för att säga icke isolerat, i det man hade icke mindre än en liten fjärdingsväg till närmsta grannar, de Häggska villorna. I förhållande till staden var läget likväl icke mer avlägset än att man lätt kunde komma dit. Sitt namn, Lullyhill, erhöll villan efter familjens dotter”.³⁵ Efter det att Ekmans skapade sin sommaridyll Lullyhill, strax norr om Visby, var det uppenbarligen fler som var beredda gå i deras fotspår, däribland Roosvals.

Entrén till Brucebo. ”Ur Svenska Turistföreningens årsbok 1920.”

³⁴ Hansson, 2001, s. 65.

³⁵ Falck, m fl, 1928, s. 49.

MURAMARIS ANLÄGGNINGSHISTORIA 1915

Sommarvillan Lullyhill. ”Ur Carl. E. Ekman, sextio år.”

Utsikt från Lullyhill. ”Ur Carl. E. Ekman, sextio år.

De personer som kom att anställas i samband med anläggningen – antingen det rörde sig om ren byggverksamhet, trädgårdsmästeri, rådgivning eller besiktning – hade i huvudsak någon form av personlig anknytning till framförallt Johnny Roosval. Alternativt var det personkontakter som förmedlades genom någon närmare bekant. Att deras kvalitéer var väl kända och beprövade sågs förmodligen som en sorts garanti för att ”rätt” nivå av estetik och kunskap skulle finnas i anläggandet och i sinom tid också i kultiverandet.

De personer som var nästkommande i tur att ansluta sig till Roosvals bygge var kontrollanten och byggmästaren Nils Pettersson och entreprenören och tillika byggmästare F. Hammarström. Roosval hade förmodligen kommit i kontakt med Nils Pettersson redan 1913 i samband med restaureringen av Rone kyrka på sydöstra Gotland. Att Roosval uppskattade hans insatser på renoveringsområdet av kyrkor framgår av en artikel han skrev i Aftonbladet 1917. ”Desto större är tillfredsställelsen över en sedan ett par år tillbaka tydlig förändring till det bättre med avseende på landskyrkornas restaureringar. Två män som ofta hedrats med landsförsamlingarnas förtroende i hithörande frågor, byggmästaren Nils Pettersson och målaren Wilhelm Pettersson, stå vi i förbindelse till för denna strömkantring”.³⁶ Att Roosval valde just Pettersson som kontrollant för sitt eget bygge framstod nästan som en självklarhet, med tanke på den betydelse som kyrkan och kyrkokonsten hade för Johnny Roosval. Huruvida kontakten med byggmästare Hammarström togs genom Pettersson har inte framgått någonstans.

Sommaren 1915 hyrde Paret Roosval lägenhet i den till Muramaris angränsande Kolens kvarn, som ägdes av Carl E. Ekman och som låg alldeles intill dennes eget sommarhus, Lullyhill. Ekman hade alldeles nyligen ”snyggat upp och repararerat fastigheten” vilket innebar att hans ”präktiga sommargäster” nu skulle få det extra bekvämt.³⁷ Möjligheterna för paret Roosval att aktivt planera vidare på plats ökade därmed väsentligt, eftersom det var ett kort gångavstånd mellan Kolens kvarn och den nyinköpta tomten. Med vetskapen att deras gemensamma byggnadsprojekt inom en snar framtid skulle ta sin början får man förmoda att situationen upplevdes minst sagt angenäm. Man kan tänka sig att paret Roosval under dessa dagar och veckor på Kolens kvarn hade många och långa samtal, där de diskuterade anläggningens utseende och innehåll, men också var allt det tilltänkta innehållet i sommaranläggningen skulle placeras.

Den 30 juli skickade Essén de femton ritningar med tillhörande beskrivning som han tidigare hade utlovat. Att byggmästarna Hammarström – Pettersson vid det här laget redan var med i beräkningen framgick av en kommentar Essén gjorde i brevet. Essén ville att Roosval skulle se till att byggmästarna återsände ritningarna till honom efter det att byggmästarna hade tagit del av dem. Att anläggningen växte fram succesivt tydliggjordes

³⁶ Andersson (red), 1982, s. 65-66.

³⁷ Brev från Carl E. Ekman 1916-02-02. J.R: s arkiv, vol.5, ATA.

genom att Essén nu också hade påbörjat vidare planeringen för den nära omgivningen till huvudbyggnaden. I brevet framgick att han skickade med en summarisk skiss över den omgivande muren till trädgården, varvid han lät meddela att den dock endast var förslagsvis. I augusti begav sig slutligen Essén personligen över till Gotland för att, som han uttryckte det helt ställa sig till Roosvals disposition.³⁸ Väl på plats kom Essén tillsammans med Roosvals att jobba fram en hel del gestaltungs-lösningar, som de ansåg var passande. Från den här tiden i augusti fanns ritningar vilka var signerade av Essén och som bland annat omfattade ett badhus och en stensködd gångväg från stranden upp till huvudbyggnaden.³⁹ Efter det att paret Roosval hade lämnat ön stannade Essén sedan kvar ytterligare en tid för att själv arbeta vidare med förberedelserna av husbygget tillsammans med en medarbetare Lundmark⁴⁰. Under september månad kom också ett entreprenadkontrakt att upprättas med byggmästare Hammarström. Detta innebar att boningshuset huvudsakligen skulle vara inrett till 1 juni 1916, för att paret Roosval då skulle kunna disponera fastigheten för sommaren.⁴¹

I en rapport från ön meddelade Essén att byggmästare Pettersson, som han visserligen tyckte ”pratade i ett kör”, ändå betryggande nog skulle åta sig kontrollantskapet av bygget, något som förmodligen kom att glädja Roosval mycket. Med Petterssons insikter i den gotländska byggnadstraditionen kom nu säkerligen förutsättningarna för den utformning som Roosval eftersträvade att bättre kunna efterlevas. Huvudbyggnaden skulle ju förutom ett mått av egenuttryck samtidigt ha en framtoning av den lokala byggnadstraditionen. I efterhand har Roosval beskrivit sitt boningshus som ”ett litet lanthus på Gotland”⁴². Ett exempel på den slags gotlandsanknytning som Roosval önskade för sitt eget bygge utgjorde det traditionella flistaket från södra Gotland, ett flackt tak belagt med sandsstensflis. Både huvudbyggnad, flygelbyggnad och lusthus kom så småningom att förses med denna taktyp. De två sistnämnda kom dock att beläggas med kalksten istället för sandsten. Essén som rimligtvis inte hade någon kännedom om flistaksläggning framstod som ganska nöjd över att ha fått tagit del av Petterssons kunskaper. Då Essén väl kom tillbaka till Stockholm skulle han låta meddela Roosval muntligen om vad han hade fått veta av Pettersson.

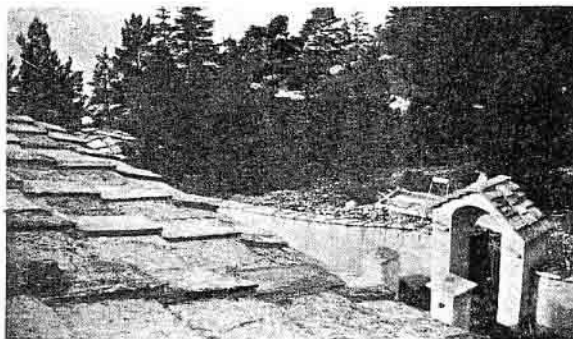
³⁸ Brev från Arre Essén 1915-07-26 samt 07-30. J.R: s arkiv, vol.5, ATA.

³⁹ Schönback, 1992, s. 4. Då Hedvig Schönback skrev sin artikel 1992 fanns förmodligen samtliga ritningar och beskrivningar mm. kvar i huvudbyggnaden på Muramaris. Idag finns inget av detta kvar längre p.g.a. ägotvist i mitten av 1990-talet då samtliga inventarier skingrades.

⁴⁰ Brev från Arre Essén 1915-07-30. J. R: s arkiv, vol.5, ATA.

⁴¹ Schönback, 1992, s. 4.

⁴² Roosval, 1931, s. 14.

Detalj av stenflistaket.

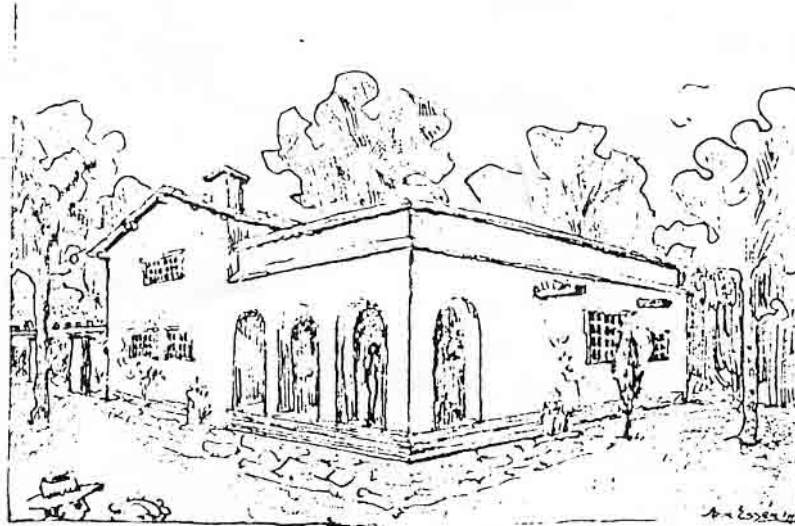
”Ur Arre Essén: Muramaris på Gottland.”

Esséns samarbete med Lundmark gick bra, ”åtminstone hade han intet att klaga på”. Vad han däremot var mindre tillfreds med var vädret, vilket han ansåg var gräsligt, ”nordanstorm, regn och hagel” om vartannat. På grund av det dåliga vädret ”fingo de arbeta barfota” och vara ”huttrande hela dagen” igenom. Lite skämtsamt nämde Essén att ”kylan gör emellertid att Lundmark mer och mer förfaller till alkoholism och jag emotser endast med spänning den dag han skall komma med en fet [...] cigarr mellan tänderna, så du hör att han utvecklas under mild men omsorgsfull vård”. Lite som plåster på såret var ändå att hotel Boisen som de bodde på gjorde så hyggliga matsäckar, att de åtminstone slapp svälta. Dock besvärade sig Essén över de rejäla priserna: ”de ta bra betalt som alla gotlänningar”.⁴³

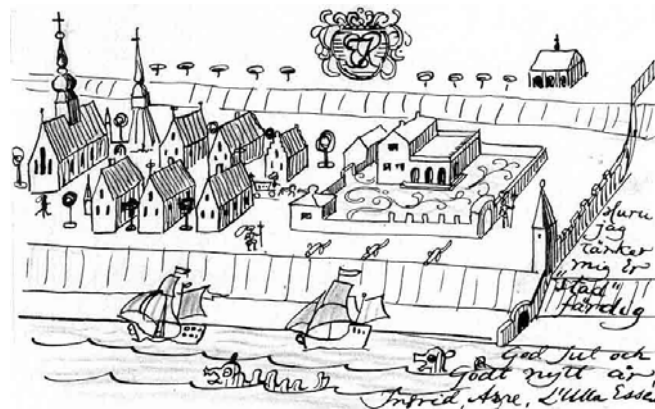
Att saker och ting hade fallit väl ut på Gotland och att Roosvals var tillfreds med Arre Esséns insatser framgick av senare brev i oktober, där han också gav sitt hjärtliga tack för den vackra bok han fått ta emot. Essén jobbade vid den här tidpunkten med att ta fram ”mer eller mindre skönt bemålade ritningar” så att han illustrativt kunde visa på den fantastiska miljö som paret Roosval så småningom skulle få avnjuta. Bland annat skapade han ett perspektiv, som han ville lämna vidare till Roosvals. Dock sviktade hans övertygelse en aning om kvaliteten på perspektivet, då han påpekade att det var ”taget för nära” och att det därmed ”ej var vidare bra”. Han menade också lite anspråkslöst att ”vill ni ej ha det kan jag ju få tillbaka det”. Kanske hade Esséns skeptiska uttalande sedan tidigare om gotlänningarnas höga kostnadskrav påverkat Roosval i det att han nu gärna ville ha uppgifter om den ekonomiska ersättning byggmästare Hammarström avkrävde honom och om det stämde med gängse prissättning. Essén lugnade Roosval, med att priset var i sin

⁴³ Brev från Arre Essén 1915-09-20. J. R: s arkiv, vol. 5, ATA.

ordning, efter att för egen del ha granskat saken. Trots att byggmästare Hammarström var den som stod för entreprenörskapet och därmed rimligtvis var den person som ytterst satt inne med information rörande byggets framåtskridande, så kom kommunikationen framöver att i huvudsak ske genom antingen Essén eller byggmästare Pettersson. Detta var ett förfarande, som genom senare erfarenheter kom att visa sig inte var helt lyckat.

Arre Esséns perspektivskiss från 1915 på boningshuset. "Ur Hedvig Schönback: Muramaris."

Jul- och nyårshälsning, där Arre Essén målar upp sin bild av Muramaris.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet

Sydländsk inspiration

I nästkommande brev från Essén önskades ”ett godt 1916” och den diskussion som fördes kom i hög grad att handla om stenvalet till loggian. Eftersom loggian skulle fungera som ett mellanting mellan ute och inne och utgöra den potentiella länken till trädgården, var det viktigt att beläggningsen här skulle komma att ha det rätta uttrycket. ”Hvad golfvet i loggian beträffar tror jag att det första förslaget med kalksten helt bör segra öfver sten och Viktoriaplattor. Det kan ju vara en smaksak, men jag undrar om ej på den lilla golfytan en lugnare och vackrare effekt uppnås med ett brunt, grått stengolf. Jag har sett på båda sorternas golf i rådhuset och det enhetliga stengolfvet är i mitt tycke vackrare (där är det ölandssten). Brun ölandssten är lätt att få om svårigheterna att få Hoburgssten skulle vara mycket stora. Viktoriaplattor äro lätta att få, men endast i mycket små dimensioner, de äro också nästan väl grella i färg vid stark dagsljusbelysning”.⁴⁴ Trots Esséns påpekande om de eventuella svårigheterna att komma över Hoburgsstenen, föll av vad som senare framgick ändå valet på denna. Förebilden kom förmodligen från Ellens föräldrars residens Hallwylska palatset i Stockholm, vars portgång och trappuppgång var helt beklädd med denna exklusiva rödaktiga stensort. Vid den tidpunkt då Hallwylska palatset byggdes salufördes denna sten av firma Lindström i Visby som ”Gotlands prima Hoburgskalksten af varm rödgul och jämn färgton [...] fri från större flammor, fläckar och klåf”.⁴⁵ Loggian, som tillsammans med takterassen senare framstod som den kanske enda riktigt sydländskt inspirerade delen av det Roosvalska boningshuset hade förmodligen funnit sin förebild i den nära släkten. Bara några år innan tillkomsten av Muramaris uppförde Ellens son en villa i Hildesborg utanför Landskrona, där den i byggnadskroppens volym indragna och öppna verandan också ingick som element. Ellen som hade tillbringat en hel del tid nere i Hildesborg hade säkerligen hunnit fatta tycke för konstruktionen så pass mycket, att hon ansåg att den också skulle ingå i deras egen villa.

Förseningar och förvecklingar

Essén framförde sitt missnöje över att han hade låtit sig övertalas av byggmästare Hammarström rörande täckningen av taket till boningshuset. Han var ”mer och mer övertygad att yttertakets ej kan hålla tätt säkert utan näfvertäckning under”. För Roosvals

⁴⁴ Brev från Arre Essén 1916-01-01. J. R: s arkiv, vol. 5, ATA.

⁴⁵ Corswant-Naumburg, artikel ur Gotlands Allehanda 1987-02-03. Arkivet, Länsmuseum på Gotland.

Parkvillan i Hildesborg med sin loggia. ”Ur Erik Näslund: Rolf och Jean en biografisk skiss.”

del skulle det innebära en kostnadsökning på 100 kr, vilket Essén beklagande uttryckte som att ”det är helt och hållet mitt fel, som gav vika för Hammarström i den frågan”. Essén tyckte emellertid att saken var brådskande eftersom huset skulle vara under tak den 15 juni.⁴⁶ Roosval verkade själv inte ha haft någon kommunikation med Hammarström fram till den här tidpunkten i början av 1916. Det får man få tolka som att Roosval förmodligen hade fullt förtroende för att Hammarström hade kommit igång med bygget och att saker och ting nu flöt på.

Lite senare, i början av februari, skrev Roosval ett brev till Carl Ekman med en förfrågan om möjligheterna att kunna hyra Kolens kvarn i ytterligare två somrar, vilket gick bra. Även om deras eget hus skulle vara inflyttningsbart till juni, så var det antagligen ändå önskvärt att ha något alternativt krypin. Under sommaren skulle det råda full aktivitet med diverse andra byggnationer på tomten och Kolens kvarn var ju också utmärkt för gäster som kom på besök. Att Roosval inte hade någon kontakt med Hammarström och därmed var omedveten om hur bygget fortskred framgår av Ekman. ”I söndags var jag vid Lullyhill och var då äfven framme vid eder tomt. Jag blev verkligen öfverraskad af att finna det endast stengrunden var fullt klar, men betonggrunden delvis sönderfallen och i behof af att gjutas om. Omfattningsmuren var delvis färdig åt backen till, men på det hela taget voro framstegen, sedan vi voro där i oktober, ytterst minimala. Jag sade just till Svensson, att

⁴⁶ Brev från Arre Essén, 1916-01-01. J. R: s arkiv, vol. 5, ATA.

här kunde icke något hus blifva färdigt i sommar”.⁴⁷ Uppgifterna som Ekman lämnade måste ha kommit som en obehaglig överraskning för Roosval. Den återstående tiden fram till sommaren, då paret enligt kontraktet skulle få disponera fastigheten var nu endast fyra månader. Eftersom det inte hade pågått någon brevväxling mellan Roosval och byggmästare Hammarström, från det att entreprenadkontraktet slöts i september fram till det att Ekman kom med sitt påpekande i början av februari, så är det svårt att få någon inblick i varför bygget hade stått still. Orsaken kan man bara spekulera kring. Dock låter Hammarström senare i mars antyda att vädret hade varit uselt. Han nämnde att de ”ej kunnat arbeta många dagar dagar för snö och oväder och har kölden därjämte hållit i sig, så att jag ej kan minnas att vi har haft en så sträng vinter på 12 a 15år”.⁴⁸ Uttalandet måste tolkas som ett försök från Hammarströms sida att åtminstone delvis förklara de uteblivna arbetsinsatserna. Att Roosvals förhållande till Hammarström framöver inte var det bästa framgick av de brev som skickades till Roosval. Här fick Hammarström i sina anföranden och direkta svar ofta värja sig mot en underton av misstänksamhet och ibland också en uttalad irritation hos Roosval. Roosval krävde nu en helt annan inblick i arbetet än vad han gjort tidigare. Detta avspeglade sig i att Hammarström personligen fick meddela sig brevlades om vilka framsteg som framöver gjordes på plats. Av ett sådant rapportliknande brev i mars, vilket föröfrigt var det första som Hammarström skickade till Roosval, framgick att mycket var på gång framförallt vad gällde trädgårdsbyggandet. En del materialtransporter hade också gjorts till platsen, bland annat av takflis till boningshuset. Hammarström, som förmodligen hade fått utstå en hel del kritik för sina tillkortakommanden med bygget, försäkrade Roosval att ”det är endast blidväder vi nu väntar för att få sätta fart på arbetet”.⁴⁹ Framstegen med trädgårdskonstruktionerna gjorde ändå att bygget hade kommit avsevärt längre jämfört med för en dryg månad sedan, då Ekman rapporterade senast. Hammarström meddelade att ”muren kring byggnadstomten är nästan färdig utom på norra sidan [...], pergolapelarna är upplagda och porten åt söder är färdig” och utifrån vad han kunde se blev ”pergolapelarnas täckning horisontell”.

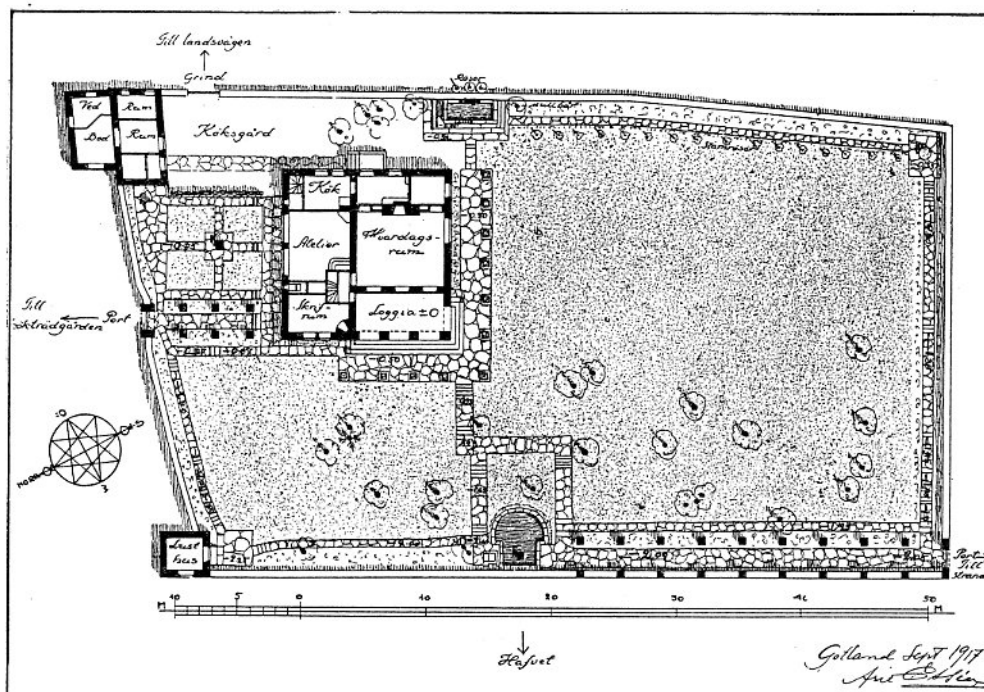
Förslaget som Arre Essén hade skissat på tidigare med den omgivande muren till trädgården verkade ha fått gehör hos Roosval och att han dessutom hade utvecklat förslaget vidare med andra element framgår av Hammarströms arbetsinsatser. Att stommen för trädgården nu började ta form gör att det finns anledning att låta berättelsen stanna till tag för att skapa utrymme för att skåda på de bakomliggande idéer, som arkitekten hade för sitt förslag. Vid den här tidpunkten fanns det dock inte någon situationsplan över anläggningen, åtminstone ingen idag bevarad. För att bereda läsaren en orienterande

⁴⁷ Brev från Carl E. Ekman, 1916-02-02. J. R: s arkiv, vol 5, ATA.

⁴⁸ Brev från F. Hammarström 1916-03-13. J. R: s arkiv, vol 7, ATA.

⁴⁹ Ibid.

överblick, så presenteras därför den situationsplan som kom att färdigställas först ett år senare. Något enstaka byggt element som lusthuset var under sommaren 1916 ännu inte påtänkt, men på det stora hela stämde nog planen ganska bra överens med vad anläggarna då hade att utgå ifrån.

Arre Esséns situationsplan över Muramaris från september 1917. Tomten låg i ett svagt sluttande sydvästläge med en mur som omgav trädgården. I den stora gräsmattan bevarades många av de ursprungliga tallarna. I nordost mellan bonignshus och uthus bildades köksgården. De olika delarna innanför omfätningsmuren bands samman av gångar försedda med kalkstensplattor. Vattenbrunnar placerades i direkt anslutning till väster- och östermur.

Influenser i tiden

Av den tidigare bakgrundsbeskrivningen framgick att Essén under sina utbildningsår på KTH och KKH hade haft professor Lars Israel Wahlman som lärare i husbyggnadskonst, men också i ämnet trädgårdskonst. Eftersom inga direkta uttalanden om trädgårdsgestaltning finns av Essén, så ligger det nära hands att blicka på de gestaltningsidéer som förespråkades under hans utbildning och då främst av Lars I. Wahlman. Likheter mellan

de gestaltningsidéer som Wahlman förespråkade och de idéer som kom till uttryck i trädgården på Muramaris är flera.

Wahlmans uppmaning till sina kollegor och elever var att man skulle ”inleda en ordnad skallgång från arkitekthåll efter den svenska lustgårdskonsten” och han talade då ”om konsten att ordna, inhägnad och utforma den till nytta och ögonfägnad avsedda marken” till boningshuset. Konsten var som han såg det ”icke främst planteringskonst, hortikultur, utan en planeringskonst som kräver erfarenhet i byggnad och vana att se i stort” och det var ”arkitektens sak och plikt att tillägna sig detta byggnadsområde”.⁵⁰

Hur resonerade Wahlman och vilka var hans idéer om trädgården och den nära omgivningen och hur skulle byggnaderna placeras i förhållande till dessa?

”Ja, det enkla svaret blir, tag tomten för hvilken ni har förkärlek, som stämmer med er karaktär. Och kom väl ihåg, att såväl själen som kroppen har sin nödtorft, sin hälsa att beakta äfven vid ett tomtköp. Lägets karaktär den går igen öfverallt i gården, om den skall utbildas vackert, och då är det bäst att den stämmer med invånarnas, annars kommer full trefnad ej i huset och man får ej fram där hvad man helst skulle se omkring sig. Den yttre omgivningen inverkar starkt på oss, så starkt att den kan ombilda många sinnen, som ha anlag att finna sig i olika förhållanden”.

Wahlman gick vidare i sina rekommendationer ”till tomtutväljaren”. ”Låt oss antaga att han har rådfrågat sin sanna natur och sin bättre hälft och kommit till det resultatet att han ovillkorligen skall ha en trädgård. Den bör då ligga med svag lutning i södersol [...] där den kan gassa sig. Den vill också ha skydd för nordan och den bör ha riklig tillgång på vatten helst så mycket att det syns, att det kan ingå i kompositionen eller i taflan [...] och den vill ha rikligt med god jord. Är terrängen jämn ger muren den avskilda trädgården form. Om träd finnas förut böra de vara föremål för den största pietet. Träd äro lif och ge lif åt anläggningen. En flygel, en terrass får ofta böja sig undan för ett friskt träd, om det ock är i uppväxtåren. Gården ger med illa placerade träd lätt intryck av främlingskap. I allmänhet är det fel att anlägga trädgården för stor. Den får icke vara en ”vit elefant” ett påhäng, då ligger den snart i lägervall och man är ej längre dess ägare, är ej längre hemma där”.

⁵⁰ Lars Israel Wahlman, »Den svenska lustträdgårdskonsten efterlyses», manus till föredrag på Teknologföreningen 1911, arkivet, Nationalmuseum. Föredraget med efterföljande diskussion hölls vid avdelningen för husbyggnadskonst septembersammanträde. Det hela föll i så god jord att man i nästkommande möte i december beslutade att införa undervisning i trädgårdskonst på både på Konstakademin och Tekniska högskolan kommande år, Teknisk tidsskrift Arkitektur 1912, s. 12-13. Lunds universitetsbibliotek, tidsskriftssamlingen.

”Det samma gäller om byggnadernas storlek. Byggnaderna böra ligga så att uppfarten till dem ej måste skära trädgården eller ens tangera den, trädgården mister då sin karaktär af fristad. Här af följer att huvudingången ej lägges åt trädgårdssidan (på Muramaris kom huvudingången att flyttas från trädgårdsidan 1924). [...] Uthus lägges åt nord- och östsidan med avstånd efter tycke och smak. Med uthusen sammanhör huvudbyggnadens köksavdelning som bör ligga åt nordost[...]. Smärre uthus såsom vedbod, soptunneavdelning och dylika bekvämligheter kunna lämpligen sammanhånga med köksavdelningen [...]. Alldeles inomhus bör man ej ha tillträde till uthus [...], det förstör intrycket av snygghet och förpestar luften i avsevärd grad [...]. (Engelsmännen bilda vanligen genom gångarnas och uthusens sammanslutning en köksgård, ett nyttigt arrangemang.)”⁵¹

Det var i England som Wahlman förövrigt ansåg att ”hemmet för vår moderna landtgårds-konst” låg. Wahlman menade att ”nydaningen hade begynt” med att arkitekterna där på 1880-90- talet var tvungna att ”gripa saken fatt och skriva ut hvad de kände inför det rådande och alltmer överhandtagande förfallet hos gårdarnas formkonst; de anslöto sig mest till den behagliga gammalengelska (1600-tals) form de kände, en verkligt inhemsk konst, kanske rentav romersk tradition med tillägg av den engelska gräsmattan. Och det synes av den myckna sten som breder sig i deras nyanläggningar som de med hård hand skulle bibehålla greppet”.⁵²

Stenen var det som ”bibehöll” greppet också i Esséns gestaltning och sätter man hans situationsplan över Muramaris i ljuset av de tankar och idéer som Wahlman hade om gestaltning och planering ser man att där finns en hel del beröringspunkter emellan. Till Esséns plan över Muramaris finns en rad inslag som Wahlman ansåg vara omistliga i sammanhanget; den omgivande muren, de ursprungliga och bevarade träden (tallarna), de olika vattenelementen, hänsyn till de olika väderstrecken i byggnadernas placeringar, den planerade köksgården och inte minst gräsmattan. Det finns anledning att återkomma till Wahlman senare i berättelsen, framförallt i samband med att trädgården och köksträdgården på Muramaris beskrivs närmare. Hans tankar och idéer kommer även där att kunna spåras.

⁵¹ Wahlman, L. I., 1902, »En gård och dess trefnad», *Ord och bild*, s. 17-34. Lunds universitetsbibliotek. Tidsskrifternas öppna samling, TÖS.

⁵² Lars Israel Wahlman, »Den svenska lustträdgårdskonsten efterlyses», manus till föredrag på Teknologföreningen 1911, arkivet, Nationalmuseum.

Murar och murning

Utöver arbetet med huvudanläggningen ingick det i Hammarströms entreprenad också att uppföra murar och staket kring hela den 22 hektar stora tomten. Mot strandlinjen uppfördes kalkstensportaler i både norr och söder. Kalkstensmuren⁵³ sträckte sig dels ut i havet, som insynsskydd för den bakomliggnade badstranden, och dels vidare upp i den starkt brutna terrängen, där den så småningom övergick i trästaket och trådstängsel. I det förberedande skedet, undrade Hammarström inför uppförandet av portalen och muren, om den ”södra gränsen vid sjön var bestämd”. Han tyckte att det ”vore bra att någorlunda veta den för stentransportens skull”. Som motiv anförde han att ”det längre fram skulle bli svårt att få åkare”. Innanför och i direkt anslutning till den södra porten var det också tänkt att en trappväg skulle uppföras i den brant som från strandkanten ledde upp till den avsats på vilken boningshuset och trädgården låg. Hammarström undrade om den kommande ”stenskonungen å backen” skulle ”följa den gamla stigen som går upp från sjön?”.⁵⁴ Essén beskrev själv muren med portalen och den kommande gångstigen upp till huset på följande vis; ”De kallmurade kalkstensmurarna äro genombrutna med öfverhvalvfda öppningar med tätta, tjärade träportar. Den södra af dessa är afsedd till hufvudentré till anläggningen – Muren fortsätter utefter slänten med en terrassmur utefter hvilken går en stig med trappsteg och bänkar af kalksten. – Uppe på terrassen kommer man därifrån rakt på porten i sydvästra hörnet på den lilla lustgården kring boningshuset. Till husets loggia för en lång pergola med en fontän i fonden samt trappgångar”.⁵⁵

Bänken av kalksten kan man sitta på än idag ...dock är utsikten över havet så gott som obefintlig.
(Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

⁵³ Stenmuren – på norra Gotland kallad tun – var viktig eftersom den bidrog till upplevelsen av det genuint gotländska i anläggningen. I samband med att taggråden introducerades i början av 1900-talet kom stentunen eller vasten, som den kallas på södra Gotland, att bli ett mer och mer sällsynt inslag i landskapsbilden. Vanligt blev att stenen istället krossades och användes till makadam vid vägbyggen.

⁵⁴ Brev från F. Hammarström 1916-03-13. J. R: s arkiv, vol 7, ATA.

⁵⁵ Essén, 1918, s. 141.

MURAMARIS ANLÄGGNINGSHISTORIA 1916

Kallmuren saknar idag sin täta och tjärade träport. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23).

Hammarströms
”stenskonig å backen”
håller idag på
att falla samman.
(Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

Hammarström var i egenskap av entreprenör också skyldig att ordna med allt material till bygget vilket, som det framgick av brev, inte alltid var så lätt: ”Angående virke till staketet hade jag fått anbud men fick återbud igen, de begär nu ända till 50 % mer för virket, vilket pris man ej kan betala”⁵⁶. När Hammarström till slut, efter förseningar, kom över sitt virke till staketet och efter det att Roosval hade framfört önskemål om en ”förhöjning från 1.30 till 1.50 meter”, vilket fick konsekvensen att priset höjdes med ”25 öre per löpmeter”⁵⁷, blev han som vid flera andra tillfällen tvungen att förklara sig. Hans förklaring grundar sig på ”som jag av brefet fick den uppfattningen att docenten trodde att att prishöjningen å staketet gällde dröjsmålet, men så är ej förhållandet utan för det att detsamma blef högre, höjd angifven å sista sidan i arbetsbeskrifningen”⁵⁸. Den ökade kostnaden för virket gjorde att Hammarström för att komma ned i pris föreslog möjligheten att också delvis kunna använda sig av stängseltråd vid inhägnandet av tomten: ”I hvilket fall som helst möter intet hinder från min sida om docenten istället upprättar detsamma af stängseltråd, hvilket i så fall är bättre, emedan det ej kräver någon underhållskostnad”⁵⁹.

Från ett kontrollbesök i början av april kunde Nils Pettersson ”hälsa från bygget” att nu var ”grund och sockelmurar färdiga” och att ”imorgon börjar tegelmurningen”. På uthuset var redan ”trätaget pålagt men icke stenflisorna”.⁶⁰ Material och konstruktion på boningshus och uthus (samt en del andra byggnationer) kom att skilja sig åt en aning, skillnader vilka av arkitekten Essén beskrevs med att, ”själfva boningshuset är af vanligt putsadt rödtegel med nubbstenssockel af kalksten” medan ”murar, pergolapelare, flygel och lusthuset äro byggda på vanligt gottländskt sätt d.v.s. af kalksten i kallmur, som sedan putsats ända ned till marken utan sockel”.⁶¹ Under april ”där vi hafva mycket fint arbetsväder” kunde Pettersson i slutet av månaden fortsatt meddela att för boningshusets del ”äro murarna å det närmaste uppe till hela sin höjd”⁶². Den breda trappan av kalksten som ledde upp till loggian var också den sedan tidigare färdighuggen⁶³. Trots Petterssons optimistiska tongångar om byggets framåtskridande i april kom läget en månad senare, i slutet av maj, inte att se sig fullt lika ljusst. Då lät Pettersson nämligen hälsa att ”det är icke tänkbart att det arbete som enligt kontraktstilläget skulle vara färdigt till den 15 juni kan blifva det”. Enligt det nya kontraktstillägget skulle mur, pergola och uthus vara färdiga, murar uppförda och byggnaderna vara under tak till utsatt datum. Pettersson agerade

⁵⁶ Brev från F. Hammarström 1916-03-18. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁵⁷ Brev från F. Hammarström 1916-05-03. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁵⁸ Brev från F. Hammarström 1916-05-11. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁵⁹ Brev från F. Hammarström 1916-03-18. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁶⁰ Brev från N. Pettersson 1916-04-11. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁶¹ Essén, 1918, s. 142.

⁶² Brev från N. Pettersson 1916-04-29. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁶³ Brev från F. Hammarström 1916-03-13. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

härmed förmedlare i den knepiga situation som Hammarström än en gång hade hamnat i och förklarade för Roosval: ”Då Hammarström behöfver pengar och utan pengar kan arbetet icke drifvas, så, ehuru ingendera af de tre härofvan omnämnda punkterna äro fullt färdiga, anser jag att ingen risk finnes för att lemna honom 3 till 4000 kronor”.⁶⁴ Att en överenskommelse kom till stånd och att de tillförda pengarna från Roosval gjorde sitt till för att arbetet, enligt tilläggskontraktet, skulle komma något snär i hamn till den 15 juni, visade utgiften för ”taklagsölen för byggnadsarbetarna” vilken uppgick till hela 75 kronor.⁶⁵

Den livsnödvändiga jorden

Att de mest övergripande delarna av anläggningen började bli färdiga gjorde att Roosval så smått kunde börja planera för trädgården samt ta de nödvändiga personkontakter som härvid krävdes. Planen över trädgården fanns sedan tidigare, så det som behövdes framöver var en arbetsledare och ett antal arbetare. Den första som kom att tillfrågas om uppgiften att leda trädgårdsarbetet på Muramaris var trädgårdsmästaren TH. Rethwisch⁶⁶. Rethwisch hade sedan femton år tillbaka haft en blomsterhandel på S: t Hansgatan i Visby och dessutom hade han egna odlingar med flertalet anställda på ett stort område strax öster om ringmuren⁶⁷. Framgångarna att knyta till sig Rethwisch var små, eftersom hans åtaganden i den egna rörelsen redan var mer än tillräckliga. Roosval fick därför fortsätta sitt sökande och nästa person som tillfrågades var trädgårdsdirektören Erik Granström på D. B. V: s trädgård i centrala Visby. Granström som hade tillträtt sin trädgårdsmästartjänst på D. B. V år 1900 var även han nödgad att tacka nej till det uppdrag som Roosval erbjöd honom. Orsaken var som han själv uttryckte det ”jag får ej ställa mig som ledare eller mellanhand i något som orsakar hinder i utöfvande af min tjänstebefattning här”. Granström kom, trots detta, att bistå Roosval med en hel del råd och upplysningar framöver och så småningom även rekommendera den kommande trädgårdsmästaren.⁶⁸ För att få inspiration till den egna trädgården besökte Roosval lite olika trädgårdar och trädgårdsmiljöer i Visby under sommaren, bland annat var han och tittade på trädgården vid S: t Hansgatan. Att han var

⁶⁴ Brev från N. Pettersson 1916-05-16. J. R: s arkiv, vol 37, ATA.

⁶⁵ Kassabok 1. J. R: s arkiv, vol.37, ATA.

⁶⁶ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, ATA. Från kvartalsalmanackan jul-sep framgår att J. R. hade kontakt med Rethwisch, men också i brev från Erik Granström 1916-11-21 framgår kontakten med Rethwisch.

⁶⁷ Falck, 1989, s. 155.

⁶⁸ Brev från E. Granström 1917-04-16. J. R: s arkiv, vol. 37, ATA. och Ekberg, 1955, s. 32.

angelägen om komma igång med sin egen trädgårdsanläggning visar inte minst inköpen av alla trädgårdsredskap.⁶⁹

Här inne på Gotlands Järnhandel i Visby kom Johnny Roosval göra en stor del av sina redskapsinköp.
”Ur Waldemar Falck: Visby förr i tiden.”

⁶⁹ Både i i kvartalsalmanackan och i kassaboken kan man genom de små anteckningar Roosval gjorde hjälpligt följa hans olika förhållanden. I juni antecknade han t.ex. alla de redskapsinköp som skulle göras. I juli skulle han träffa trädgårdsdirektören och han hade också antecknat trädgården å S: t Hansgatan. Kassabok 1. J. R: arkiv, vol.37, ATA. samt Almanackor, kvartalsalmanackan jul-sep. J. R: s arkiv, vol.38, ATA.

”Ur Waldemar Falck:
Visby förr i tiden.”

Trädgårdsmästaren Th. Retwisch hade sin blomsterhandel på S: t Hansgatan i centrala Visby från omkring 1900 till 1920-talets slut.

Alldeles innan Retwisch blomsterhandel låg den stadsträdgård som Roosval skulle beskåda. Måhända var det syrener på stam han skulle se på.

Gestaltningen på S: t Hansgatan var av typisk 1800-tals karaktär med ett slingrande gångsystem som gav upphov till många små oregelbundna grösytor. ”Ur Waldemar Falck: Visby förr i tiden.”

Innanför den omfattningsmur som Hammarström hade blivit klar med till sommaren var det tänkt att trädgården eller lustgården⁷⁰ skulle ligga. Med sina perenna växter utefter murarna och stora mjuka gräsmattor, dovt susande och lätt skuggande tallar, stramt klippta häckar, fontäner, pergolor, portaler, kalkstensgångar, lusthus och loggia var det tänkt att paret i den karga miljö som präglade platsen skulle skapa "[...]mönsterbilden av en sommarvilla [...], en harmoniskt genomförd anläggning med hufvudintresse lagdt på park och blomstergård"⁷¹. Lustgården skulle vittna om "vad träget arbete kan åstadkomma i en stenöken"⁷², och vara ett bevis på att "i valet af trädgården har väljaren blottat sin smak för konsten, sin längtan efter ett paradys och han finner med ens att han är en kulturmänniska oeftergifligt" och "så lockar trädgården från början fram hans själs färger" med vilken "han har förstått att hans hus och trädgård äro föreningslänken mellan honom och den plats han valt i naturen, en intelligent människas bostad"⁷³.

Framåt hösten påbörjades arbetet med trädgårdsanläggningen och inledningsvis kom det att till stor del upptas av det som Erik Granström hade rekommenderat Roosval att lantbrukaren Georg Svensson skulle kunna bistå honom med, "[...]utförande av gröfvre arbetena såsom stubbrytning, upplassande av marken för gräsmattan och bortforsling av sten och moras"⁷⁴, insatser som var nödvändiga att göra eftersom ytan innanför muren inte var annat än ett stycke obruten mark. Georg Svensson, som bodde på Kolens kvarn i närheten av Carl Ekmans sommarhus Lullyhill, var den person som åtminstone inledningsvis ansvarade för arbetet nu när Roosval hade lämnat ön för säsongen. Roosval hade innan han åkte lämnat en kopia av trädgårdsplanen till Svensson och också gett honom instruktioner om var och hur grävningen skulle utföras⁷⁵.

Det mest betydelsefulla och dominerande inslaget för nyanläggningen framöver var hur jordfrågan skulle lösas. Med sin rena, lerfattiga och hårda kalkstenstensberggrund och med

⁷⁰ Den mest använda benämningen på Muramaris trädgård var lustgården. Begreppet har hundraåriga anor sedan trädgårdens uppdelning mellan lust och nytta och säkerligen hade paret Roosval en förebild i paradys-trädgården och den medeltida trädgården när de skapade sitt levande konstverk. En sluten muromgärdad trädgård i stillhet och ro med springbrunnar, skuggande träd, liljebloomster...

⁷¹ Roosval, 1922, s. 214. Johnny Roosval beskrev kronprinsparets trädgårdsanläggning på Sofiero kort efter kronprinsessan Margaretas bortgång i maj 1920 på ett både ledigt och anmärkningsvärt sätt och där framförallt hans hortikulturella kunskaper och insikter var mycket framträdande. Hans bror Albin Roosval var förövrigt redaktör för den nya upplagan av "Svenska slott och herresäten" där artikeln publicerades och eftersom de hade arbetat tillsammans med flera andra publikationer såg brodern nog mer än gärna att Johnny fick bidra med sin kunskap och kännedom om trädgård och trädgårdskonst.

⁷² Ella Hellgren – kommande föreståndare för Gotlands fornsal – beskrev med de orden själva andemeningen med trädgården, *Gotlänningen*, 1919.

⁷³ Wahlman, 1902, s. 20, 26. Lunds universitetsbibliotek. TÖS.

⁷⁴ Brev från E. Granström odaterad. J. R: s arkiv, vol. 6, ATA.

⁷⁵ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka jul-sep 1916.

sitt nästintill obefintliga jorddjup var markförhållandena på platsen minst sagt ogynnsamma ur odlingssynpunkt. Förutsättningen att lyckas skapa den lustgård som åsyftades var att man förmådde skaffa dit den jord som behövdes. Mellan oktober 1916 och september 1917 kom därför en sammanlagd mängd av minst 350 ton att köras till trädgårdsanläggningen!⁷⁶ Jorden hämtade man från Roma sockerbruk. Den utgjordes av den slamjord som blev kvar då man hade tvättat rent betorna, och som därefter förvarats i separata högar i stora bassänger, tillsammans med skörderester och slamkalk från sockertillverkningen. Dessa dammar tömdes inför varje säsong så förmodligen var den jord som Roosval hämtade härifrån gratis.⁷⁷ Utdrag ur brev från Carl Ekman och Georg Svensson skildrar den stora arbets- och planeringsinsats som jordtransporterna krävde. Ekman gav innan han gick på sak i sitt brev först några stämningsbilder från sin idyll vid Lullyhill.

”Vi voro vid Lullyhill i söndags i det mest förtjusande väder man kunde tänka sig, drucko kaffe på krocketplanen och hade förförigt styft arbete med att skörda en del grönsaker och frukt. Vi hunno därför ej med att lustvandrade i omgifningen; men skola nästa gång gå till Ditt bygge och därpå meddela hvad vi erfara. Hvad matjorden ifrån Roma angår, så kommo de två första vagnarna i söndags och lossades rätt tidigt igår. Idag på f.m. hafva ytterligare två vagnar anländt och dem skulle Svensson börja med på middagen. I morgon på f.m. kommer den femte vagnen, om hvilken han ännu ej fått besked, men kommer antagligen i telefon i kväll. Kamrer Möller har lofvat att hela partiet skulle aflastas i denna vecka och nästa vecka. Han ger mig besked för hvarje gång en sändning går ifrån Roma. Några vagnshyror behöver Du ej befara”.⁷⁸

⁷⁶ För att komma fram till olika fakta om bl.a. storlek- och tillåtna vikt på järnvägsvagn, viktpris per järnvägsvagn, vikt per hästlass, mängd transporterad jord, har jag använt mig av följande handlingar; Brev från Carl E. Ekman, 1917-06-17 J. R: s arkiv, vol 5. Brevet är antagligen det viktigaste eftersom Ekman här bl.a. anger viktpris per ton transporterad jord, men också att Roosval har gjort en liten notering i marginalen om priset per vagn, vilket i sin tur gör att det går att räkna fram den vikt som kunde transporteras per järnvägsvagn. Dessa uppgifter tillsammans med de som Svensson lämnar om antal hästlass han behövde göra per järnvägsvagn gör att man också kan räkna fram den vikt han tog per hästlass. Brev från Georg Svensson 1916-09-25. J. R: s arkiv, vol 37. I Kassa böckerna över Muramaris är kostnaderna för de transporter som gjordes från Roma nedecknade. De hästlass med jord som hämtades från trakten finns också noterade här och dessa jordinköp gjordes uteslutande från två olika personer C. Nyström och O. Lindwall båda bosatta i Hästnäs.

⁷⁷ Muntlig källa Sten Rosval och Lars Norrby, Björke 2006-01-06.

⁷⁸ Brev från Carl E. Ekman, 1917-06-17 J. R: s arkiv, vol 5. ATA. Den vagnstyp som kom att användas för jordtransporterna var förmodligen en öppen flakvagn med ytan 10,5 m² och med en sarghöjd på 0,4 m. och med en maxlast av 5 ton. Flakvagnarna handlastades med skottkärra som kördes upp vagnen och skyfflades av. Muntlig källa Gerry Hellqvist, Föreningen Gotlandståget, Dalhem 2006-02-07. När större vagns-transporter gjordes kom man att behöva laga jorden vid anhalten i Hästnäs. Jorden var då tvungen att lastas av från banvagn till en upplagsplats ett stycke längre bort från spåret. Med hästlass kördes sedan jorden ↓

Gotlands Jernvägs-Aktiebolags Jernvägar.

TIDTABELL

för bantågen från och med den 1 Maj 1904.

Tingstäde—Visby—Hafdhem.

Kilometer	Pris a biljett från Tingstäde		Stationer	Alla dagar		
	II Kl	III Kl		Blandade tåg		
				Tåg No 1	Tåg No 5	Tåg No 3
			Afg. Tingstäde . . .	7,30	3, 0	
7	0,40	0,20	» Martebo . . .	7,47	3,17	
13	0,60	0,35	» Vestkände . . .	8, 2	3,32	
			» Hästnäs . . .	×	×	
			» Österport . . .	×	×	
24	1,10	0,60	Ank. Visby . . .	8,30	4, 0	
			Afg. Visby hamn . . .	7,15	5,15	
			» Visby . . .	7,30	12,30	5,30
			» Stora Vede . . .	×	×	×
			» Sylfaste . . .	×	×	×
37	1,70	0,95	» Barlingbo . . .	8, 0	1, 5	6, 5
			» Karby . . .	×	×	×
45	2,05	1,15	Ank. Roma . . .	8,17	1,25	6,23
			Ank. Klintehamn . . .	9,35	7,35	
			» Slite . . .	10, 5	8, 5	
			Afg. Slite . . .	6,35	4,35	
			» Klintehamn . . .	7, 0	5, 0	
			Afg. Roma . . .	8,27	6,40	
			» Viklau . . .	×	×	×
51	2,30	1,30	» Bjerges . . .	8,41	6,56	
56	2,55	1,40	» Butle . . .	8,52	7, 3	
64	2,90	1,60	» Etelhem . . .	9,10	7,31	
71	3,20	1,80	» Stånga . . .	9,29	7,52	
			» Tjengdarfve . . .	×	×	×
79	3,60	2,00	Ank. Hemse . . .	9,45	8,10	
			Afg. Hemse . . .	9,55	8,20	
			» Alfva . . .	×	×	×
88	4,00	2,20	Ank. Hafdhem . . .	10,15	8,40	

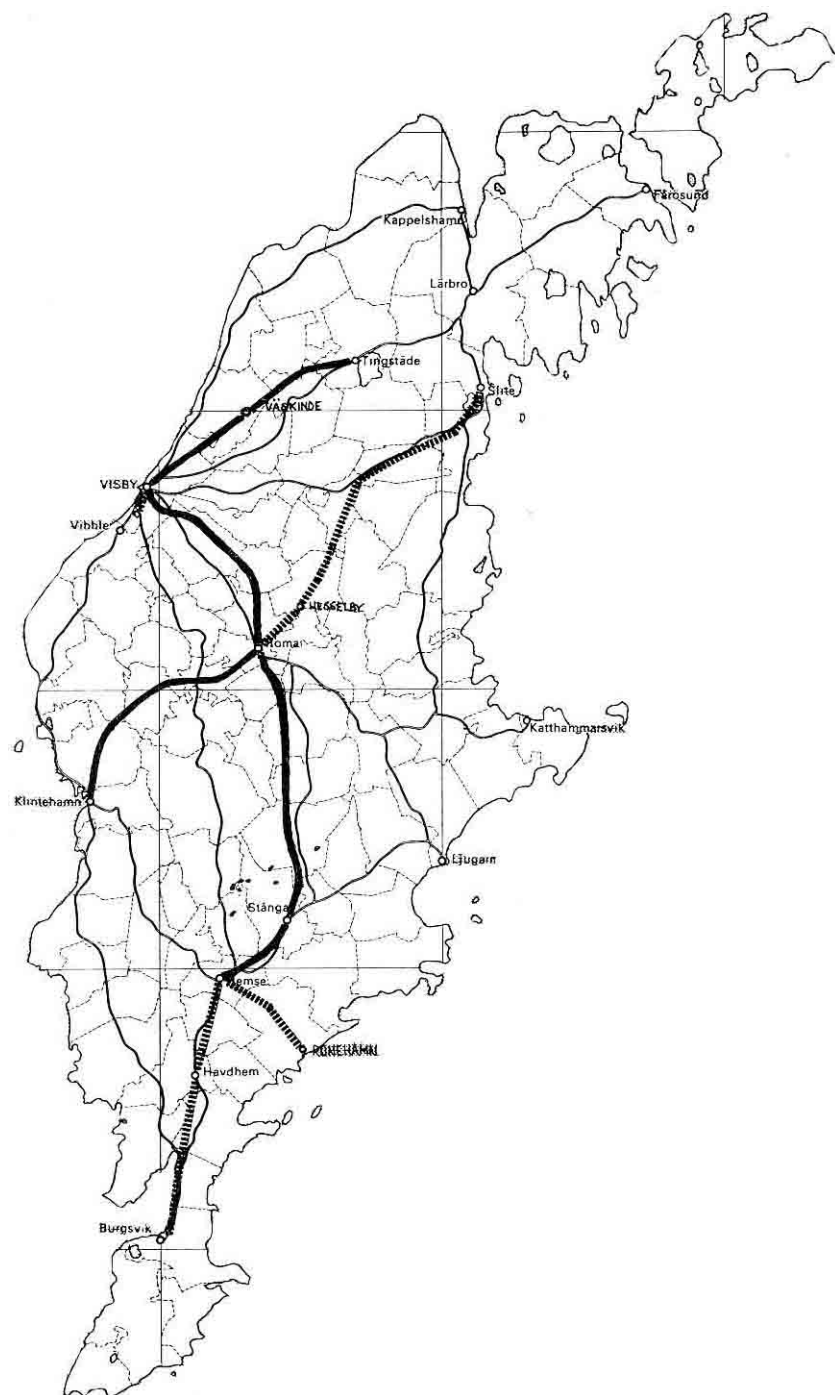
Hafdhem—Visby—Tingstäde.

Kilometer	Pris a biljett från Hafdhem		Stationer	Alla dagar		
	II Kl	III Kl		Blandade tåg		
				Tåg No 2	Tåg No 6	Tåg No 4
			Afg. Hafdhem . . .	6,10		4,30
			» Alfva . . .	×	×	×
9	0,45	0,25	Ank. Hemse . . .	6,30		4,50
			Afg. Hemse . . .	6,40		5, 0
			» Tjengdarfve . . .	×	×	×
17	0,80	0,45	» Stånga . . .	7, 3		5,20
24	1,10	0,60	» Etelhem . . .	7,23		5,37
32	1,45	0,80	» Butle . . .	7,43		5,54
37	1,70	0,95	» Bjerges . . .	7,56		6, 5
			» Viklau . . .	×	×	×
43	1,95	1,10	Ank. Roma . . .	8,10		6,18
			Ank. Klintehamn . . .	9,35		7,35
			» Slite . . .	10,10		8, 5
			Afg. Slite . . .	6,35		4,35
			» Klintehamn . . .	7, 0		5, 0
			Afg. Roma . . .	8,20	3, 0	6,26
			» Karby . . .	×	×	×
51	2,30	1,30	» Barlingbo . . .	8,42	3,30	6,47
			» Sylfaste . . .	×	×	×
			» Stora Vede . . .	×	×	×
64	2,90	1,60	Ank. Visby . . .	9,12	4, 3	7,15
			» Visby hamn . . .			7,30
			Afg. Visby . . .	10,30	5, 0	
			» Österport . . .	×	×	×
			» Hästnäs . . .	×	×	×
75	3,40	1,90	» Vestkände . . .	11, 0	5,30	
81	3,65	2,05	» Martebo . . .	11,15	5,45	
88	4,00	2,20	Ank. Tingstäde . . .	11,30	6, 0	

Tidtabellen visar sträckan mellan Hafdhem – Visby – Tingstäde. Tåget gjorde uppehåll i Hästnäs endast om det fanns några på- eller avstigande trafikanter. ”Ur John Kvarnstedt: Gotlands Järnvägar.”

till villan. Brev från Carl E. Ekman, 1917-06-17. Bredvid stationen i Hästnäs fanns antagligen ett stickspår som användes av traktens bönder för på- och avlastning av olika de slag. Hästnäs låg på järnvägssträckan mellan Visby och Tingstäde. Avståndet mellan Hästnäs och Muramaris, med vägen över Annelund, var ungefär 5 km. Kvarnstedt, 1978, s. 97, samt Gerry Hellqvist, Föreningen Gotlandståget, Dalhem 2006-02-07.

MURAMARIS ANLÄGGNINGSHISTORIA 1916

De heldragna tjocka linjerna markerar de de järnvägslinjer som var färdigbyggda tidigt 1900-tal. Hästnäs station låg strax efter Visby, på sträckan mellan Visby och Tingstäde. Denna sträcka kom också att bli den sista linjen som lades ned den 1 september 1960.
 ”Ur John Kvarnstedt: Gotlands Järnvägar.”

Den första transporten med jord från Roma skulle användas till de båda pergolarabatterna, den långa rosenrabatten parallellt med östra muren samt till alla perennrabatter som skulle anläggas utefter hela omfattningsmuren. De nästkommande transporter framöver kom nästan uteslutande att användas till de stora och jordslukande gräsyrtorna, transporter vilka omfattade åtminstone 30 st. järnvägsvagnar med en jordvikt på totalt 150 ton⁷⁹.

Den öppna vagnstyp som jorden från Roma Sockerbruk transporterades på hade en maxlast på 5 ton ”Ur John Kvarnstedt: Gotlands Järnvägar.”

Svensson bekräftade att han nu hade börjat ta itu med jorden: ”Idag är två järnvägsvagnar lossade jag har fem arbetshästar att lossa jorden med och vi hinner tre lass med var häst per dag. Vi måste köra om Annelund för vägen åt Hästnäs går ej med lass. Betalning två kronor per lass om Herr docenten tycker att jag gjort till docentens belåtenhet”. Från anläggningsarbetet kunde Svensson också uppge: ”Arbetet med djupgrävning har vi börjat med idag, jag har ej själv kunnat göra styvt arbete men nu börjar jag klara mig. Hugo har varit upptagen och likaså Jacobsson som jag talade med herr docenten om”.⁸⁰ Herbert Jacobsson som hade anslutit sig till anläggningsarbetet var fjärdingsman i Visby socken men kom framöver att på samma vis som Svensson utföra en hel del dagsverken⁸¹.

⁷⁹ Förmodligen kom också en del av jorden att hamna i den köksträdgård som anlades strax norr om trädgården en tid senare.

⁸⁰ Brev från Georg Svensson, 1916-09-16 J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Hugo var förmodligen son till Georg.

⁸¹ Fjärdingsman var den äldre titeln för polisman på landsbygden, avskaffad 1954.

Ingen glädje utan sorg – motgångar som funnits i samband med husbygget kom naturligtvis också att infinna sig i denna del av anläggandet, och att då befinna sig så långt ifrån händelsernas centrum kunde för Roosvals del inte alltid ha varit helt lätt.

Vi får lyssna till Ekman igen: ”Tyvärr nödgas jag meddela Dig att Svenssons plan till körning af Din muld ifrån Hästnäs anhalt gått sönder. De två första vagnarna gick de bra med, men redan under lossningen af tredje vagnen kom det klagomål från järnvägen att den fick stå olossad. Jag stoppade då vidare aflastningar vid sockerbruket och fick fatt på Svensson. Det befanns, att de personer som lofvat honom att köra, uteblifvit redan andra dagen. Han uppgaf att deras jordbruk hindrade dem, något som nog också har sin riktighet. Huru han egentligen gjort upp med dem är ju ej godt att veta. Antagligen har det icke varit redigt och klart. Han fick emellertid gifva sig till dem på nytt och kom igår morse med rapport att körningen kunde börja på tisdag igen. Jag gaf då lastningsorder till Roma och de lofvade sända två vagnar måndag e.m. samt två onsdag f.m. Sent igår kväll ringde Svensson på igen och meddelade att han fått ”återbud” ifrån sina vänner, de hafva icke tid nästa vecka. Som telefonen var stängd då Svensson gaf besked fick jag ej fatt på kamrer Möller förrän idag vid nio-tiden, då en vagn redan var lastad. Jag har emellertid talat med trafikchefen så att järnvägen öfvertagit den mulden. Möller sade att efter nästa vecka hafva de ej tid att lasta, så nu kan Du ej få någon muld mera ifrån dem förrän i vår, om det passar dig. Att lägga upp muld nu vi anhalten lät sig ej göra, då platsen där behöfves för betlastningarna som snart börja. Detta är ju en tråkig historia, men jag förstår väl att landborna ej hafva tid att utföra körslor denna tid och det förundrar mig att Svensson ej varit på det klara därmed förut. Om du läte mig veta hvilka planer Du eljest har på muld, kunde det kanske vara af nytta, då jag gerna vill försöka att hjälpa Dig med denna angelägenhet, hvilken jag från början ansett så som synnerligen kinkig.”⁸²

Och på samma sätt när sorgen (eller ska man kanske säga besvikelsen) troligen var som störst kom det motsatta beskedet: ”Åberopande mitt senaste bref kan jag idag glädja Dig med att det var fem vagnar och icke tre som Du fått. Jag förbisåg sist den första posten på två vagnar. Här följa emellertid såväl likviderade järnvägsfraktsedlar för 5 vagnar som Georg Svenssons erkännande af att han för ”Herr Docent’s” räkning emottagit detta parti. Så snart jag får höra vidare ifrån Dig om muldfrågan skal jag vidtaga önskade mått och steg”⁸³ Svensson instämde själv i glädjesången samma dag: ”Vi har nu lossat fem stycken järnvägsvagnar med jord och nedkört till Herr Docentens villa.”⁸⁴

Under tiden som Svensson och hans medhjälpare jobbade med trädgården var det angeläget för Roosval att vara på det klara med vilket hans nästkommande steg skulle vara.

⁸² Brev från Carl E. Ekman, 1916-09-30 J. R: s arkiv, vol 5. ATA.

⁸³ Brev från Carl E. Ekman, 1916-10-03 J. R: s arkiv, vol 5. ATA.

⁸⁴ Brev från Georg Svensson, 1916-10-03 J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Så länge Roosval inte hade någon trädgårdsmästare, som kunde vara honom behjälplig, kom Granström på D. B. V. att vara den person, som ledsagade och hjälpte honom. Roosval hade förmodligen insett att han omöjligtvis kunde transportera all jord från Roma och därför var det viktigt att också kunna hitta några andra alternativa vägar för att tillgodose trädgården med den jord som behövdes. Hans frågor kom därför att diskuteras av Granström: "Svensson var för några dagar sedan här inne och uppvisade grästorfjord (lermängel) som skulle hemtas uppe hos Lindvalls. Kommer så densamma jorden tillsammans med omnämnd jord från slambassängerna i Roma och den på platsen förut befintliga bör ju jordfrågan vara löst, äfven om något reservförråd af näring erfordras" och till Roosval föreslog han: "Om barmark och hyggligt väder är rådande torde jag under nästkommande söndag göra en liten utflykt åt norr och kan då söka träffa Svensson och tala vid honom i förenämnd sak" Roosval undrade också hur han skulle göra med gräsmattan för att uppnå bästa resultat "Såvidt vattenledning är färdig kan man nämligen hvilken tid som helst under sommaren anlägga gräsmattan t.o.m. i augusti månad". Även om Granström tyckte att Svensson kunde ansvara "för själva planeringen och jordtransporten" så antydde han ändå att "Herr Docenten torde sedermera vid det estetiska arbetets utförande kanske själv kunna närvara". Granström rekommenderade också Roosval att ta kontakt med "trädgårdsmästare Netzel vid Talludden norr om Visby [...] enär han ej är bunden vid egen trädgård eller annan bestämd sysselsättning och sålunda är i tillfälle att när som helst och vid passande tid utföra hvad som erfordras".⁸⁵

Under hösten fortsatte Svensson sitt arbete med att färdigställa de båda pergolarabatterna samt rosenrabatten vilket skedde efter de rekommendationer som Granström hade lämnat då han besökte anläggningen i november. Svensson uppmanades "skaffa ett jordsåll till att sålla jorden med" så att de kunde utvinna mesta möjliga jord från platsen och därtill också börja "köra lera och ta till vara all släke"⁸⁶ och köra ihög[...]" Svensson upplyste Roosval om: "En väldig massa sten blir att köra där, jag har kört en hel del, vi har ock tagit en del träd och stubbar". Efter sten- och stubbrytning, djupgrävning, sållning och påfyllning underrättades Roosval i slutet av november om "att vi har pelargången färdig" och dessutom var: "Rosenrabatten längs muren på 70 cm" uppgrävd och färdig att fyllas på.

⁸⁵ Brev från Erik Granström, 1916-09-21 J. R: s arkiv, vol 37. ATA. A. H. Netzel var kyrkoträdgårdsmästare på Norra kyrkogården i Visby, en tjänst som han hade fram till 1936. Båda hans söner Ivar och Axel utbildade sig hos fadern och Axel tog över hans kyrkoträdgårdsmästarsyssla 1936. Lind, 1939, s. 688.

⁸⁶ Släke (den gotländska benämningen för ruten tång) togs från stränderna och användes av traktens bönder både som jordförbättring och gödning. Trots att Roosval innehade ett eget strandparti var det ändå inte helt självklart att han hade ensamrätt till släken. Rättigheterna reglerades genom hemmansrätten och speciella "släkekongresser" hölls för att reda ut eventuella tvister om upptaganderätten. Brev från Carl E. Ekman, 1920-04-04 J. R: s arkiv, vol 5. ATA. I anläggningen användes släken konsekvent, både till prydnads-trädgården och senare också till köksträdgården.

Svensson redovisade noggrant mängden använd jord för de olika rabatterna men också för uppbyggnaden av jordbädden. Till de båda pelarrabatterna åtgick 7 lass lerjord och 6 lass släke, till rosenrabatten åtgick 9 lass lerjord och 10 lass släke. Den sammanlagda mängden av Romajorden uppgick till ”väl en styv järnvägsvagn”. Med undantaget för att rosenrabatten tillfördes 5 cm mer släke kom uppbyggnaden annars att te sig lika för de tre rabatterna. Med start underifrån byggdes bädden upp följande vis; 15 cm lera, 15 (20) cm släke, 10 cm Romajord och 25 cm sållad jord. Djupet på bäddarna blev därmed 65 cm för de båda pelarrabatterna respektive 70 cm för rosenrabatten. På samma sätt (med ler i botten) byggdes underlaget för gräsmattan upp, om än inte lika djupt.⁸⁷ Att Svensson kände sig lite pressad av det myckna ansvaret och de krav som Roosval ställde framgår ganska tydligt: ” Vi har gjort så gott vi har kunnat, för Herr Docentens arbete det tar tid men jag kan ej göra annat än till det bästa. Jag väntar att Herr Docenten skola komma hit någon gång”.⁸⁸

Markbeläggningar och andra stenarbeten

Den röda Hoburgskalkstenen som Roosval ville ha som golvplattor i loggian kom att användas också i trädgården. När stenhuggaren C. O. Nilsson väl skulle ta ut marmorn till de röda plattorna fick han samtidigt i uppdrag att också införskaffa råämne till två stycken runda bordskivor. ”Då vi voro ute vid Hoburgen uttogo vi nämligen 3 block i händelse något missöde skulle inträffa vid transporten eller något fel i stenen förefinnas, som gjorde det nödvändigt att ha en i reserv. Alla voro emellertid felfria och nu får Herr Docenten utvälja de två som Herr Docenten tycker bäst om. Tyvärr var det oss omöjligt att få dem större än 112 cm i diameter. Då samtliga äro mycket vackra och förete stor ymnighet av fossiler, tror jag att Herr Docenten ska bli nöjd med dem”.⁸⁹

⁸⁷ Brev från Georg Svensson, 1916-11-27 samt 1916-11-30 J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Genom beräkning kan man få fram ett ungefärligt värde över hur djup bädden för gräsmattan kunde göras. Med 350 ton transporterad jord (mellan okt 1916 – sep 1917), en gräsyta på ungefär 1 hektar och med en i beräkningen använd ”genomsnittlig” densitet eller volymvikt på 1,5 g/cm³ skulle man om möjligt kunna göra en jordbädd på dryga 20 cm för gräset. Därtill kom sedan ytterligare den befintliga jorden samt släken.

⁸⁸ Brev från Georg Svensson, 1916-11-27. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

⁸⁹ Brev från C. O. Nilsson 1916-12-02 och 1917-02-21. vol 37. ATA.

De bordsskivor som stenhuggare Nilsson tillverkade av Hoburgskalkstenen står kvar i trädgården ännu idag.
(Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23.)

Framåt värdshuset kunde Granström ge det glädjande beskedet att: ”Efter samtal med trädgårdsmästare Netzel är jag i tillfälle meddela att Netzel nog kan påräknas för de egentliga trädgårdsarbetena vid nyanläggningen, enär han tror sig kunna vara ledig rätt många eftermiddagar i veckan och har dessutom en 17 årig son som växelvis kan fullfölja vissa af fadern påvisade arbeten.” Granström som uppenbarligen inte hade klart för sig alla Roosvals intentioner uttryckte sig också lite förvånande: ”Min uppfattning af herrskapets resonemang var att planteringen skulle utföras först hösten 1917 men ser jag i brefvet att jag misstagit mig. Det är sålunda allt skäl att arbetet med planering och jordfyllnad forceras såvidt möjligt och att redan nu önskade växter betällas – i den mån man är säker att platser för desamma finns iordningställda”.⁹⁰ Med anledning av Granströms uttalande fann Roosval det nu angeläget att öka på takpinnen ytterligare. Svensson var dock tvungen meddela att det var ”svårt att skjutsa jorden nu[...] och på grund af att de har haft snö som ligger ännu” hade de ”ej kunnat göra något med jorden eller grävning[...], men han lovade försöka att få i ordning det som herr docenten skriver om”⁹¹

Byggmästare Hammarström som så sakteliga började bli färdig med huset arbetade också parallellt tillsammans med stenläggaren O. Häggvall. Angående detta meddelade han att ”brytning och tillhugning av flis till gångarna” hade utförts och så fort tjälen hade gått ur jorden var de ”färdiga att lägga”.⁹² Det anmärkningsvärda var att ”sten får tas af ställets brott”⁹³ vilket innebar att i Roosvals tomtinköp ingick också möjligheten att kunna bryta den kalkstensflis som behövdes till anläggningens alla kallmurar.

Att utförandena skulle ske enligt ”konstens alla regler” och att de estetiska värdena inte gick att tumma på framgår bland annat vid ett par tillfällen i diskussionen mellan Roosval och Hammarström. I det ena fallet, som rörde flistaket, undrade Hammarström: ”kan vi lägga ett af fallen å terassmuren med sandsten och det andra med kalksten, eller båda med kalkstensflis enär inte mer af denna sandsten kan fås”. För Roosval var inget av dessa båda förslag något att tänka på då han såg framför sig ett enhetligt och genuint flistak, vilket naturligtvis innebar att det skulle vara ett tak som bestod endast av sandsten.⁹⁴ I det andra fallet rörde det sig om de två vattenkastare som hade utformats av Ellen Roosval och placeringen av dessa på boningshuset från takterrassen sett. Den aktualiserade frågan var ”hvilka äro utkastarnas respektive platser? eller gör det detsamma hvilken plats de insätts på (åt öster eller väster)”. Av Hammarströms förslag var varken en placering i öster eller

⁹⁰ Brev från Erik Granström, odaterad. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

⁹¹ Brev från Georg Svensson, 1917-04-27. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

⁹² Brev från F. Hammarström, 1917-03-21. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

⁹³ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun 1916.

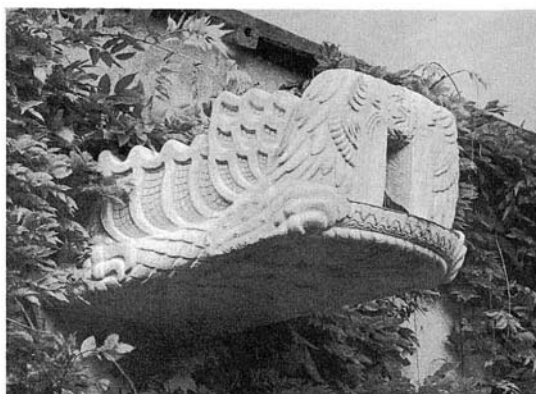
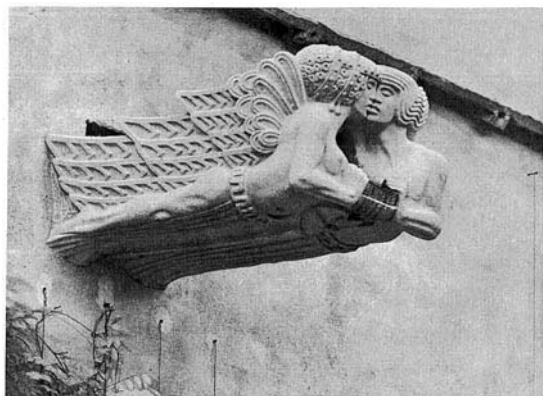
⁹⁴ Till uthus och lusthus kom kalksten att användas, så visst går det att använda också kalksten till takflis. Kravet är då att stenen måste vara jämn och utan stora fossiler som annars lätt lossnar. Elektronisk källa www.gotmus.i.se/byggnadsvard/hantverkare_material/08.htm

väster att tänka på eftersom vattenkastarna förutom att vara en rent konstnärlig utsmyckning också skulle fylla en praktisk funktion av att leda regnvatten till lustgårdens växtlighet. En placering åt söder var därför det enda tänkbara. Åt öster mot köksgården kom de att hamna ur blickfånget. Åt väster mynnade huvudingången genom loggian och där fanns således inga växter.⁹⁵

De två vattenkastarnas placering på boningshusets södra fasad. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

⁹⁵ Brev från F. Hammarström, 1917-04-22. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Vattenkastare. ”Ur Hans Wählin: Muramaris.”

Insättningen av vattenkastarna kom att bli försenad på grund av att stenhuggare Nilsson inte hade haft tid att hugga de rännor i vattenkastarna som krävdes för att leda bort vattnet. Trots att Hammarström bedyrade att orsaken till förseningen inte berodde på honom utan på Nilsson, så var det Hammarström som ändå fick ta på sig skulden ”Som jag med första öfverlemnade skisser till utkastarna åt Nilsson och han lofvade med första verkställa detta, är det mitt fel att han ej omedelbart utförde det? Att docenten ej tänker efterskänka något det har jag ej aldrig betviflat, men angående yttrandet att jag inget intresse har för att få färdigt, är ett mycket stort misstag, enär ingen skall känna sig bättre till mods då än hvad jag ska göra”.⁹⁶ Med anledning av Hammarströms alla tidigare förseningar så var det uppenbarligen inte mycket som behövdes för att få bägaren att rinna över hos Roosval.

På Esséns situationsplan fanns flera fundament inritade i stenbeläggningen längs med boningshusets södra och västra fasad. På dessa var det tänkt att fajanskrukor med utplanteringsväxter skulle stå. Innan Roosval gjorde en beställning av krukorna kom han att rådfråga Granström om lämplig storlek: ”Den omskrifna dimensionen å fajanskrukor torde nog vara fullt tillräcklig för växterna hvad kubikinnehållet beträffar såvida icke alltför tjockt gods kommer att användas hvilket skulle inverka menligt på höjden som af oss trädgårdsmän i dylikt fall önskas lika med bredden. Enär jag förmodar Herr Docenten har det proportionärliga som mål för krukornas såväl form som storlek så kan jag dock mycket väl tillstyrka äfven formen ur odlingssynpunkt. Endast med någon invändning om

⁹⁶ Brev från F. Hammarström, 1917-04-24. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

inre höjden förminskas genom tjockare gods eller någon kant, som fot. Hål i botten bör ovillkorligen finnas ty eljes riskeras jordens försumpning vid oförsiktig vattning”.⁹⁷

Fajanskrukorna placerade på sina stenfundament runt boningshuset. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet. Krukorna specialbeställdes från Herman Käblers keramiska verkstad i Nestved, Danmark. Kostnaden för krukorna med ett mått på 0,6 m i diameter uppgick till 100 kr/styck. Leveranstiden var två månader. (Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.)

⁹⁷ Brev från Erik Granström, 1917-04-04. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Granström skrev en anteckning om urnans mått i marginalen: ”Min uppfattning har varit yttre mått 0.60 mtr bredd och 0.35 mtr höjd”.

De efterlängtade växtinköpen

I april gjorde paret Roosval en planteringsplan med olika växtförslag som de önskade att Granström skulle komma med ett utlåtande om. Att paret hade gjort planteringsplanen på egen hand framgick av Granströms kommentarer: ”Återsänder härjämte planteringsplan med en del ändringar hufvudsakligen angående antal plantor. Som af en del anteckningar framgår har jag ej kunnat annat än ungefär ange antalet enär erforderliga mått saknas. Om man planterar allt för tätt riskeras att exemplaren ej kan utveckla sig hvartill kommer att de växter som har svagare rotsystem fortare dukar under för en med starkare födgeni närstående. Fördelning af sorter och färger kan jag ej finna något felaktigt uti”.

Även om paret Roosval verkade ha klart för sig vad man önskade ha i växtväg och att de uppenbarligen var på god väg att realisera det hela, var Granström fortsatt skeptisk till att påbörja planteringsarbetet till våren på grund av de rådande förutsättningarna: ”Deremot uttalar jag mitt tvifvelsmål angående planteringsarbetets utförande nu i vår enär väl ofantligt mycket återstår af byggnadsarbeten ännu innan planteringsarbetet kan påbörjas. Enär som jag tidigare meddelat – ej alls kan åtaga mig något ledarskap eller är i tillfälle denna årstid få så pass ledigt att jag kan besöka platsen vet jag ju icke hur där ser ut nu. Förmodar dock att där ännu finnes snö och is, byggnadsmaterial kvarliggande, cistern och vattendamm obefintliga, projekterade flisgångar och stenlagda platser icke ens påbörjade vartill det kommer p.g.a vintern ännu återstående jordförbättringsarbetet”.

Granström tyckte också att det för trädgårdsgårdsmästare Netzel vore mest ”fördelaktigast erhålla en plan med fullständigt antecknat mått och växtantal” varför han ansåg det klokast att paret kontaktade en av honom angiven person uppe i Stockholm för att få hjälp med saken. ”Enär det är svårt att uttrycka alla smådetaljer i bref vill jag föreslå Herr Docenten tillskrifva trädgårdsmästare Alfred M. Johnsson Enskede och efter samtal med honom som är anställd i Stockholms stads planteringar uppgöra en praktisk förteckning för arbetets utförande, det ginge på så sätt fortast och Herr Johnsson kunde då äfven delgifvas några mina här uttalade tankar. Herr Johnsson har för några år sedan varit anställd här och känner sålunda Gotlandsförhållandena. Själf står jag naturligtvis gerna till tjänst fortfarande med råd och upplysningar. Herr Alfred Johnsson kan möjligen träffas per telefon Stockholms stads planteringsars ritkontor [...]”⁹⁸

⁹⁸ Brev från Erik Granström, 1917-04-16. J. R.: s arkiv, vol 37. ATA. Om Roosval kontaktade A. Johnsson för att få hjälp med planteringsplanerna är obekant. Några uppgifter om det har inte hittats, inte heller finns det idag några planteringsplaner bevarade. Möjligheterna att få en uppfattning om växtgestaltning och växtval i den framtida trädgårdsanläggningen – lustgården – ges i huvudsak genom trädgårdsmästarens/mästarnas uppgifter i de efterlämnade brev som finns, men till viss mån också av de samtida skrivna ↓

Längtan av att se lustgården ta gestalt var starkare för paret Roosval än alla Granströms förmaningar, vilket fick till följd att de första beställningarna av växter kom att göras under våren, i maj månad. De plantskolor som kom att anlitas inledningsvis var de två danska, Carl. V. Langes staudengartneri i Fredrikssund och Mathiesens Planteskole i Korsør.⁹⁹ Att man valde anlita danska plantskolor framför svenska berodde nog dels på den kraftiga marknadsföring som de danska plantskolorna hade för tidpunkten i fråga och då framförallt vad gällde rosor men också förmodligen på att den nära släkten kom att rekommendera dessa plantskolor.

Mathiesens planteskole annonserade flitigt i tidsskriften Trädgården under 10-talet. ”Ur Trädgården 1916.”

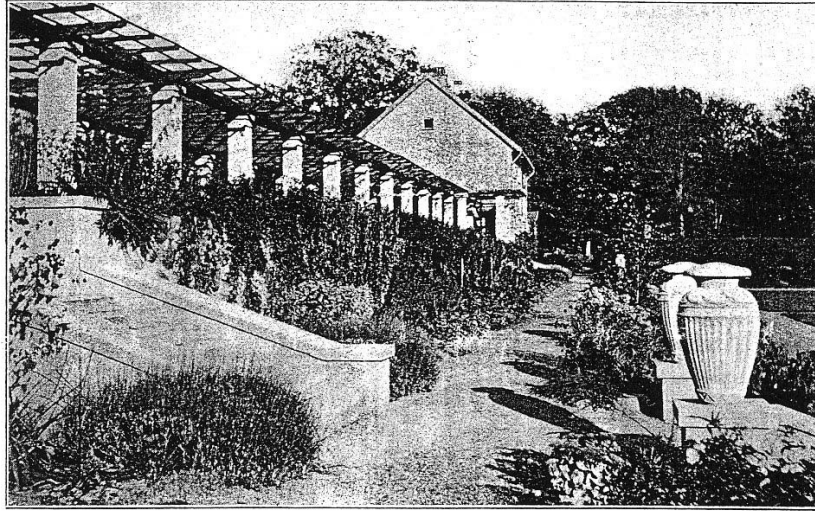
Ellen Roosvals syster Irma von Geijer¹⁰⁰ (f. von Hallwyl) och hennes make hade bara några år innan Roosvals, anlagt en trädgård med park vid Wegeholm i Skåne, ritad av den danske trädgårdsarkitekten I. P. Andersen. Även om jag inte haft möjlighet att göra mer detaljerade efterforskningar kring detta, så finner jag det troligt att Geijers i samband med nyanläggningen av trädgården hade anlitat en del danska plantskolor som de nu varmt

artiklar som finns om anläggningen. Vissa uppgifter om växter kan man också få genom efterlämnade fakturor och av kvartalsalmanackorna.

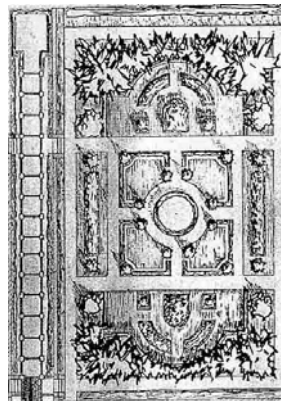
⁹⁹ De första växtinköpen till trädgårdsanläggningen finns upptagna i kassaboken den 22 maj 1917. Inköpen som gjordes var på en totalsumma av 349 kronor varav 257.25 kr på Mathiesens planteskole och 91.75 kr på Carl. V. Langes staudengartneri.

¹⁰⁰ Även Ellens andra syster Ebba von Eckerman (f. von Hallwyl) var starkt engagerad i trädgårdfrågor bl.a. kom hon att bli ständig ledamot i Rudolf Abelins 1923 nystartade förening, Föreningen Norrvikens Trädgårdar. Abelin, 1924, årsberättelse appendix 1923 sid. 10.

kunde rekommendera också till Roosvals. Att paret Roosval, och då framförallt Ellen som var den person som kom att vistas där mest, tog intryck av den strama och formstarka anläggningen får man nog också se som högst sannolikt. Mycket av det som fanns i gestaltningen här, exempelvis murar, pergola, rosenträdgård och perennarabatter kom också att användas i trädgårdsanläggningen på Gotland.¹⁰¹

Perennagången längs pergolan på Wegeholt. ”Ur I. P. Andersen: Parken ved Wegeholt.”

Plan över rosenträdgården med intilliggande pergolagång på Wegeholt. (Detalj).

”Ur I. P. Andersen:
Parken ved Wegeholt.”

¹⁰¹ Andersen, 1920, s. 50-55. Trädgårdsarkitekten gjorde själv en beskrivning av anläggningen vid Wegeholt i tidskriften Havekunst. Park och trädgårdsanläggningen anlades under 3-års period och kom huvudsakligen vara färdig 1914. På 1910-talet var en förbluffande stor del av annonserna i trädgårdstidskriften ”Trädgården” från danska plantskolor och speciellt gällde det annonser för rosor.

Med de rabatter som hade färdigställts tidigare under våren kom också de resterande rabatterna längsmed hela omfattningsmuren att så småningom bli klara. Svenson hade dock problem med den östra rabatten: ”Vi vet ej måttet på stengångar från vattenbassängen och varpå det blir bredare rabatt vid östra rosenrabatten än vad utslagit.” Roosval som var mer än angelägen om att rabatterna skulle bli klara antecknade till svar demonstrativt i fetstil, 80 cm gång och 200 cm rabatt. Svensson försäkrade åtminstone att ”vid södra muren har vi mått och han skall vara till sist. Vi har grävt upp den men ej fyllt den.” Svensson bekymrade sig också för jordbädden eftersom han konstaterade att ”vi har nu sämsta jorden upp i dagen och den bästa i botten” och han menade därför att ”vi måste ha något att gräva ned.” Eftersom ”någon brunnen nötgödsel inte går att få häromkring och konstgödningen är så dyr” så trodde Svensson att gödningen från renhållningsverket, ”kanske att det kan duga till rabatterna.” Han menade på att ”folk köper från renhållningsverket till sina åkrar”, men att han för säkerhetsskull ”ska fråga Granström.”¹⁰² Goda råd var nu dyra eftersom växterna redan var på väg!

Trädgårdsmästare A. R. Netzel och hans son Ivar Netzel var de som kom att ta emot de första leveranserna av växter till trädgårdsanläggningen och de kom också att ansvara för de olika planteringsarbetena. I beställningen från de båda danska plantskolorna ingick både perenner, buskar och träd. Från Mathiesens planteskole i Korsör hade man beställt en hel del frukt- och prydnadsträd, prydnadsbuskar och klätterväxter, medan de perenna växterna hade beställts från C. V. Langes staudengartneri. En beställning som föll utanför ramen för den danska växtbeställningen var de högstammiga rosor från Steninge blomster och grönsaksaffär norr om Stockholm. Dessa rosor, tillsammans med ett antal lågförädlade rosor var speciellt avsedda för den långsträckt och smala rosenrabatt, som löpte parallellt med den östra delen av omfattningsmuren. 17-åriga Ivar som utförde det mesta av planteringsarbetet och som noggrant registrerade vad han gjort, meddelade i början av juni att: ”Stamrosorna och äfven de lågförädlade tyckes gå ganska bra [...], rosorna börja slå ut men det fordras oehört med vatten.” Mot den södra fasaden på boningshuset och under den vattenkastare som Hammarström hade låtit montera dit tidigare, hade Ivar planterat blåregn (Wisteria). ”Wisterian har växt ganska mycket under vattenkastaren [...], de perenna växterna är nog någon enstaka som ser misstänkt ut, ävensom violerna dom var väldig små men dom kommer sig nog när de blir rotade.” Den östra rabatten alldeles intill

¹⁰² Brev från Georg Svensson, 1917-04-27. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Den gödningen från renhållningsverket som användes var stallspillning. Räkenskaper. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

omfattningsmuren var tänkt att ge plats för en hel del perenner medan violerna som hade beställts i stora mängder kom att planteras i ett flertal olika rabatter i trädgården.¹⁰³

Violerna som var en sort av hornviol *Viola cornuta* 'Gustav Wermig' presenterades av en samtida trädgårdentusiast med en alldeles egen liten historia. "Wermig var en tysk-engelsk gartner i Woking, som stod och kommersade litet af hvarje på Covent garden i London. Bland annat smått och godt hade han en ny luktviolel midt på sommaren i blomstring. Det var ett beaktansvärdt fall. Det är svårare att hafva luktviolel på sommaren än på vintern. Där stod han och sålde små violbuketter, inramade af luktviolels blad. Allt var all right. Den doftade också lite svagt, kanske för svagt, men inte kunde man klandra Wermig för det och inte kunde man tro honom om annat än godt. Men så kom där en vacker dag en tysk trädgårdsman och fick ögonen på buketten. Han såg att bladen ej hörde blomman till och att blomman ej var en luktviolel. Wermig var ej vidare hågad ingå på några förklaringar. Han var rädd om sin hemlighet. Så mycket fick man dock veta, att han ägde ett parti plantor, som han förökat från ett enda exemplar, uppkommet vid frösådd. Att få köpa några af honom! Nej, det gick ej för sig. Sådana äro många trädgårdsmän, som äro drifna affärsmän. Först flera år senare lyckades en tysk firma, som drifver handel med perenna växter, att förvärfva sig densamma och nu är den att köpa för skapligt pris på flera håll. Hvad är det nu, som gör denna växt så omtyckt och välkommen bland oss? Först och främst är den vackrast af alla äkta hornviolel, mörkblå som luktviolelen, flerårig något doftande, blommar utan återvändo och hvilar från oktober till maj. Blommorna höja sig öfver lövverket och bilda ett blått haf. Den betecknas af utlänningen som en juvel för alla anordningar [...]."¹⁰⁴

Den ideala gräsmattan

I början av sommaren kom Georg Svensson att avsäga sig ansvaret för det fortsatta anläggningsarbetet i trädgården, dels av tidsbrist men också förmodligen på grund av det stora ansvar som det innebar att driva arbetet vidare. Roosval kom därför att tillfråga Herbert Jacobsson om han hade möjlighet att överta "ledningen av arbetet å trädgårdstomten". Jacobsson som lät antyda att han inte var överförtjust men som ändå tackade för

¹⁰³ Brev från Ivar Netzel, 1917-06-01 samt 1917-06-12. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. I sin kvartalsalmanacka har Johnny Roosval antecknat inköp av 500 st *Viola cornuta* 'Gustav Wermig' av Carl V. Lange. Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun 1917. Ännu fler inköp av sorten 'Gustav Wermig' gjordes framöver. Vid ett av tillfällena inköptes 1000 st. på en och samma gång av Gustav Nords Handelsträdgård i Ystad. Räkenskaper. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁰⁴ Bovin, 1910, s. 199.

förtroendet konstaterade följande angående ett eventuellt övertagande av arbetet: ”Vid gräsplan är således ej gjort något alls, där ligger ju ännu en massa sten som måste forslas bort först innan grävningen kan börja, vi har ej kunnat hålla på jämt på grund av brist på körning. Att under sådana förhållanden övertaga ledningen av arbetet och få färdigt med det i breven angivna till den tid docenten önskar kan jag ej åta mig. Om däremot docenten är nöjd med att få arbetet utfört så fort sig göra låter d.v.s. med de krafter af folk och dragare som det går att uppbringa, är jag villig att från och med den 4 juni överta ledningen av arbete, och fränsäger jag mig allt annat för fördröjning av arbetet som tills denna tid blivit gjord. ”Att hela gräsplanen var ogjord innebar att så gott som all grävning fortfarande återstod att göra vid, vilket motsvarade handgrävning av ungefär 1 hektar stenrik mark som därtill också ibland behövde sprängas och spettas. Efter att bokstavligen ha tagit sats kom Jacobssons följdfråga: ”Skall gräsplanen grävas 50 cm djup och ej 30 som förut bestämt?”¹⁰⁵

Trots alla tidigare dispyter med Roosval fick byggmästare Hammarström det fortsatta förtroendet att också uppföra det lilla lusthus som var tänkt att ligga i förbindelse med omfattningsmuren i trädgårdens nordvästra hörn¹⁰⁶. Lusthuset kom att kallmuras i kalksten på samma sätt som muren och därtill fick det slutligen, på grund av svårigheterna att få tag på sandsten, ett tak av kalkstensflis. Med alla umbäranden i färskt minne sen förra gången Hammarström skulle skaffa takmaterial till boningshuset, ville han den här gången förbereda Roosval om svårigheterna att komma över taktäckningen: ”Sandstenstäckning till taket kan jag ej garantera att anskaffa, jag har nämligen varit ute och genomrest Vamlingbo, Öja, Grötlingbo och Fide men ej kunnat uppbringa någonting, möjligen å Hamra som hvarifrån något meddelande ej ännu afhörs.”¹⁰⁷

De många nedslående beskedet om hur det förhöll sig med anläggningsarbetet i trädgården föranledde Roosval att bege sig över till Gotland för att där på plats kunna styra upp saker och ting. Hans sommarschema talar sitt tydliga språk!

”Stiga upp
Skrivarbete
(därunder en lätt morgondryck)

kl 5
kl 5.15-7

¹⁰⁵ Brev från Herbert Jacobsson, 1917-06-03. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁰⁶ Lusthuset kom paret Roosval att kalla för Miramare. Trädgårdsarkitekten Ester Claesson ger i sin artikel i tidskriften ”Ord och Bild” 1915 s. 83-95, en ingående beskrivning över den moderna engelska trädgårdens alla ingående element. Om lusthuset skriver hon att det görs alltid i överensstämmelse med byggnadens arkitektur och att det mycket ofta förläggs i ett hörn av trädgården och då i förbindelse med yttermuren.

¹⁰⁷ Brev från F. Hammarström, 1917-05-31 samt 1917-06-06. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Lusthuset skulle enligt Hammarströms beräkningar hamna på en kostnad av 1372 kr.

MURAMARIS ANLÄGGNINGSHISTORIA 1917

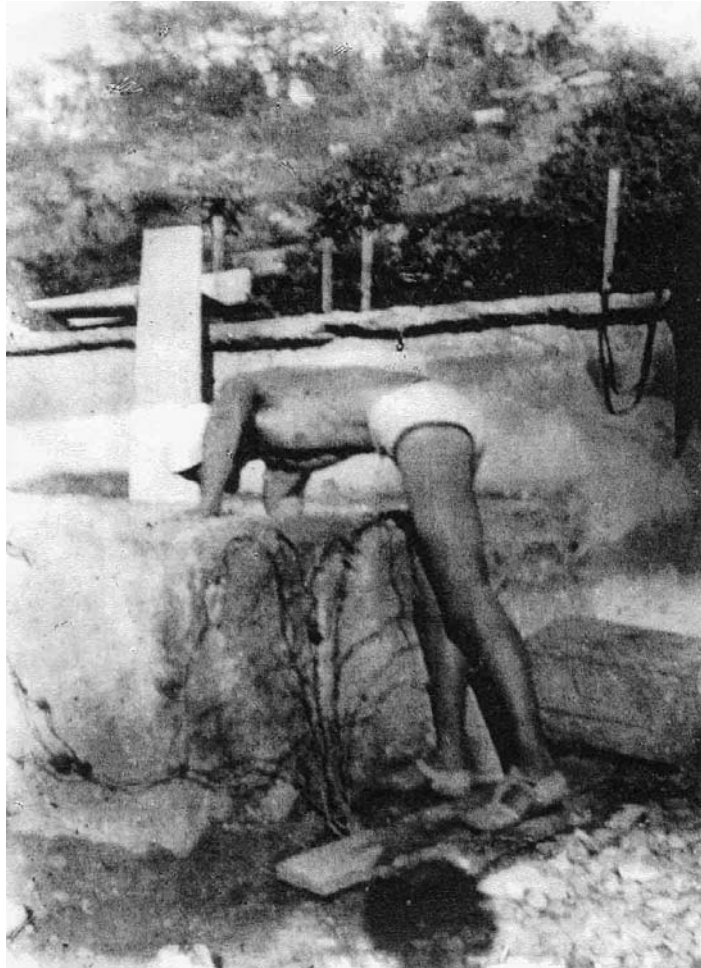
Luftbad	kl 7-8
Arbete å tomten	kl 8-10
Toalett	kl 10-10.15
Korrespondens, räkenskaper	kl 10.15-10.30
Frukost	kl 10.30-11.30
Trädgård, vandring, rodd, skogsarbete, vid någon vetenskap	kl 11.30-5.30
Toalett	kl 5.30-6
Middag	kl 6 ¹⁰⁸

Lusthuset "Miramare" förlagt i hörnet av trädgården och i förbindelse med omfattningsmuren. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹⁰⁸ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun (6:e juni) 1917.

Den insats Roosval gjorde var nog förmodligen ämnad mer för hans eget välbefinnande än som bidrag till att föra arbetet framåt. Hur som helst, arbetare krävdes nu i mängd till den förmodligen största arbetsinsatsen hitintills, att anlägga en 1 hektar stor gräsmatta. Roosval ordnade därför med en annons i Gotlänningen den 1 juli, där han efterfrågade ”grofarbetare samt gossar till gräfnings och terrassanläggning m.m. i trädgård. Korp eller spade bör helst medföras. Äfven hästdagsverken behöfvas. Hög betalning.”¹⁰⁹

Johnny i arbete under ett av sina morgonpass! Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹⁰⁹ Kassabok 1. J.R: s arkiv, vol.37, ATA, Andersson, 1982, s.51., samt Wisaeus 2003, s.212.

Ellen Roosval vattnar de högstammiga rosorna från Steninge blomsteraffär som nyligen hade blivit planterade. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Även de unga tallarna vid boningshusets östra del sparades och ingick i gestalningen. På bilden ses Ellen Roosval tillsammans med Greta Ruuth, som utförde alla invändiga väggmålningar på Muramaris. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Idogt arbete gav lön för mödan åt dessa grovarbetare, åtminstone under hela juli och in i halva augusti, då de markberedda ytorna för gräsmattan började bli färdiga. Gräsfröer inköptes sedan för en sammanlagd kostnad av 245 kronor, varpå sådden kom att göras först till hösten. Tankar om gräs och gräsmattor återfinns i Roosvals beskrivning av kronprinsparets gräsmatta i Sofiero exakt fem år senare, och visst hittar man i hans kåserande här en hel del likheter med hans egen gräsanläggning, både rent erfarenhetsmässigt och tidsmässigt men också i den fröblandning han kom att använda. Per 100 m² gräsmatta användes en mängd av 3 kilogram, med en fröblandning som bestod av följande arter:

- 1 1/2 kg *Agrostis alba*
- 1 kg *Poa pratensis*
- 1/2 kg Raj
- 1/6 kg Hvitklöfver¹¹⁰

”Det går visserligen icke att komma till detta ideal av gräsvall första året, men det behövs heller icke som i den bekanta engelska anekdoten hundratals år av klippning och vältning – det räcker med fem, sex. Men klippmaskinen måste vara af den engelska eller amerikanska typ, som hugger tätt intill marken. Då kan man också riskera hvitklöfver i blandningen, som eljest envisas att blomma på 2 cm:s höjd och fuska in för mycket hvitt i det smaragdfärgade.”¹¹¹

Vid utgången av november var all sådd av gräsplanerna och allt planteringsarbete utfört. Att alla växter var planterade innebar inte på något sätt att anläggningen var färdig utan endast att de växter som hade skickats i en första omgång från de danska plantskolorna nu var planterade. Många växtbeställningar skulle fortfarande behöva göras för att uppnå den önskade ”slutkaraktären” i anläggningen. Utöver de planteringsarbeten som Ivar Netzel tidigare hade gjort i lustgården hade det under hösten också gjorts en del planteringar i lustträdgårdens nära omgivningar.

Norr om boningshuset och lustgården var det tänkt att ett trädgårdsmästeri skulle ligga. Här hade man planerat för en köksträdgård med tillhörande fruktodling samt ett växthus. Intill var det också tänkt att trädgårdsmästaren så småningom skulle bo.

¹¹⁰ Almanackor. J. R.: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka sep-dec 1918.

¹¹¹ Roosval, 1922, s. 206-207.

Växtlighet både för ögonfägnad och nytta

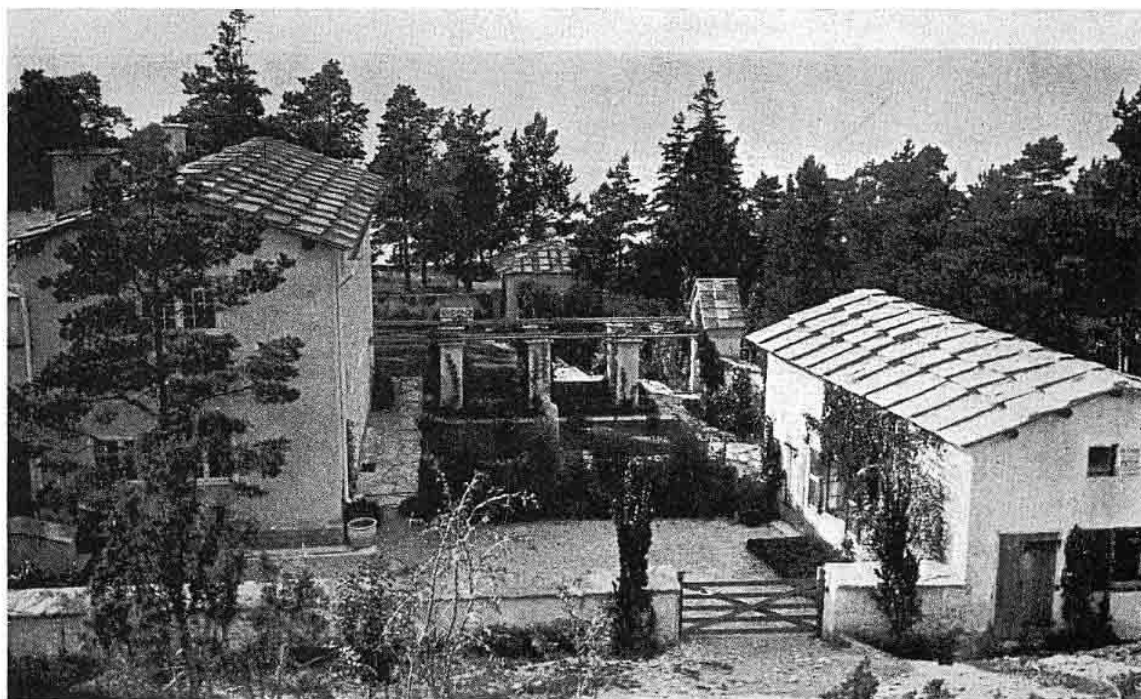
Trädgården som paret Roosval ämnade skapa var tänkt att i mycket ha karaktären av det som Lars Israel Wahlman förespråkade, en rumslig och rikt förgrenad trädgård kring boningshusets alla sidor med blomstren som det förnämligaste smycket. I blomstersängarna längs murarna skulle blommorna sammanföras enhetligt i större eller mindre grupper, för att där få möjlighet att verka i massa. Därtill åstundades överflödet av klängande och slingrande växter, som skulle omfamna varje möjlighet till underlag som gavs dem. Murar, pergolor, fasader och vattenbrunnar allt skulle insvepas i en mjuk och frodig grönska. I murar och kalkflisbeläggning kunde plantor växa i fogar och springor och sprida sig vidare efter behag, och i ett hav av ljusgrönt gräs skulle de dovt susande tallarna med sin gråroströda bark lysas upp av den sjunkande solens strålar, allt ljuvt skulle finnas i ”den fullkomliga arkitektoniska slutenheten”¹¹². En trädgårdens poesi som också var ämnad att spilla över till den närliggande köksträdgården där paret hade planerat både för ögonfägnad och nytta. Frukt, bär, blomster och grönsaker skulle här tillsammans ingå en enhet och ha en framtoning som motsvarade den resterande anläggningen. Det läckra och åtrovärda som odlades där skulle sedan under sommarmånaderna låta sig väl avsmakas, men också under andra perioder av året kunde paret få njuta av det skördade, eftersom en hel del av det odlade kom att sändas över med ångbåt för vidare leverans till deras hem i Stockholm.

Den moderna engelska trädgårdskonst som Wahlman förespråkade, beundrades också av Roosval. Den karakteriserades av en arkitektonisk uppbyggnad med ett starkt samband mellan hus och trädgård. Ännu så länge låg denna trädgårdskonst i sin linda, men så småningom var den tänkt att infinna sig också på Muramaris. För sin tillkomst var den dock beroende av de trädgårdsmästare som kom att vara verksamma där de närmaste åren framöver. Historien träder på så vis in i ett nytt skede med fokus förskjutet på kultivering snarare än på förebilder och överordnad grundplanering. Huvuddelen av byggnationen samt merparten av trädgårdanläggningens grovplanering kom att till hösten att stå något sånär klara. Däremot var trädgårdsmästeriet med trädgårdsmästarbostaden och växthuset ännu inte färdiga¹¹³. Inte heller var de varmbänkar, som var tänkta att ge de kommande grönsakerna och blomstren skydd ännu påtänkta. Trots detta kunde Ivar ändå sända en del trädgårdsprodukter redan till hösten: ”Med ångfartyget Klintehamn på fredag skickar jag spenat ävenså lite blommor, jag vågar ej dröja längre det kan bli frost när som helst och

¹¹² Roosval, 1922, s. 203.

¹¹³ I september 1917 la trädgårdsarbetarna grunden till växthuset. Både trädgårdsmästarbostad och växthus var antagligen färdiga till våren eftersom trädgårdsmästaren Gustav Adolf Walther flyttade dit i mitten av maj 1918.

spenaten är nu ganska vacker så det vore synd om den skulle frysa.”¹¹⁴ Som nämnts innan gjorde Ivar också under hösten en hel del planteringar i den nära omgivningen till lustgården, bland annat satte han äppelträd i köksträdgården (halvstam) och fruktträd utanför östra muren. Förmodligen var det stenfruktsträd¹¹⁵, som Ivar grävde ner direkt i den steniga slänten. Kanske fick Roosval därmed återuppliva sitt gamla barndomsminne igen, att sitta med ”Tusen och en natt” medtagen i bigarråträdet, något han ansåg vara en dubbel njutning av obeskrivligt behag¹¹⁶. Ivar planterade också popplar som skulle kröna de båda entréerna, dels ett par vid grinden till köksgården, men också ett antal framför entrén vid den norra portalen¹¹⁷.

De två pyramidpopplar som Walter planterade invid grinden till köksgården.
”Ur Hans Wåhlin: Muramaris.”

¹¹⁴ Brev från Ivar Netzel, 1917-09-03. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹¹⁵ Vid ett besök på Muramaris i slutet av november kunde jag upptäcka en hel del spontansådd av körsbär i slänten, annars fanns där idag inga fruktträd längre.

¹¹⁶ Andersson, 1982, s.14.

¹¹⁷ Brev från Ivar Netzel, 1917-10-30. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Carl E. Ekman lät också anlägga en rosengård vid ångbåtskontoret i Visby hamn 1917. I ett brev till Roosval kunde han stolt meddela att: "Igår plockade jag ett 40-tal vackra rosor, 3: e skörden i november." Ur Carl. E. Ekman, sextio år, samt brev från Carl E. Ekman 1917-11-21, ATA.

Till våren kom varken Ivar Netzel eller hans far att längre ansvara för de olika trädgårdsmästarsysslorna. Förmodligen berodde det på att Roosval nu sökte någon trädgårdsmästare, som kunde ansvara för trädgården på heltid. Dessutom var det tänkt att trädgårdsmästaren framöver skulle bo i den nyuppförda trädgårdsmästarbostaden och även ansvara för en del andra uppgifter, som exempelvis skogsarbete. Under den tid som Roosval inte hade någon som kunde bistå honom med den hjälp han behövde, kom Herbert Jacobsson att åter igen tillträda. Då Jacobsson inte hade hört av Roosval på en hel vecka efter det att han hade blivit tillfrågad, blev han minst sagt konfunderad: ”Det är nu öfver en vecka sedan jag ombedd af Major Hellgren¹¹⁸ åtog mig att profisoriskt skola, samt dagligen utöfva tillsyn öfver professors villa och trädgård, och jag har dagligen väntat på något meddelande om hur Professorn önskar det skall vara, det är ju hög tid på att alla vårarbeten göres, likaså har det kommit liljevaxter från Lange och jag har ju inte det minsta reda på hur eller var de ska planteras, det har inte Netzel lämnat något besked om[...].”¹¹⁹

I Jacobssons uppgifter ingick iordningställandet av liljerabatten. Liljorna var tänkta att planteras på vardera sidan om den flislagda gången vid den södra kortsidan av omfattningsmuren. ”Liljegången” var ”på försommaren kantad af hvita liljor, på eftersommaren af hvita astrar, phlox och blå lobelia.”¹²⁰ På grund av det rådande kriget kunde det ibland vara svårt att få tag på förökningsmaterial till vissa av växterna. Carl Lange i Fredrikssund skrev personligen ett brev till Roosval där han lät meddela läget för de liljor, som Rosval hade beställt, ”her var saa uhyre stort Salg i Foraaret at flere Sager blev helt udsolgte, saaledes har jag ikke før den tid *Lilium tigrinum*, *L. candidum*, *L. martagon*; *Lilium auratum* kan rimeligst først skaffes till Vaaren og det har vist sig *Lilium chalconicum* ikke er til at opdrive saa længe Krigen vare. *Aconitum variegatum* troer jag ikke at kunne skaffe, ellers kan det øvrige sendes nu godt pakket[...].”¹²¹ Till våren skickades så alla de efterlängtrade liljorna till Gotland, där den i trädgårdsgöromål oskolade Jacobsson nu var den som skulle ta hand om alla dessa dyrgripar.

¹¹⁸ Major Ernst Hellgren var fram till sin bortgång 1920 föreståndare för länsmuséet Gotlands fornsal. En tjänst som efter hans död övertogs av hans fru Ella Hellgren som därmed kom att bli den första kvinnliga intendenten för Gotlands Fornsal. Svanström, 2005, s. 5. Ella Hellgren skrev förövrigt också artikeln om Muramaris i Gotlänningen 1919.

¹¹⁹ Brev från Herbert Jacobsson, Odaterad. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹²⁰ Wählin, 1924, s. 40.

¹²¹ Räkenskaper. J.R: s arkiv, vol.37, ATA. Liljorna planterades i rader, där *Lilium candidum* framstod som den lilja som användes mest. Uppgifterna kommer från den trädgårdsmästaren som övertar Jacobssons plats. Brev från G. A. Walter, 1919-05-09. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Sättet att plantera liljorna i raka rader påminner starkt om kronprinsessans Margaretas sätt att plantera dessa på. Se Kronprinsessan, 1995 (1915), sid. 48, bild. (Flera paralleller till Kronprinsparet och deras trädgård ges i berättelsen framöver)

Paret Roosval vid de två blomstersängar som utgjorde "liljegången".
"Ur arkivet, Läns museet Gotland".

Kunskap baserad på erfarenhet och arbete

Behovet av en ny trädgårdsmästare var således uppenbart och den trädgårdsmästare som fick till uppgift att reda upp situationen var Gustav Adolf Walter. – Walter, som troligtvis var utbildad på Alnarps trädgårdsskola i Skåne, skrev den 15 maj 1918: "Undertecknad förpliktigar sig att tills vidare på 1 mån sköta trädgård, park och växthus samt vid behov

biträda med andra påkommande sysslor mot en avlöning av 125 kr i månaden fri bostad, ved och lyse samt resor till Gotland från Skåne betald.”¹²² Walter som hade för avsikt att så småningom vidareutbilda sig utomlands kom trots att han inte riktigt hade räknat med det själv, att stanna som trädgårdsmästare på anläggningen fram till hösten 1920. Inledningsvis var det mycket som skulle uträttas eftersom inga egentliga trädgårdssysslor hade blivit utförda under våren. Av Walters utlåtanden att döma, framstod situationen till en början som näst intill övermäktig. ”Har talat med Svensson och Jacobsson att få spisa dessa sommar-månader, men det är alldeles omöjligt säger dom. Jag själv har knappast tid att tänka på mat nu för det är ju mycket att göra gå till sten, växterna kom en dag hönsen den andra dagen. Det finns ingen källare att ha mat i heller. Om professorn kunde hjälpa mig så att jag hade fått spisat någonstans i dessa 3 månader, för sen på hösten finns det ju något att köpa, då går det nog bra och kosta sig själv.”¹²³

Som antytts innan hade paret Roosval många gånger den nära familjen som förebild och deras trädgårdserfarenheter var i olika avseenden en tillgång. Så förhöll det sig också inledningsvis med trädgårdsmästeriet, där mycket av det som förmedlades gick genom de trädgårdsmästare var som anställda på antingen Wegeholm eller Hildesborg. Från trädgårdsmästaren på Hildesborg fick Walter upplysningar om hur han skulle göra med de höns han nyligen fått ta emot. Förmodligen rörde det sig om pärlhöns eftersom ”ena vingen ska klippas hårt annars flyger de åt skogs”, annars skulle de ”fodras som vanliga höns”. Han hade även mottagit en hel del pelargonier, som skulle användas som utplanteringsväxter i de fajanskrukor som paret hade tänkt placera kring boningshuset. Trädgårdsmästaren på Wegeholm kom att ombesörja fönster för de varmbänkar som Walter tids nog skulle använda för drivningen av vissa kulturer: ”Erhållit meddelande från Wegeholm att herr Rosenhall förbinder sig leverera 12 st bänkfönster 108x180 cm mellan den 15-25 januari 1919.”

Ett återstående stort gestaltningsprojekt i lustgården var den ligusterhäckinramade ellipsform som anlades mitt i gräsmattan, söder om boningshuset. Formen var ett omtyckt och ofta använt element i de arkitektoniska trädgårdar som anlades under denna tid. Den påminde till stor del om det »giardino segreto» eller »giardino intimo», som anlades under renässansen. Tanken var att paret Roosval skulle kunna njuta av ett litet och mer slutet rum i närheten av boningshuset. Platsen skulle fungera som en motvikt till den stora och vida gräsmattan, men här skulle också den stora Bacchusstaty¹²⁴ som Ellen Roosval hade

¹²² Brev från G. A. Walter, 1918-05-15. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹²³ Brev från G. A. Walter, 1918-06-02. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹²⁴ Ellen Roosval gjorde förutom Bacchusstatyn också flera andra skulpturer för trädgården, bl.a. en angorakatt till det lilla trädgårdsrummet kattgården, norr om boningshuset och två stycken olika skulpturer till de båda vattenbrunnarna i direkt anslutning till den östra och västra delen av omfattningsmuren.

skulpterat få en lämplig och framlyft placering.¹²⁵ Under hösten kunde Walter upplysa Roosval om att: ”Gräsmattan håller på att iordningställas för häckplantering med grävning och planeringsarbeten.” Walter införskaffade 1500 *Ligustrum* från D. B. V., varmed han beräknade att det skulle behövas ”10 st per sträckmeter, för det är små plantor om häcken skall bli tät.” Därtill skulle en del av ligustern formklippas till pyramider och klot som skulle vara placerade innanför den ellipsformade häcken. Walter undrade också om: ”Skall häcken sättas 10 cm från fliskanten på bäge sidor om alla flisgångarna i mattan?” Vid planteringen tog Walter hjälp av Jacobsson.¹²⁶

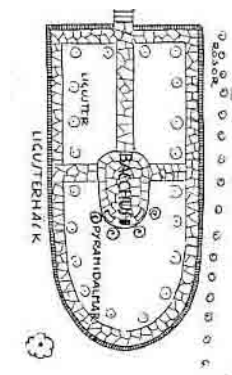

Ligusterhäcken som Walter planterade gav just det täta och frodiga intryck som Walter strävade efter. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹²⁵ I renässansens trädgårdar anlades ett »giardino segreto» som ett privat och slutet litet rum i en större anläggning där man skulle kunna dra sig undan i enskildhet för en stund. Den lilla trädgården skulle vara dold bakom höga häckar eller murar för att få den slutenhet man eftersträvade. Dunér, 2004, s. 114. Föreningen för dendrologi och parkvård gjorde i samband med sin sommarexkursion till Gotland 1934 ett besök på Muramaris. P.g.a. förhinder kunde paret Roosval inte själva närvara vid föreningens visit. Johnny Roosval hade därför lämnat en orientering rörande anläggningen där han bl.a. omnämnde att ”på en viktig punkt fingo vi god hjälp av Nils von Dardel, målaren, som gav grundlinjerna till häckanordningen söder om huset”. Sylvén, 1934, s. 103.

¹²⁶ Brev från G. A. Walter, 1918-10-19, 1918-10-31, 1918-11-09, samt arbetsrapport mellan den 20/10-10/11- 1918. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

MURAMARIS ANLÄGGNINGSHISTORIA 1918

Ellipsformen, (detalj).
"Ur Hans Wählin:
Muramaris."

Ellipsformen tillsammans med den långsträckt och smala rosenrabbatt som Ivar Netzel tidigare hade planterat. "Ur Hans Wählin: Muramaris."

Utsikt åt söder från loggian. "Ur Hans Wählin: Muramaris."

Under hösten kom en hel del planteringsarbeten att göras både i lustgården och köksträdgården, men också i den del som kallades parken och som utgjordes av den mer eller mindre nära omgivningen. Beställningarna hade i huvudsak gjorts från D. B. V. och från Adelsnäs. Med den nedan ”verkställda höstplanteringen” började man redan nu ana den mängd växter, som man hade för avsikt att tillföra anläggningen.

2+15st pyramidalm	5 st fruktträd
4 st hallon	9 st krusbär
4 st vinbär svarta	4 st vinbär röda
5 st björnbär	4 st spalierträd
2 st frilandsvin	25 st vildvin
35 st <i>Lonicera</i>	15 st <i>Clematis vitalba</i>
100 st fläder	1 st valnöt
1 st mullbär	2 st <i>Weigela</i>
1 st <i>Ampelopsis veitchii</i>	5 st <i>Bryonia alba</i>

Popplar – guldregn – *Aristolochia* flyttad. Återstående planteras denna vecka.¹²⁷

Åkare Larsson kom att ombesörja de flesta växtransporterna till Roosvals anläggning. Här ses åkare Larsson, i den från Stockholm år 1915 nyinköpta Forden. Larssons åkeri skjutsade efter såväl ”hästar som automobil”. Ur Waldemar Falck: Visby förr i tiden.

¹²⁷ Arbetsrapport G. A. Walter mellan 20/10-10/11-1918. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Av listan framgick att en hel del planteringar hade gjorts i köks- och fruktgården, men även i andra delar av anläggningen. Av de 17 st pyramidalmarna kom 4 st att planteras i den ellipsform som skapats på gräsmattan. Tanken var att dessa skulle utgöra fond till Bacchusstatyn, som var placerad i en liten kalkflisbelagd oval i mitten av ellipsformen. Här skulle man också kunna avnjuta en stunds vila på de stenbänkar som fanns utplacerade. De andra pyramidalmarna kom antagligen att kanta ena sidan av den grusväg som var nedfartsväg från landsvägen. De rankande växterna planterades i huvudsak utanför den muromgärdade lustgården, både kring trädstammar och längs omfattningsmuren. Så småningom skulle också en mängd klängväxter få ta plats i lustgården. Att gräsmattorna inte riktigt hade utvecklats som önskat var tydligt, då flera av dem fick grävas om under hösten. Walter påpekade emedan han utförde jobbet att ”han behöver hjälp till att bära bort sten från de små gräsmattorna i kattgården, är endast 3 tum jord resten är sten.”¹²⁸ Kattgården var det intima lilla trädgårdsrum i norr som angränsade till boningshusets matsal. Genom ett par stora spröjsade glasdörrar från matsalen kom man direkt ut i detta lilla trädgårdsrum.”Och utanför har du den så kallade kattgården. Huskatten är nämligen en mycket aktad medlem i den Roosvalska familjen, och Semiramis nu saligen avliden är av sin härskarinna avbildad i sten och står nu hög och förnäm som hon var i livstiden med egen gård omkring sig med lena gräsmattor och väl valda blomster.”¹²⁹

Kattgården det lilla intima trädgårdsrummet norr om boningshuset. ”Ur Hans Wählin: Muramaris.”

¹²⁸ Brev från G. A. Walter, odaterad. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹²⁹ Hellgren, 1919, *Gotlänningen*.

Redan i september stod det klart att Walter skulle förlänga sitt trädgårdsmästaruppdrag. Ett kortare utdrag ur kontraktet visar ganska väl på hans tänkta arbetsuppgifter. Utöver det som redan hade skrivits i det tillfälliga kontraktet tillkom bland annat följande; ”Arbetet fördelas i stort sedt så att trädgårdssysslor upptaga april till oktober, parkens skötsel och vedsågning öfriga månader. Under vintern skola alla märkta träd fällas, döda grenar afsågas, terrängen rensas från vanprydande döda buskar, grenar och ris samt ved huggas och uppläggas i förråd af två sorter: 1. vanligt format för köksspis och kakelugnar, 2. längre format gärna oregelbundna rötter och knutna grenar till stora spiseln. Snöfall bör begagnas för att på kälke föra stammar, grenar och förut i terrängen uppstaplade rishögar till vedbacken. Endast grenved och ris må begagnas till eldning i trädgårdsmästarebostad och växthus. På vintern skall också släke uppläggas på anvisade obevuxna delar af terrängen, samt för övrigt ett mindre förråd av släke uppläggas. För göromål som icke kunna utföras af en person må trädgårdsmästaren rekvirera en man till hjälp, likaså, men endast då sådant är absolut nödvändigt, körhjälp. För eget arbete och samt rekvirerad (dagsverken och utfört arbete) skall redogöras i månatlig rapport afsänd den 21. Arbetstiden för trädgårdsmästaren skall i regel vara 10 timmar. Ömsesidig uppsägningstid är tre månader, varför detta kontrakt, om så önskas, skall uppsägas den 1 juni. Om så icke sker anses det förlängdt på ett år. Aflöningen är bestämd till kr. 1800 per år.”¹³⁰

Paret Roosval förbrukade en enormt stor mängd ved, speciellt för de stämningsbrasor man gjorde i sina två öppna eldstäder. Efter engelsk förebild förlade man en av dessa öppna eldstäder dagsljusbelyst, vilket innebar att man precis som i England drog rökångarna i yttermur.¹³¹ Att det fanns en anledning till att vedfrågan betonades så mycket i kontraktet förstår man med anledning av dessa uppgifter:” På grund av att här i sommar och höst har måst köpas så mycket ved, ser jag mig nödsakad till att upplysa professorn om att här per år åtgår omkring 12 a 13 kasstar ved. För sommarens behov åtgår 9 kasstar. Ett så stort behov går ej att uppbringa här i skogen, med tillhjälp av både grenar och stubbar jag vill emellertid försöka så gott jag kan tillvarataga allt som duger till bränsle. Så har vi enved till stora spiseln skjulet fullt som rymmer 4 kasstar och det måste vara en väldig massa buskar när varje kasst rymmer omkring 4 kbm.”¹³² Till den största av eldstäderna åtgick under sommaren 16 kubikmeter ved!

¹³⁰ Kontraktet talar sitt eget tydliga språk, men om man ska nämna något så är det om den ganska vaga uppfattning, (som Roosval hade) om hur arbetsfördelningen för trädgårdsmästaruppgifterna under året kunde se ut. Med tanke på den förhållandevis stora mängd bänkkulturer som trädgårdsmästaren skulle ansvara för, var det märkligt att perioden november till mars var helt avsedda för andra sysslor.

¹³¹ Essén, 1918, s. 143.

¹³² Uppgifterna om den mängd ved som förbrukades lämnades av den trädgårdsmästare som efterträdde Walter i september 1920. Brev från Eric Carlsson, 1923-12-02. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Under senare delen av hösten och början av vintern började Walter förbereda för de varmbänkar som iordningställas för senare bruk. I bänkarna skulle alla de efterlängtrade primörerna och de mer värmekrävande växterna dras upp, men även de blomplantor som senare skulle ingå i lustgårdens olika perennrabatter. I början av januari kom så de bänkfönster Walter beställt från trädgårdsmästare Rosenhall på Wegeholm. I och med att Walter också hade börjat tillverka de bänklådor som krävdes, så tillfrågade han Roosval hur han skulle göra med den gödsel han behövde: ”Har gjort förfrågan hos förvaltaren på Hästnäs om stallgödsel till bänkar, men kan ej lämna någon, de har ej fått artillerigödseln men arrendatorn Andersson Länna gård, Visby, är villig att sälja. Det finns ingen som vill sälja gödsel häromkring.” Walter var i behov av att få gödseln senast i slutet av januari för att han skulle hinna dra upp de kulturer som önskades. Efter att ha diskuterat saken med de berörda personerna kunde han ett par veckor senare meddela att: ”Det behöfs för de 12 fönster minst 20 arbetslass å 500 kg.”¹³³ Efter att ha gjort i ordning gödselbädden, kastat om den, lagt bänkarna och slutligen lagt på den jord som behövdes kom så småningom resultatet att bli 12 stycken bänkar med ett innehåll av;

3 st. fönster med melon och sallat
 2 st. med pelargoniesticklingar
 2 st. med frösådder
 1 st. med spenat
 1 st. med knölbegonior
 3 st. med *semperflorens* begonior.¹³⁴

Den stora mängd begonior som drogs upp kom huvudsakligen att användas som utplanteringsväxter i den långsträckt rabatt som omgav den stora pergolan.¹³⁵

Walter framstod vid flera tillfällen som både iderik och ekonomiskt sinnad när det handlade om att komma till beslut och finna lösningar på saker och ting. Beträffande

¹³³ Arbetsrapport G. A. Walter mellan 10/12-1918-10/1-1919, brev 1919-01-26. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Att Roosval var angelägen om att arbetet med bänkarna kom igång framgick av den notering han hade gjort i marginalen av brevet, sätt igång! Gödseltillgången i dessa trakter strax norr om Visby var liten p.g.a. att de magra markerna inte tillät bönderna att ha några större kreatursbesättningar. Erik Bonthron som var förvaltaren på Hästnäs gård hade nyligen sett sig tvungen att sälja hela sin kreatursbesättning, orsakad av den föderbrist som rådde. Brev från Erik Bonthron, 1918-09-03. J. R: s arkiv, vol 3. ATA.

¹³⁴ Av de annars ganska fragmentariska uppgifter som finns angående bänkodlingen så framstår Walters redovisning från våren 1920 som en riktig informationspärla. Walter redovisade innehållet i bänkarna som en direkt anledning av att paret Roosval önskade ha ännu fler frösådder, varför han tvingades meddela att alla 12 bänkar redan var fulla! Brev från G. A. Walter, 1920-05-01. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹³⁵ Brev från G. A. Walter, 1920-04-13. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

täckningen av de nyligen gjorda varmbänkarna tyckte han att: ”På grund af att det är höga pris på vassmattor till täckning, 8 kr st, har jag tagit ut ett nystan skördegarn [...]. Halm får jag på Annelund[...]. Blir betydligt billigare än att köpa mattor, men så behöfver jag en man till hjälp vid bindningen.”¹³⁶

Tydligt var att paret ville ha så god avkastning från sin trädgård och sitt trädgårdsmästeri som möjligt, men också att de ville få större kunskaper och fler insikter om växter och växtanvändning. Därför kom Walter allt som oftast att fungera som stöd men också inspirationskälla i sådana frågor, ”angående tidigt blommande fröväxter finns det nog inga som blommar i maj. I maj månad användes huvudsakligen på kalljord narcisser, pingstliljor blommar rätt länge, hyacint och tulpaner, men de skall planteras på hösten. Lämpliga att plantera nu är våranemon, ranunkler, scilla, vårgladiolus m.fl. samtliga lökar finnes i Svenssons fröhandel.”¹³⁷ Vid annat tillfälle gällde det lämpliga växter till fogarna i markbeläggningen: ”Till springorna mellan flisor är nog *Thymus montanus* 'Albus' eller *Thymus serpyllum* de bästa men det kan även användas *Sedum*, *Cerastrum* mfl. Om frö ej kan anskaffas till flisorna får vi väl samla af den vildblommande *Thymus* som växer i backarna här och plantera i flisgångarna. *Sedum anglicum* blir endast 2-3 cm hög med vita blommor”¹³⁸ Eller som då det gällde växter för infattning där både pris och funktion stod i centrum: ”Likaledes säljer Esperöds trädgård, Kivik (Skåne) finbladig Buxbom för infattningar å 2.50 kr per 100 st, 20 kr per 1000 st. Lilla pergolan vore bra att infatta med buxbom samt rabatten på boningshusets väst- och nordsida. Håller jordkanten med tiden bättre än något annat. Det är billigt pris för infattningsbuxbom.”¹³⁹

Den lilla pergolan norr om boningshuset och rabatten med sin låga infattning av buxbom. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹³⁶ Brev från G. A. Walter, 1919-02-28. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹³⁷ Brev från G. A. Walter, odaterad. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹³⁸ Brev från G. A. Walter, 1919-04-21. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹³⁹ Arbetsrapport G. A. Walter mellan 10/3-10/4-1919. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

- 722 Arndt, Sl. hvidlig kødfarvet rosa.
 723 Fritz Reuter, Sl. karminrosa med gult.
 724 Marie Jeanne, Sl. ren hvid. Remont.
 725 Schiller, Sl. fin ferakenblomstrosa.
 726 White Tausendschön, Sl. fyldt, hvid.
 727 Mdm. Edouard Herriot, P. koralrød med safrangult Ekstra! S. III. se Kataloget.
 728 Sonnenlicht, P. lys kanariegul.
 729 Willowmere, P. kobberrød med gult.

Nye Roser fra 1915.

Pris pr. Stk. 1 $\frac{1}{4}$ Kr.

- 729a Ludw. Möller, R. Gul Druschki. Ekstra! S.
 729b Augustus Hartmann, Th. geraniumrød.
 730 Colleen, Th. rosenrød med skarlag.
 730a Countess Clanwilliam, Th. ferskenrosa.
 730b Earl of Gosford, Th. mørk skarlag.
 731 Edgar M. Burnett, Th. lys kødfarvet.
 731a Hadley, Th. mørkildrød. Ekstra! S. 2 Kr.
 731b Herzogin von Calabrien, Th. flødehvid.
 731c Hoosier Beauty, Th. karmesin, fyldt.
 732 H. V. Machin, Th. skarlag-karmesin.
 733 Jona Herdman, Th. klar orangegul.
 733a Marcella, Th. kødfarvet med hvidgult.
 734 Mrs. Ambrose Riccardo, Th. honninggul.
 735 Mrs. James Lynas, Th. fin ferskenrosa.
 735a Mrs. Samuel Ross, Th. laksf. aprikosgul.
 736 Mrs. Wemyss Quin, Th. mørk citrongul m. orange. Ekstra! S. 2 Kr. III. se Katal.
 736a Prinzess. Hildegard, Th. lyse ell. gyldgul.
 737 Red Letter Day, Th. skinnende skarlag-karmesin, kraftig. Ekstra!
 738 Lady Plymouth, T. flødehvid med rosa.
 740 Mrs. S. T. Wright, T. kadmiungul Ekstra!
 740a Betsy van Nes, Pol. klar rød. Ekstra!
 741 Susanna, Pol. fin karminrosa, fyldt.
 742 Hofgärtner Kalb, M. ren rosa. S.

Nye Roser fra 1916.

Pris pr. Stk. 1 $\frac{1}{2}$ Kr.

- 746 Emden, R. mørk karminrosa, haardfor. S.
 747 Louise Cretté, R. snehvid m. gult Ekstra!
 748 Marguerite Guillard, R. ren hvid.
 748a Pasonia, R. lysrosa 2 Kr. pr. Stk. S.
 748b Rembrandt, R. guldgul m. Kobberglans.
 749 Admiral Ward, Th. karmesinrød med højtsildrød. Ekstra!
 750 Cheerful, Th. ren orange-højrod.
 752 Edward Rohane, Th. karmesin.
 753 Gartendirektor Ries, Th. ren rosa.
 754 Georgeus, Th. fyldt, mørk orangegul.
 755 Grossh. W. E. von Sachsen, Th. karmin.
 755a Madame Colette Martinet, Th. stor, fyldt, gemsegul med okkergult. Ekstra! 2 Kr.
 756 Madame Marcel Delauney, Th. fin rosa.
 757 Margaret Dickson Hamill, Th. straagul.
 760 Queen of Fragrance, Th. solvgul. rosa.
 765 Frau Dr. Erreth, Pol. gullig orange.
 766 Siegesperle, Pol. fyldt, flødehvid.
 768 Else Krech, M. fyldt, mørk skarlag.
 770 Blanche Frowein, Sl. guldgul.

- 771 Cordelia, Sl. kobbergul til citrongul.
 772 Louis Sauvage, Sl. mørk granatrød.
 774 Autumn Tints, P. kobberrød med gult.
 774a Constance, P. kadmiungul. Ekstra.
 776 Muriel Dickson, P. kobberrød.

Nyeste Roser fra 1917.

Pris pr. Stk. 2 Kr.

- Cherry Page mørk rosa.
 Edith Cavell, Pol. skinnende karmesin.
 Emmi von Dippe, Th. enorm stor, rosa.
 Frau Hilde Nicolai, kanariegul.
 Generalin Isenbart, Th. gullig rosa.
 Generaloberst v. Kluck, Th. mørkrosa.
 Jacques Porcher flødehvid.
 Josephine hvidlig rosa.
 Mame. Henry Fontaine hvidlig rosa
 P. L. Baudet, Th. rødgul.
 Weddigen, Th. fyldt, silkeagtig rosa.

Sidste Nyheder.

- Adolf Kärger (C. Easlea \times Sunburst) ren krongul, meget smuk. Fortræffelig Efterskudsblomstring. 6 Kr. pr. Stk.
 Adolf Koschel (Harry Kirk \times L. C. Breslau) kraftig orangegul med rødlig Schatterring. Store smukke Knopper paa lang Stilk. Værdifuld Sultrose. 6 Kr. pr. Stk.
 Arabella, fremragende Sport af Testout. Ekstra! Nyhed. 4 Kr. pr. Stk.
 Friedensrose. Smukkeste hvide Rose. 4 Kr. pr. Stk. Fremragende Forbedring af Frau Karl Druschki. Højstammede Eksemplarer 7 Kr. pr. Stk.

Friedensrose.

- Rankende L. C. Breslau smukkeste gulrøde Slyngrøse. 4 Kr. pr. Stk.
 Reinhard Bädcker (Druschki \times Rayon d'or). Vækst som Druschki, Lav og Farve som Rayon d'or. Pragtrose. 6 Kr. pr. Stk.

Alfabetisk Liste over Roserne
 se Kataloget.

Till våren 1919 gjordes en stor beställning av rosor från Mathiesens planteskole i Korsør. Utöver den storblommiga nr. 727 *Rosa* 'Mme Edouard Herriot' som priskuranten från 1919 visar, beställdes också fyra stycken andra sorter, samtliga klängrosor. Dessa var *Rosa* 'Dorothy Perkins', *R.* 'Hiawatha', *R.* 'Tausendschön' samt *R.* 'Veilchenblau'. Sammanlagt beställdes ett fyrtiotal rosor. "Ur Lokalhistoriskt arkiv, Korsør."

Med Sofiero som förebild och inspiration

Ur trädgårdssynpunkt kom våren 1919 att bli betydelsefull för Johnny Roosval, dels med anledning av allt som var på gång i den egna trädgårdsanläggningen, men också för att han reste till Skåne och Sofiero. Där skulle han i egenskap av sin tjänst på högskolan i Stockholm diskutera ett kommande inventeringsarbete (av kyrkligt slag) med kronprinsen.

För Roosvals del innebar besöket samtidigt ett gyllene tillfälle att få ta del av kronprinsparets stora trädgårdsanläggning och därtill också få möjlighet att fråga om olika växter och deras användningsmöjligheter. Besöket föregicks av att han dels förberedde sig med frågor om vissa kulturer, ”speciellt buskar”, men också att han på tåget skulle ha ”några trädgårdslitteratur till reselektyr.” Under sin vistelse på Sofiero kom han sedan att göra en hel del anteckningar och man får förmoda att han ledsagad av kronprinsparet i egen hög person trivdes mer än väl!¹⁴⁰

Att Johnny Roosval tog stora intryck av vad han såg det märktes mycket tydligt i den egna anläggningen framöver, från de små detaljerna till de större greppen. Listan kan göras lång över det som gjordes med Sofiero som förebild eller med inspiration därifrån, bland annat växtval och rabattkompositioner.

I lustgården anlades exempelvis den ”gula rabatten”¹⁴¹ med förebild av kronprinsessans Margaretas egen; [...]den gula, som är så lysande att den verkar idel solsken, ett haf af guld!”¹⁴². Det uppfördes även ett nedsänkt växthus liknande det som fanns på Sofiero, ett alternativ till det första växthus som hade byggts några år innan på Muramaris: ”Det nya växthuset har visat sig vara ganska bra, som fövaringshus förhoppningsvis bättre än det andra då jag ej behöver elda mer än två små brasor om dagen för att hålla det vid frostfri temperatur och därtill använder jag ris och stubbar. För närvarande har jag Fuchsior och höststicklingar av pelargonior där.”¹⁴³ Vid det kommande entréplanet anlades också en trappa som påpassligt nog kom att kallas för ”Kronprinstrappan”¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun 1919. Några av de anteckningar som han gjorde i sin almanacka var bl.a: ”avenbok Korsör beställ redan nu, *Pelargonium* ’King of Denmark’ få sticklingar, *Bougainvillea* röda blad, hvida blomlika toppar, sticklingar med klack, huru sköta? Teglugn i växthus?”

¹⁴¹ Arbetsrapport G. A. Walter, oktober 1919. Walter rapporterade att den gula rabatten var färdigplanterad och därtill avenboksrabatten.

¹⁴² Kronprinsessan, 1995 (1915), sid. 49. Den gula rabatten finns redovisad med alla ingående arter och sorter som en separat planteringsplan i hennes bok ”Vår trädgård på Sofiero”

¹⁴³ Brev från Eric Carlsson, 1924-02-06. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. I berättelsen är inga av de två växthus som byggdes för anläggningen (och som fortfarande finns kvar idag) ännu presenterade. Detta andra nedsänkta växthus kom att börja uppföras under hösten 1923 av trädgårdsmästare Eric Carlsson som ↓

Paret Roosval avbildade på "Kronprinstrappan" strax norr om trädgården 1925. Granna fingerborgsblommor står i bakgrunden, blommor som användes på ett flertal andra ställen i anläggningen. "Ur arkivet Läns museet Gotland."

efterträdde Walter hösten 1920. Det första växthuset stod emellertid klart att användas redan till hösten 1919 under det att Walter fortfarande var trädgårdsmästare.

¹⁴⁴ Arbetsrapport, Eric Carlsson, 30/9-20/10-1924. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

”Elins rabatt” framför den s.k. Jungfruburen, där Ellens tjänarinna Elin bodde sommartid. I framkant av bilden ses köksgården. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Sättet att benämna platser i anläggningen efter olika närstående personer var för övrigt ganska vanligt för paret Roosval, så kom bland annat den kommande muren ned till entréplan att kallas ”Biskopinnans mur”, efter Gotlandsbiskopen Anjous fru. Paret Roosval hade ett nära umgänge med biskopen och hans fru.¹⁴⁵ Ett annat exempel var rabatten intill

¹⁴⁵ På ritningar gjorda av Arre Essén kom under hösten 1922 både muren vid nedfartsvägen från landsvägen samt ett entréplan (vändplan) med tillhörande vägar till köksträdgården att anläggas. Arbetsrapport, Eric Carlsson, 10/10-21/10-1922. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

tjänarbostaden, ”Elins rabatt”, som hade uppkallats efter Ellens sedan många år tillbaka trofasta och omtyckta tjänarinna Elin¹⁴⁶. Ytterligare ett par exempel var ”Häggvalls trappa”¹⁴⁷, en stenskodd trappa i branten ned mot havet, som hade uppkallats efter flisläggare Häggvall, som själv hade anlagt den. Slutligen kan ”gamla fru Roosvals bänk”¹⁴⁸ omnämnas, en bänk som förmodligen låg i Häggvals trappparti och som uppkallades efter Johnny Roosvals mor, Johanna Roosval, som sommartid ofta var på besök.

Att Roosval tre år senare efter kronprinsessan Margaretas bortgång, fick förmånen att skriva en lång artikel om Sofieros trädgård i »Svenska slott och herresäten» och då besöka anläggningen igen, bidrog nog till att han så småningom uppförde både golf- och tennisanläggning på Muramaris. ”För sporten är också eljest väl sörjdt såsom man kan vänta hos ordföranden i Centralföreningen för idrottens främjande. Tennisbanan gränsar till bollplatsen, medan en ofantlig gräsmatta framför slottets västfasad är ägnad åt krocket och [...] äfven använd för golf ehuru endast använd som öfningsbana med tre hål”.¹⁴⁹

Under hösten kom Walter ta det nyanlagda växthuset i bruk men utgången kunde ha blivit ödesdiger: ”Värmeledning profades igår och fungerar bra, men där måste sättas upp en brandmur. Det är en enkel tegelvägg mot min bostad och trävirket höll på att fatta eld på grund af att skorstenen går för nära väggen.” Så småningom hade Walter ”inrett växthuset med med förökningsbädd”, vilket innebar att han bland annat kunde dra upp de så vackra *Bougainvillea* som Roosval hade fått uppleva på Sofiero. Walter var emellertid tvungen att förklara för Roosval att ”*Bougainvillea* kan jag ej ta sticklingar af förrän i början av april, skjuter nya skott mycket långsamt”. Tanken var annars att också att kunna odla persikor och vindruvor och att dessutom kunna ha ”rosor för drivning” men också ”på tomma platser” om sådana fanns, driva ”fuchsior, dahlia, pelargonior och liljor”.¹⁵⁰

Trädgård i ständig förändring

För Roosvals vidkomman kom trädgården att vara en process och ett ständigt pågående arbete, där tankar, idéer och visioner skulle omsättas och komma till uttryck i de mest betagande scenerierna. Ständiga nyomläggningar av rabatter med aldrig sinande växtinköp

¹⁴⁶ Wisaeus, 2003, s.122.

¹⁴⁷ Brev från G. A. Walter, 1919-01-26. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁴⁸ Arbetsrapport, Eric Carlsson, 30/9-20/10-1924. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁴⁹ Roosval, 1922, s. 209.

¹⁵⁰ Arbetsrapport G. A. Walter, oktober 1919, januari – februari – mars 1920 och brev G. A. Walter, 1920-02-22, samt Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun 1920.

samt ständiga förbättringar av olika de slag var därför mer regel än undantag. Med anledning av detta kom Roosval under hösten att kontakta Emil Nilsson på Gotlands läns hushållningssällskap för att rådfråga om hur han skulle få bukt med de många skadeangreppen i trädgården, men också om beskärningen av den nyplanterade ligusterhäcken i gräsmattan. Nilsson svarade att ”Ligusterhäckarna klippas lämpligast från senare delen af augusti och behöver då blott klippas en gång om året. Klippas de tidigare under högsommaren måste de, emedan de ånyo växa ut ytterligare, klippas på hösten eller tidigt på våren. De bör klippas ganska hårt. Ligusterpyramiderna behandlas på samma sätt”. Nilsson som gärna hjälpte Roosval med ytterligare information tydliggjorde ändå att: ”Alla råd och upplysningar på bref eller å telefon är kostnadsfria och lämnas med största nöje. Endast personliga besök äro belagda med en afgift af 10 kr”.¹⁵¹ Roosval hade också för att ambition att: ”Gå igenom allt med Walter på papper”. Det var en Roosvalsk perfektionism med trädgården, som emellanåt tenderade att övergå i ett smärre hårklyverier, vilket ibland framgick av hans små anteckningar, där han inte alltid var så överförtjust av Walters insatser: ”Hvarför lämna upptaget ogräs?” eller som när Walter inte var så nogräknad med arbetstiden: ”Walter hvad ha ni för arbetstid? Slutade igår klockan 6”¹⁵²

Det första av de två växthus som kom att tas i bruk hösten 1919. Alldeles intill växthuset ligger trädgårdsmästarbostaden. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23.

¹⁵¹ Brev från Emil Nilsson, 1919-10-07. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Emil Nilsson lämnade detaljerade uppgifter om både erforderliga mängder och blandningssätt v.g bekämpning av mjöldagg, rost och bladlöss.

¹⁵² Almanackor. J. R: s arkiv, vol.38, kvartalsalmanacka apr-jun, 1920.

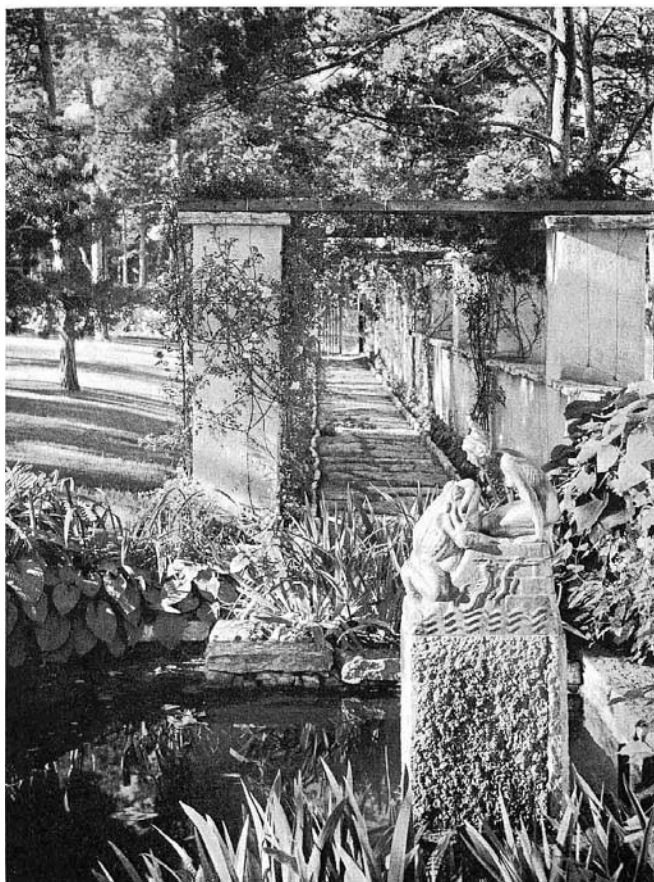
Även om det ibland fanns en uttalad irritation från Roosvals sida angående Walters bristande insatser, var samarbetet dem emellan oftast bra och fungerande. Det hände att Roosval kunde överlåta på Walter att även göra rent gestaltande uppgifter. Vid ett tillfälle skulle avgränsningen mellan kattgården och köksgården ändras om: ”Beställt 5 st högstammiga syren. Mathiesen troligen den enda som har högstammiga. I rabatten där avenboken stått är planterad *Rudbeckia* omväxlad *Aconitum* utanför åt köksgården *Lupinus*”. Längden på rabatten var 7, 5 meter. På grund av att syrenerna hade små kronor ansåg Walter att avståndet mellan dem skulle vara 1½ meter.¹⁵³

De fem högstammiga syrener som kom att avgränsa kattgården från köksgården. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹⁵³ Brev från G. A. Walter, 1920-01-09. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Under våren kom många av de rankande växterna att planteras och tanken var att allt nu skulle insvepas i en mjuk och frodig grönska: "Vildvin planterade [...] utanför stora pergolan samt i lilla pergolan vid norra porten. Rosor i lilla och stora pergolan. *Clematis* i lilla pergolan. *Delphinium* spridda längs hela muren. Grodrabatten har gjorts bredare och *Iris* är ditplanterad".¹⁵⁴ Grodrabatten omgav den vattenbrunn som låg intill den västra omfattningsmuren i vilken Ellen Roosval hade uppfört sin bronsskulptur »Prinsessan och grodan». Att mängden blomster så småningom blev så pass riklig och att det inte alltid var helt lätt att därmed hålla reda på var olika sorter hörde hemma, framgick av Walters kommentar: "Tulpaner som professorn rekviderade är driftulpan 'Prinz von Österreich' ej Darwintulpan, den börjar sedan blomma på sydsidan af boningshuset".¹⁵⁵

Prinsessan och grodan med rosen-
pergolan i bakgrunden som löper
längs den västra muren."Ur Hans
Wählin: Muramaris."

¹⁵⁴ Arbetsrapport G. A. Walter, april 1920. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁵⁵ Brev från G. A. Walter, 1920-05-08. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

Som nämnts innan var en rumslig och rikt förgrenad trädgård kring boningshusets alla sidor något som paret Roosval eftersträvade. Den nygestaltning som gjordes till våren, i form av ett litet pelarrum vid östra delen av boningshuset, kom att förstärka denna idé ytterligare. Byggmästare Hammarström som forfarande till och från var engagerad i de olika småprojekt, som berörde anläggningen, kom med ”anbud å uppförande af mur och pelare till östra pergolan enligt följande: Grundgräfvning för och gjutning af grund till 70 cm djup och 80 cm bredd för både mur och pelare, uppmurning af mur och 3st pelare till cirka 3 meter höjd, jemte afslamning af de samma, samt inläggning av flisgolf enligt beskrifning. Och erbjuder jag mig att utföra dessa arbeten för en summa utav 893 kronor.”¹⁵⁶

”Den östra pergolan”, ett intimt litet pelarrum alldeles intill den kalkstensmurade bassäng som låg i anslutning till den östra muren. Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

¹⁵⁶ Brev från F. Hammarström, 1920-04-27. J. R. s arkiv, vol 37. ATA.

Trädgårdsmästarparet Carlsson

Walter hade under en längre tid haft tankar på att skaffa sig vidare praktik utomlands, något som för övrigt var vanligt inom trädgårdsmästaryrket under denna tid. För att kunna tillgodose sig kunskaper från de mer ansedda plantskolorna och godsen var trädgårdsmästaren allt som oftast tvungen att vara på resande fot. Walters motiv för att slutligen få lämna sin tjänst var som han själv uttryckte det: ”Angående platsen får jag tacka för det förtroende jag haft under denna tid, men är nu besluten att lämna den 1 i instundande september i år. Som skäl för denna anhållan framhålles att det nu blivit tillåtet vistas utrikes och kommer jag att använda tillståndet för inhämtande af vidare praktik utomlands”. Walter hade för avsikt att ”söka lämplig plats i Danmark” och var tacksam om han kunde få ”betyget skrifvet på svenska”. Som lämplig ersättare till tjänsten ville han ge sin ”rekommendation åt trädgårdsmästare Eric Carlsson å Brucebo”.¹⁵⁷ Roosval försökte givetvis övertala Walter att stanna kvar, men Walter hade bestämt sig, ”jag är fast besluten på att lämna min plats”. Walter kom dock med de uppgifter om trädgårdsmästare Carlsson på Brucebo som Roosval hade önskat av honom: ”Angående trädgårdsmästare Eric Carlsson så är han från Vetlanda trakten Småland, 23 år och gift. Hustrun har genomgått Agdatorps och Alnarps trädgårdsskolor enligt upplysning jag erhållit”.¹⁵⁸

Under våren kom Roosval att kontakta Trädgårdsmästare Carlsson vid ett flertal tillfällen för att undersöka möjligheten att knyta till sig honom: ”Får härmed tacka för löftet [...] om företräde till platsen, ja, det var den 1 september jag tänkte flytta härifrån”.¹⁵⁹ Carlsson kom efter en stunds överläggningar med framförallt sin hustru att så småningom lämna besked till Roosval, där han dels beskrev vad han hade gjort tidigare men också under vilka villkor arbetet skulle antas. ”Tacksamt mottagit professors senaste brev och får jag härmed meddela att jag önskar ifrågasätta plats och hoppas jag kunna sköta densamma till professors belåtenhet. Saknar nu tyvärr betyg men hoppas jag att i denna vecka få ett sådant av fru Bruce och skall jag då omedelbart tillsända professorn detsamma. Har förutom i år, fyra års praktik i yrket varav jag i två år arbetat som biträde i den trädgård som min nuvarande hustru då skötte. Dessförinnan hade jag plats i en prästgård som kusk samt att sköta en mindre köksväxt- och prydnadsträdgård i ett och ett halvt år. Även så ett halvt års praktik från handelsträdgård men saknar tyvärr från dessa båda

¹⁵⁷ Brev från G. A. Walter, 1919-02-01, 1919-02-18 samt 1920-02-02. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁵⁸ Brev från G. A. Walter, 1920-02-22. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. Agdatorp var landets första trädgårdsutbildningen för kvinnor i vilken man anordnade trädgårdskurser halvårsvis redan innan sekelskiftet 1900. Muntligen Eva Gustavsson 2006-04-21, samt elektronisk källa, www.ub.gu.se/kvinn/digtid/03/1902/dagny/1902_bilaga.pdf

¹⁵⁹ Brev från Eric Carlsson, 1920-03-28. J. R: s arkiv, vol 4. ATA.

sistnämnda platser betyg men skall om professorn så önskar skaffa rekommendationer. Min hustru har däremot längre praktik i yrket, har bland annat genomgått Alnarps trädgårdsskola och är hon villig bistå mig med hjälp i trädgården utan ersättning.”¹⁶⁰

I själva verket var det således Eric Carlssons fru som hade den egentliga utbildningen och kunskapen om trädgård och om hur de olika trädgårdsmomenten bäst skulle planeras för att i slutänden ge ett fullgott resultat. Trots detta var det uppenbarligen Eric Carlsson som på sin frus meriter kom att söka anställningen, vilket också framgår än mer tydligt då han i nästkommande kontakt med Roosval motiverade varför han inte bifogade sina egna betyg.

”Som jag i förra brevet nämnde att jag tillsammans med min hustru arbetat i trädgård anser jag det ej lämpligt sända något betyg från den platsen, utan bifogar jag istället min hustrus betyg från Alnarps trädgårdsskola, för meningen är ju att vi tillsammans vill arbeta i trädgården.”¹⁶¹

Ett mer smidigt och lättsamt trädgårdsmästarbyte kunde knappast ha gjorts, då Fru Bruces egendom låg alldeles intill Roosvals anläggning. Som nytillträdde trädgårdsmästare i början av september kom paret Carlsson att börja med trädgårdsmästaruppgifterna per omgående. Ellen Roosval beskrev själv vad som var på gång i trädgården och indirekt kom också hennes förhållningssätt till densamma fram: Jag är nu alldeles ensam här å det regnar hvarje dag. Men jag tycker det är härligt å underbart här äfven i ensamheten. Jag skulpterar mycket nu och spelar på min flygel öfvervakar trädgårdsarbetet fler rabatter läggas om [...].”¹⁶²

Trädgårdens bevattning

Bevattningen av växterna i lustgården var under sommarhalvåret ett ständigt återkommande och arbetskrävande moment. För att inte växterna skulle lida en alltför stor vattenbrist de torraste perioderna var man stundtals tvungen att anställa en person enkom för att hjälpa till med bevattningen. Torkan orsakade bland annat kraftiga angrepp av mjöldagg och då speciellt på den stora mängd rosor som fanns i lustgården. För att råda bot på situationen kom trädgårdskonsulenten Emil Nilsson att föreslå Roosval att installera en

¹⁶⁰ Brev från Eric Carlsson, 1920-05-03. J. R: s arkiv, vol 4. ATA.

¹⁶¹ Brev från Eric Carlsson, 1920-05-14. J. R: s arkiv, vol 4. ATA. Situationen belyste väl den svaga ställning som kvinnan hade på arbetsmarknaden men också samhället i stort och förmodligen var det under en liknande förutsättning som paret Carlsson också fick tjänsten hos Fru Bruce.

¹⁶² Brev från Ellen Roosval, 1920-09-09, Hallwylska museets arkiv. Ellen skickade brevet till sina föräldrar i Stockholm.

bevattningsanläggning, dels för samtliga rabatter längs omfattningsmuren, men också för den omgivande gräsmattan till boningshuset. Utöver sitt konsultuppdrag var det tänkt att Nilsson också skulle fungera som tillsynsman för arbetet. Från trädgårdsmästarparet Carlssons förarbete på senhösten kunde Nilsson rapportera att: ”Beträffande trädgårdsherrskapet hålla de på med gräfning af gräsplanen och bra vore ju om detta arbete blef färdigt före vinterns inträde. Så snart arbetet med vattenledningen påbörjats ska jag åter besöka Muramaris”. En stor vattenmagasinerande bassäng, placerad på en höjd strax ovanför, nordost om boningshuset var tänkt att ge det vatten som krävdes för bevattningsanläggningen. För att leda vattnet från bassängen kom man att också att gräva ned en huvudledning, som sträckte sig hela vägen från bassängen till de rörledningar som fanns uppsatta i lustgården.¹⁶³

Vattenbassängen som försåg lustgården med det vatten som behövdes. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

Rörledningen fäst i mur. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

¹⁶³ Brev från Emil Nilsson, 1920-11-17. J. R: s arkiv, vol 37. ATA. I Kassaböckerna i J.R: s arkiv, vol.37, ATA, finns speciella bevattningspersoner upptagna på utgiftskontot.

När konsumenten Emil Nilsson i början av året åkte ut för att pröva den nyligen färdigställda bevattningsanläggningen kunde han konstatera att ”Idag har jag tillsammans med två personer från verkstaden besiktigt och får jag säga att det ej fungerade till min belåtenhet. Rörledningen å muren kastade vattnet blott några tum framåt. Jag begär att den skall kunna spruta öfver båda rabatterna. Anser därtill att trycket bör vara så stort att samtidigt med rörledningen å muren bör vattenkastarna å gräsplanerna kunna vara igång. När så är fallet är anläggningen välyckad. Entreprenören tror nu att det felande trycket i rörledningen beror på den kran som sitter strax utanför bassängen, jag instämmer däri ty den är mindre än rören och verkar därför hindrande för vattnet. De kommer att på egen bekostnad ändra denna kran.” När kranen hade blivit utbytt var det tänkt att Nilsson skulle bege sig ut till anläggningen igen för att än en gång prova bevattningsanordningen. Nilsson såg emellertid också andra tänkbara orsaker varför den inte fungerade till belåtenhet. ”För min del tror jag att skall det bli riktigt bra måste hufvudledningen som nu är lagd med 1¼tums rör utbytas med 2 tums och 1¼ tums rören läggas ner till vattenposterna å gräsplanerna samt ned till muren.”¹⁶⁴ Farhågorna kom att besannas då han kom för att ”avsyna bevattningsanläggningen” nästa gång: ”Genom den ändring som företagits – insättandet af en större kran som ej hindra vattentillförseln till rören – har vattenspridningen från rörledningen å muren blifvit betydligt bättre. Dock enligt min uppfattning ej tillfredställande. Jag lät vid profningen anbringa en vattenspridare å gräsplanen, men visade det sig att om rörledningen var igång samtidigt som denna, hade båda för liten vattentillförsel. Det visar sig således vara riktigt vad jag redan förra gången antog, att hufvudledningen bör ändras till två tums rör för att det skall fungera till belåtenhet. Jag har också förfrågat mig om kostnaden härför och belöper detta sig vid utbyte af rör 1¼tums till 2 tums, på 395 kr. Enligt vad man meddelat mig är detta kostnaden för rören; frakten och arbetet betalas af verkstaden, då jag framhållit att entreprenören äfven ha skuld till det misslyckade resultatet”.¹⁶⁵ Nilssons besked innebar naturligtvis att man var tvungen att göra om hela bevattningsanläggningen igen, med allt vad det innebar av nytillverkning av rör, uppgrävning av alla nedlagda rör...

Roosval kom att ha en del privatkontakter med de personer, som han dels själv förmedlade växter till, men som han också fick växter ifrån. En person som han kom att ha ett sådant utbyte med var plantskolisten G. W: son Cronqvist som var fotograf och rosentusiast. Cronqvist förädlade dock inte rosor själv, utan beställde dem i huvudsak från en leverantör i England vid namn J. P. Edwards, The Rose Gardens, London. Efter att Roosval hade fått beskåda Cronqvists fina storblommiga klätterros ’Pauls Scarlet Climber’ i Helsingborg var han nu intresserad av att införskaffa några stycken av den relativt

¹⁶⁴ Brev från Emil Nilsson, 1921-01-03. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁶⁵ Brev från Emil Nilsson, 1921-03-20. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

nyförädlade sorten för sin egen trädgård. Roosval kom därför med en förfrågan, som Cronqvist besvarade: ”Har antecknat att du önskar tio stycken ’Pauls Scarlet Climber’ till senare delen af september. Det är väl tidigt för leverans från England men jag tillskrifver leverantören omedelbart i samband med min egen rekvisition å ber honom för enkelhetens skull sända dem direkt till dig. Jag önskar nämligen icke plantor så tidigt.”¹⁶⁶

Snittblommor var något som paret Roosval önskade mycket av, speciellt eftersom de med tiden kom att sändas som nyskördade till parets hem uppe i Stockholm. Med anledning av detta kom trädgårdsmästarparet Carlsson att meddela den beställning som gjordes i början av säsongen: ”Frö har vi också rekvirerat vad vi ansett vara behövt och antecknar jag här nedan rekvirerade sorter – till snittblommor”; *Calendula officinalis* ’Orangekungen’, ’Grandifl. Sulphurea’ samt ’Orangeprinsen’ sammanlagt 40 gram. *Lathyrus odoratus*, Spencer sorter 5st olika färger sammanlagt 25 gram. Lövkojor 2 sorter sammanlagt 2 gram och *Chrysanthemum* 2 portioner. Lejongap 3 port., *Godetsia* 4 port., *Phlox* sommar, 4 port., *Centaurea* 2 port., *Linaria* 2 port., *Antirrhinum majus* ’Grandiflorum’ 1 port., samt slutligen *Lupinus* 10 gram.¹⁶⁷

Anläggningen får sin slutliga form

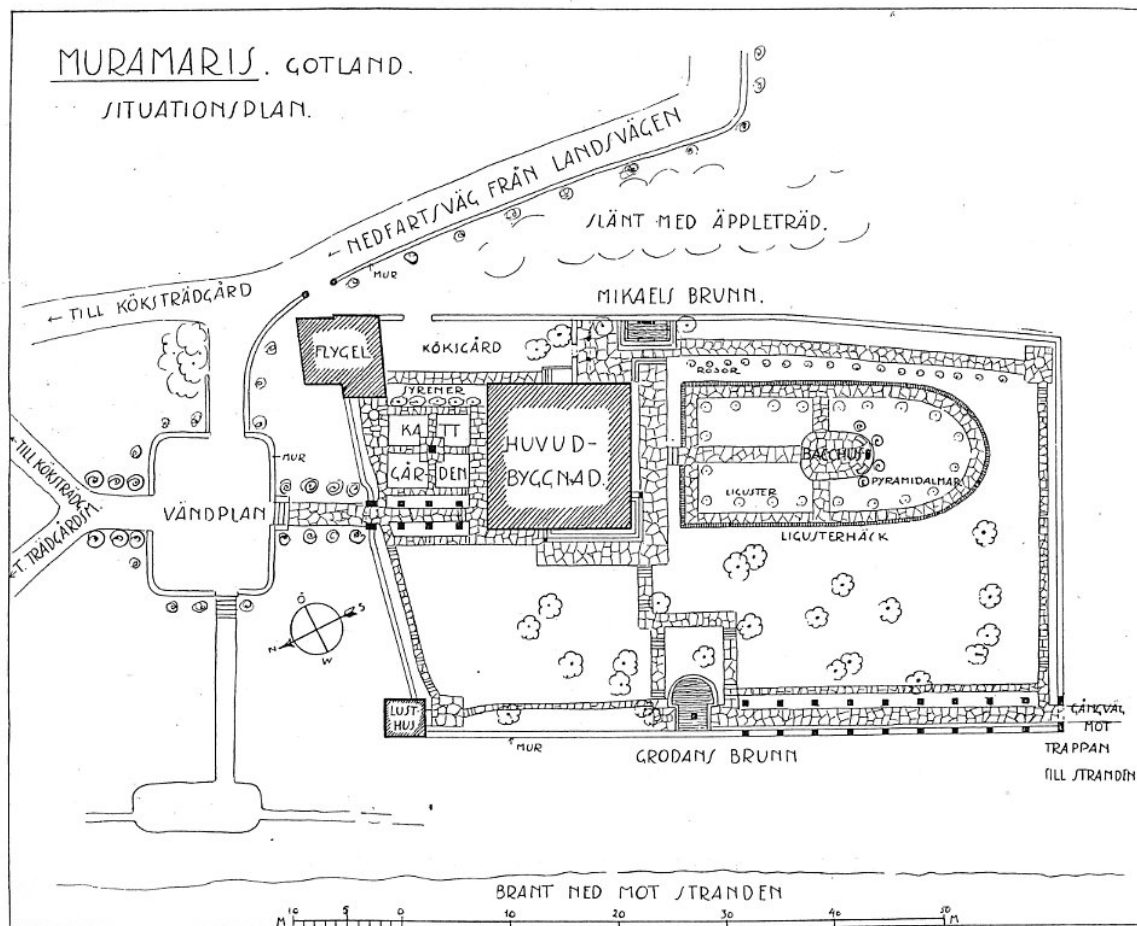
Under de tre åren mellan 1922-24 kom Muramaris att få de tillskott som gjorde att anläggningsarbetet till stora delar kom att upphöra i mitten av 20-talet. De viktigaste av dessa nyanläggningar kommer här att i korthet beskrivas.

Av de ritningar som Essén hade gjort för den nära omgivningen till boningshuset och lustgården, kom entrén till anläggningen att färdigställas under hösten 1922. Tanken var att ge anläggningen den yttre inramning, som den tidigare hade saknat. Gestaltningen innebar att man anlade en mur ”Biskopinnans mur” längs nedfartsvägen från landsvägen samt en vändplan framför entrén till lustgården, där ett par trappor kom att konstrueras. Den ena

¹⁶⁶ Brev från G. W: son Cronqvist, 1921-08-21. J. R: s arkiv, vol 4. ATA. Cronqvist undrade vid ett annat tillfälle om Roosval hade lust och tid att komma på ett föredrag han hade om ”färgfotograferingens användning för återgivande av blommor och frukt.” Cronqvist hade blivit anmodad av Dendrologiska föreningen att hålla ett föredrag på läkaresällskapets lokal i Stockholm. Färgfotograferingen gällde den nya autochromtekniken. Byrådirektören på Lanbruksstyrelsen Nils Sonesson som var engagerad i Dendrologiska föreningen kom senare att använda sig av G. W: sons autochromfotografier bland annat till sin bok ”Husmoderns trädgårdsbok” från 1927. Brev från G. W: son Cronqvist, 1923-02-23. J. R: s arkiv, vol 4. ATA, samt Sonesson, 1927, plansch 1-5 och 7-8.

¹⁶⁷ Brev från Eric Carlsson, Odaterad. J. R: s arkiv, vol 4. ATA.

trappan ledde in till lustgården och den andra, "Kronprinstrappan", ledde förbi lustgården i väster och vidare mot branten och ned till stranden.¹⁶⁸

I början av 20-talet tillkom "Biskopinnans mur" samt en vändplan med tillhörande gång- och trappsystem. Den nya situationsplanen gjord av Arre Essén visar det slutgiltiga utseendet för lustgården och den nära omgivningen. "Ur Hans Wählin: Muramaris."

¹⁶⁸ Arbetsrapport Eric Carlsson, 10/10-21/10-1922. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

”Biskopinnans mur” längs nedfartsvägen. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

Vändplanet vid entrén. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

Som tidigare nämnts kom Roosval förmodligen att med anledning av sitt besök på Sofiero anlägga både golfbana och tennisplan. Inspirerad av Kronprinsen kom Roosval att förlägga en niohåls golfbana på strandbädden nedanför klintberget, på den södra delen av tomtägorna. Roosval, som funderade över skötseln av gräset för golfbanan, tillfrågade trädgårdsmästarparet Carlsson om vilka synpunkter de hade på saken: ”Angående Professorns skrivelse om inköp av ett får i och för betning av golfbanan får jag från tidigare erfarenhet om dessa djur meddela professorn om att dels äter de inte det sträva gräs som stranden till en del är bevuxen med och dels kommer de att på de ställen där det finnes mjukare gräs att äta intill bara jorden, dels måste här uppsättas stängsel utmed hela backen för när både kor och hästar går uppe här kan naturligtvis ett får gå upp där. Jag vill därför föreslå Professorn om att köpa en eller två getter för de kan man tjudra vid en påle och så flytta dem allteftersom de äter.”¹⁶⁹ En intressant lösning på en minst lika orginell golfproblematik!

Tennisplanen kom man att bygga strax söder om lustgården, mjukt inlagd bland alla furor uppe på klintavsatsen. Lantbrukare Svensson kom att tillsammans med sex stycken andra dagsarbetare att färdigställa den under våren och sommaren 1924. Arbetet utfördes mycket noggrant och metodiskt. Bland annat gjorde man underbyggnaden till planen i flera avlånga strängar varefter man fyllde på dessa med grus: ”Vi har två fack färdiga och det tredje påbörjat men det tar ganska lång tid genom stötningen. Men vi hoppas att det snart skall gå och Professorn blir nöjd med arbetet.” Tennisplanen som också fick en mycket sirlig och elegant mur i öster med sten körd från Hästnäs kom att anläggas för ett ”arbetspris per timma 75 öre”.¹⁷⁰

Den vackra kallmurade kalkstensbänken invid tennisbanan. (Foto Niclas Fredriksson 2005-11-23)

¹⁶⁹ Arbetsrapport Eric Carlsson, 21/3-19/4-1924. J. R: s arkiv, vol 37. ATA.

¹⁷⁰ Brev från Georg Svensson, 1924-05-31. J. R: s arkiv, vol 4. ATA.

Familjen Strååt knåpade ihop en hyllningsvisa till Ellen Roosval på hennes födelsedag i slutet av juli 1924. Ett litet utsnitt av den ger en ganska målande bild av en anläggning, som i allt sitt välmående hade funnit sin plats på en kalkavsats...

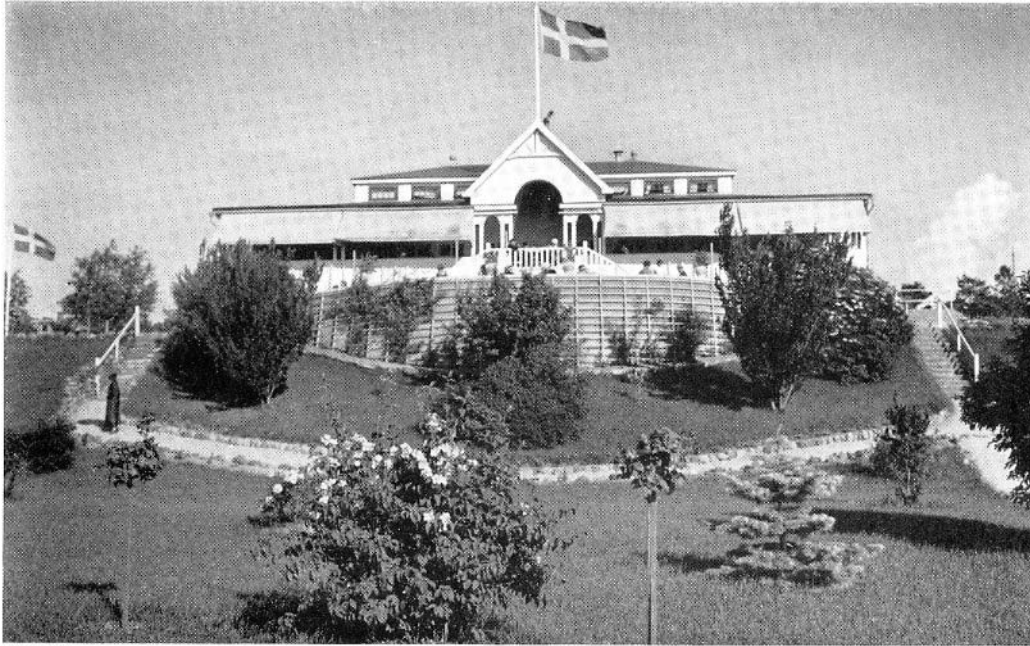

KÄNN·BLOMSTERDOFTEN·ÅNGAR
 FRÅN·ALLA·KALKSTENSGÅNGAR
 DEN·DRAGER·GENOM·FÖNSTREN·IN
 O·VILKET·BLOMSTERRUS
 JA·SOMMARN·DEN·ÄR·HÄRLIG·DESS·LJUVLIGHET·OSS·
 TILL·SKYDD·FÖR·ALLA·VINDAR·STÅR·DET·TALLAR·KRING·DITT·
 SE·HUR·SOLENS·STRÅLAR
 DITT·SOVRUM·VACKERT·MÅLAR
 SE·HAVETS·ALLA·VITA·LAMM
 TA·FART·EMOT·DIN·STRAND
 DU·HAVSLUFT·SOM·RENAR
 MED·DOFT·AV·TÅNG·OCH·ENAR
 TÄNK·GOTLAND·VAD·DU·TROLLAT·FRAM·SÅ·HÄR·AV·KALK-
 STENSGRUS

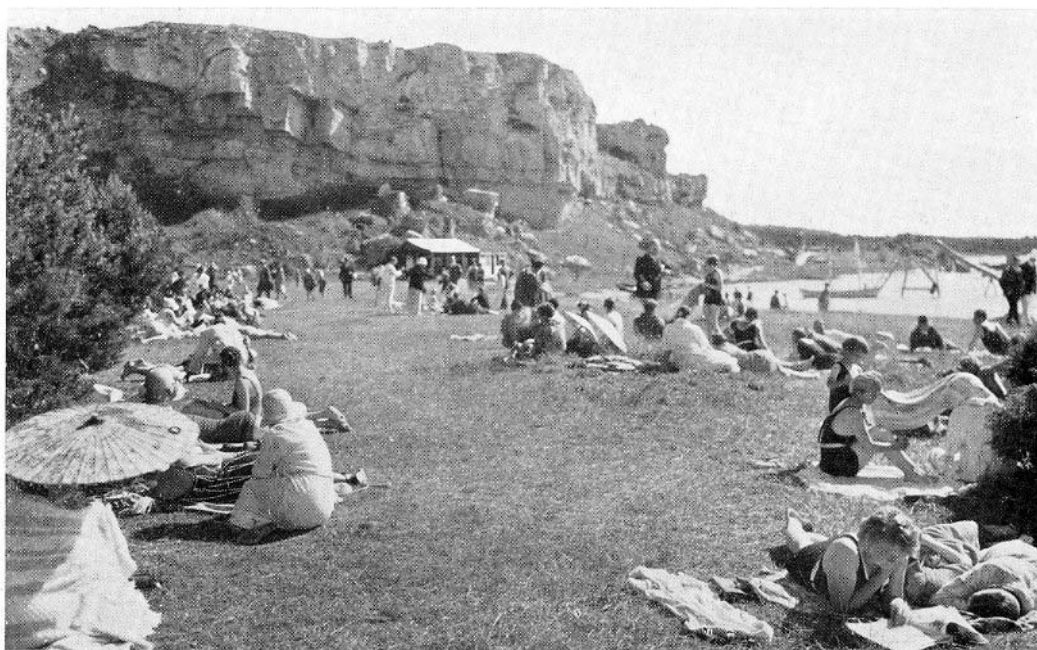
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

Som avslutning får vi göra som paret Roosval; ta vägen nedför stenskoningen, passera genom den tjärade träporten och fortsätta längs stranden för att slutligen komma till Carl E. Ekmans restaurant vid Snäckgårdsbaden och där tillsammans med Ekmans inta en liten lunch...

Snäckgårdsbadens restaurang. ”Ur Carl. E. Ekman, sextio år.”

... och efter lunchen kanske vi kan bege oss ned till badstranden och ta ett litet dopp!

Snäckgärdsbaden, badstranden. ”Ur Carl. E. Ekman, sextio år.”

Senare mot kvällen kanske vi också får göra en resa till Visby och i Johnny Roosvals anda avnjuta en middag på stadshotellet. Det har sagts mig att man till och med har ganska bra grönsaksalternativ där: ”En [...] som färdas vida omkring och intar sina måltider på hundratals olika ställen, han är i tillfälle att förnimma hur tråkig och föga omväxlande den svenska mathållningen särskilt på restauranter är, byggd på en massa kött och minsta möjliga växtföda. Med glad tacksamhet skall jag här som ett lysande undantag nämna stadshotellet i Visby, där jag haft nöjet att äta flera och bättre sallater än jag någon annanstädes i Sverige fått.”¹⁷¹

¹⁷¹ Almanackor. J. R: s arkiv, vol.39, kvartalsalmanacka jul-sep, 1924. I sin almanacka hade Roosval antecknat lunch 1.45 med Ekmans på Snäckgärdet och senare på kvällen kl. 7.00 var det middag på Stadshotellet, det var emellertid trafikförbud och smoking gällde. Sallatstipset är lämnat av föreläsarna och trädgårdsentusiasterna Ellen och Rolf Nordenstreng. – Nordenstreng, 1918, s.185.

Visby stadshotell. "Ur Carl. E. Ekman, sextio år."

Avslutning

Anläggningen efter 1924 och fram till idag

Som det antyddes inledningsvis är uppgifterna om anläggningen efter 1924 väldigt knapphändiga. Trots det kan man, dels av något enstaka efterlämnat fotografi men också av hur anläggningen ser ut idag, konstatera att nygestaltningar också kom att göras efter detta årtal. Den mest framträdande förändringen blev den som gjordes i det lilla trädgårdsrummet, den så kallade kattgården, förmodligen i början av 30-talet. Hela ytan kom då att stenläggas och i mitten av gården placerades en vattenfontän i en elegant rundformad och nedsänkt vattenbrunn. Detta lilla gårdsrum, som i samband med omgestaltningen kom att byta namn från kattgården till Tritongården, omnämns tillsammans med några andra platser i anläggningen på en mycket intressant kladdanteckning av Roosval. Eftersom denna anteckning visade hur trädgården kom att vara ett ämne för ständiga förändringar och nya idéer, så finns det anledning att göra ett obearbetat utdrag av den nedan.

Lustgården: grenar sågas. *Lobelia* behålles men drifvas mer och sätts tätt. Mera blått (*Nepeta*) till *Phlox*gången. *Clematis* å mur. Prestkragarne till pelargoniegången. En annan blå och högre innanför. Slingerväxterna ordnas bak örtmuren, sätts vid alla fula tallstammar. Flera 'Jackmanii' i pergolan. Flera 'Jackmanii' å murens yttersida i väster och norr. Begonior i pergolan. Pipranka å dåliga furor utanför muren eller *Clematis*. Nya träd planteras. Bättre gräsmatta. Rosengången, *Clematis* tuktas. Äpplegången afstå från stamrosor där. *Delphinium* 'Capri' med små mellanrum.

Uppkörsvägen: diverse blommor i fickor i muren enligt konsulentens lista samt hängande växter från backen öfver murkanten.

Gula rabatten: enkla rödgula höga *Dahlia*, framtill korta *Tagetes*, mycket 'Jackmanii' bakom muren. På högsommaren *Iris* och de blå *Delphinium*.

Vändplatsen: röd 'Jackmanii'.

Gamla fruns gång: blåeld, kronprinsens plantor ordnas.

Tritongården: blått i sprickorna, samma växt som nu i phloxgången: *Lobelia*.”¹⁷²

¹⁷² Verifikationer. J.R: s arkiv, vol.37, ATA.

Tritongården sedd från den lilla pergolan.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet.

AVSLUTNING

Att anläggningen var i ständig utveckling och då framförallt trädgården med ett livaktigt trädgårdsmästeri framgår också av att antalet drivbänkar ökade framöver. Från 12 st år 1919 till 30 st år 1939, något som självklart bidrog till att försköna anläggningen ytterligare.

Efter Ellens bortgång kom Johnny Roosval att bosätta sig permanent i huvudbyggnaden och så sent som i slutet av 50-talet, då Roosval började närma sina åttio år fyllda, kom trädgården alltjämt vara ett kärt ämne. En beställning från 1957 uppvisar inte mindre än 2500 beställda lökar av olika tulpaner, narcisser och scillor. Efter Johnny Roosvals bortgång 1965 och fram till 1987 kom hans andra hustru, Agneta Roosval, att vara innehavare av anläggningen. Även om Agneta Roosval hade en trädgårdsmästare anställd under hela denna period, så kom anläggningen förmodligen inte att tillföras något nämnvärt nytt. Istället kan man med all säkerhet påstå att ett succesivt ”uttapp” av anläggningens alla ingående beståndsdelar nu påbörjades. De för lustgården så betydelsefulla tallarna kommer under den här perioden att avlägsnas, vilket gjorde att stora värden därmed gick förlorade. Anläggningen genomgick sedan ett totalt förfall efter att 1987 ha blivit såld av Agneta Roosval. Förfallet pågick oavbrutet fram till mitten av 90-talet, då anläggningen efter ett nytt ägarbyte kom att få en viss upprättelse. Det faktum att anläggningen varit utsatt för ett så pass kraftigt förfall fram till mitten av 90-talet, gör att den idag ur skötsel- och underhållssynpunkt kräver en noggrann övervägning av vilka prioriteringar som anses vara nödvändiga i framtiden. Även om det framstår som en orimlighet att anläggningen ska kunna åtnjuta samma nivå av omhändertagande som varit fallet under den beskrivna tioårsperioden i anläggningshistorien, så är det trots allt viktigt att den är av sådan dignitet att åtminstone inte anläggningen förlorar mer av substantiellt värde än vad som hitintills redan skett. Den övergripande strukturen skulle förmodligen med förhållandevis små medel kunna återfå delar av sin ursprungliga form, genom olika punktinsatser där man aktivt gick in och åtgärdade de mest utsatta delarna. Vid sådana åtgärder bör anläggningen ses utifrån ett helhetsperspektiv, där boningshus, trädgård och omgivande landskap behandlas som en samstämd enhet.

Då anläggningen är ett synnerligen intressant tidsdokument, så är min förhoppning att sådana arbetsmässiga och ekonomiska prioriteringar om möjligt ska kunna göras i framtiden.

Tritongården med uthuset i bakgrunden.
Ur Johnny Roosvals arkiv, ATA, Riksantikvarieämbetet

Källor och litteratur

Otryckta källor

Antikvarisk topografiska arkivet (ATA).

Johnny Roosvals (J. R: s) personarkiv

Arkitekturmuseet

Arkiv och bibliotek

Arkitektregistret

Hallwylska museet

Arkivet

Brevsamlingen

Kungliga Tekniska Högskolan (KTH)

Arkivfunktionen

KTH: s personalkataloger

Lantmäteriet på Gotland

Historiska kartor

Ekonomiska kartan

Lokalhistorisk arkiv Korsør

Priskurant, Mathiesens planteskole

Länsmuseet på Gotland

Arkivet

Tidningsklipp ur J. R: s personarkiv

Nationalmuseum (NM)

Konstnärsarkivet/biografica

Lars Israels Wahlmans personarkiv

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Universitetsbiblioteket i Lund (LUB)
Referenssamlingen
Tidskrifter

Intervjuer (telefon, 2006):

Gerry Hellqvist, Föreningen Gotlandståget, Dalhem.
Lars Norrby, Björke.
Sten Rosval, Björke.

Värdefulla möjligheter till insikt om Gotlands järnvägar och Roma sockerbruk har erhållits genom Gerry Hellqvist, Lars Norrby och Sten Rosval.

Elektroniska källor

www.gotmus.i.se/byggnadsvard/hantverkare_material/08.htm

www.ub.gu.se/kvinn/digtid/03/1902/dagny/1902_bilaga.pdf

Tryckta källor och litteratur

Abelin, Rudolf:

Villaträdgården, Stockholm 1915

Abelin, Rudolf:

Föreningen Norrvikens trädgårdar, Stockholm 1924.

Ahrland, Åsa:

Den osynliga handen, Alnarp 2005.

Aldén, Björn m fl:

Kulturväxtlexikon, Stockholm 1998.

Andersen, I. P:

Parken ved Wegeholm, Sverige, Havekunst 1920.

Andersson, Aron. (red.):

Johnny Roosval – Forskaren läraren, Visby 1982.

Bedoire, Fredric:

Stockholms universitet 1878-1978, Uppsala 1978.

Blennow, Anna-Maria:

Europas trädgårdar, Lund 1995.

Boheman, Ezaline:

En semesterfärd till Gottland, *Svenska turistföreningens årsskrift*, sid. 292-294, Stockholm 1920.

Bovin, Knut:

Viola cornuta 'Gustav Wermig', Trädgården 1910.

Brunius, August:

Hus och hem, Stockholm 1911.

Caldenby, Claes (red.):

Att bygga ett land, Stockholm 1998.

Clason, Ester:

Om modern trädgårdskonst, Ord och Bild 1915.

Dunér, Sten & Katarina:

Den gyllene trädgården, Stockholm 2004.

Ekberg, Nils:

Sällskapet D.B.V: s trädgård Visby 1855-1955, Göteborg 1955.

Essén, Arre:

Muramaris på Gottland, Teknisk tidskrift. Arkitektur 1918.

Falck, Knut & Malmberg Karl:

Människan och medborgaren, i: *Carl E. Ekman sextio år*, Stockholm 1928.

Falck, Waldemar:

Visby förr i tiden, Visby 1989.

Gustavsson, Eva:

Trädgårdsideal och kunskapssyn, Alnarp 2001.

Gustavsson Lars-Åke:

Rosor för nordiska trädgårdar, (del 1), Stockholm 1998.

Hansson, Joakim:

Lokala och främmande arkitekters verk i Visby, *Gotländskt arkiv*, Visby 2001.

Hellgren, Ella:

Muramaris - En konstens och vetenskapens sommaridyll, *Gotlänningen* 1919.

Hoyles, Martin:

The Garden and the Division of Labour, i: *Vista*, s. 21-38, London 2005.

Jekyll, Gertrude and Weaver, Lawrence:

Gardens for small Countryhouses, London 1912.

Kvarnstedt, John:

Gotlands järnvägar, Visby 1978.

Lepp, Hans:

Ellen Roosval I - En studie kring greveparet von Hallwyls dotter målaren och skulptrisen Ellen de Maré-Rosval, Stockholm 1986.

Lepp, Hans & Rennerfelt, Monica:

Wilhelmina von Hallwyl. Museiskapare vid sekelskifte, Stockholm 1981.

Linn, Björn:

Arkitekturen, i: *Konsten 1890-1915*, sid. 27-151, Lund 2001.

Lind, Eric & Thulin, J. A. (red.):

Svenska trädgårdar, Stockholm 1939.

Lorentzon, Kenneth:

Våra Trädgårdsväxter, Åby, 1996.

Margareta, Kronprinsessan:

Vår trädgård på Sofiero, Stockholm 1995 (1915).

Miller Lane, Barbara:

National Romanticism and Modern Architecture, Cambridge 2000.

Nordenstreng, Ellen och Rolf:

Blomsterdyrkan och trädgårdskult, Stockholm 1918.

Näslund, Erik:

Rolf och Jean en biografisk skiss, Stockholm 1995.

- Paavilainen, Simo (red.):
Nordisk klassicism 1910-1930, Helsingfors 1982.
- Roosval, Johnny:
Swedish art, Princeton 1932.
- Roosval, Johnny:
Målarinnan Greta Ruuth, Stockholm 1931.
- Roosval, Johnny:
Sophiero, i: *Svenska slott och herresäten*, sid 199-214, Stockholm 1922.
- Schönbäck, Hedvig:
Muramaris – En medelhavsdröm vid Östersjön, *Valör* 1992.
- Schultze-Naumburg, Paul:
Kulturarbeiten, bd 2 *Gärten*, München 1909.
- Sonesson, Nils:
Husmoderns trädgårdsbok, Stockholm 1927.
- Stavenow-Hidemark, Elisabeth:
Villabebyggelse i Sverige 1900-1925, Stockholm 1971.
- Svahnström, Annika & Gunnar:
Ella Hellgren, *Gotländskt arkiv*, årg 77, sid. 5-10, Visby 2005.
- Sylvén, Nils:
Tre minnesvärda Gotlandsdagar, *Lustgården*, årg. 15, sid. 79-140, Stockholm 1934.
- Trädgårdsodlingen i Sverige*:
Stockholm 1935.
- Wahlman, Lars Israel:
En gård och dess trefnad, *Ord och Bild* 1902.
- Weaver, Lawrence:
Houses and Gardens by E. L. Lutyens, London 1981 (1913).
- Wisaeus, Lena:
”Som berusad av din närhet...”, Stockholm 2003.
- Wåhlin, Hans:
Johnny Roosval, *Ord och Bild* 1929.
- Wåhlin, Hans:
Muramaris – Professor och fru Roosvals sommarhem på Gotland,
Svenska Hem i ord och bilder 1924.

EKONOMISKA KARTAN

Ekonomiska kartan från Lantmäteriet Visby. (Kartan är bearbetad och skarvad).

Växtlista

Nedan följer en lista över de växter som jag med säkerhet har kunnat konstatera blivit använda i anläggningen under perioden 1917-1924. Jag har således valt bort alla växter som bara nämnts vid förnamn, det vill säga bara med släktnamn, och utan artnamn. Nomenklaturen från ursprungskällorna är vissa fall omarbetad efter *Kulturväxtlexikon* (1998) samt *Våra Trädgårdsväxter* (1996) för att bättre stämma överens med den namnsättning som finns för växterna idag.

VEDARTADE

<i>Abies concolor</i>	coloradogran
<i>Aquilegia formosa</i>	eldakleja
<i>Aristolochia macrophylla</i>	pipranka
<i>Betula pendula</i>	vårtbjörk
<i>Bryonia alba</i>	hundrova
<i>Buxus sempervirens</i> 'Suffruticosa'	kantbuxbom
<i>Carpinus betulus</i>	avenbok
<i>Clematis</i> 'Jackmanii'	jackmanklematis
<i>Clematis</i> 'Ville de Lyon'	klematis
<i>Clematis vitalba</i>	skogsklematis
<i>Clematis viticella</i>	italiensk klematis
<i>Fagus sylvatica</i> 'Purpurea Pendula'	hängblodbok
<i>Juglans regia</i>	valnöt
<i>Laburnum alpinum</i>	alpgullregn
<i>Lonicera caprifolium</i>	kaprifol
<i>Malus</i> 'Oranie'	oranieäpple
<i>Morus nigra</i>	svart mullbär
<i>Parthenocissus quinquefolia</i>	klättervildvin
<i>Parthenocissus inserta</i>	vildvin
<i>Parthenocissus tricuspidata</i> 'Veitchii'	rådhusvin
<i>Phlox paniculata</i> 'Coquelicot'	höstflox
<i>Phlox paniculata</i> 'Hermine de Turenne'	höstflox
<i>Polygonum baldschuanicum</i>	bokharabinda
<i>Populus nigra</i>	svartpoppel

VÄXTLISTA

<i>Rosa</i> 'American Pillar'	klätterros
<i>Rosa</i> 'Carmine Pillar'	
<i>Rosa</i> 'Dorothy Perkins'	klätterros
<i>Rosa</i> 'Erna Teschendorf'	polyantha-ros
<i>Rosa</i> 'Hiawatha'	klätterros
<i>Rosa</i> 'Mme Edourd Herriot'	storblommig ros
<i>Rosa</i> 'Mrs W. H. Cutbush'	polyantha-ros
<i>Rosa</i> 'Paul's Scarlet Climber'	klätterros
<i>Rosa</i> 'Philadelphia Rambler'	
<i>Rosa</i> 'Tausendschön'	klätterros
<i>Rosa</i> 'Veilchenblau'	klätterros
<i>Rosa rugosa</i>	vresros
<i>Sambucus racemosa</i>	fläder
<i>Thuja occidentalis</i>	thuja
<i>Ulmus glabra</i> 'Exoniensis'	pyramidalm
<i>Wisteria sinensis</i>	blåregn

PERENNER/GRÄS

<i>Aconitum carmichaelii</i> var. <i>wilsonii</i>	oktoberstormhatt
<i>Aconitum variegatum</i>	stormhatt
<i>Bromus arvensis</i>	renlost
<i>Delphinium</i> 'Capri'	praktriddarsporre
<i>Delphinium</i> 'J. S. Brunton'	praktriddarsporre
<i>Heuchera x brizoides</i> 'Pluie de Feu'	alunrot
<i>Lilium auratum</i>	gullbandslilja
<i>Lilium brownii</i>	kantonlilja
<i>Lilium candidum</i>	madonnalilja
<i>Lilium martagon</i>	krollilja
<i>Lilium tigrinum</i>	tigerlilja
<i>Lysimachia nummularia</i>	penningblad
<i>Nepeta mussinii</i>	bergnepeta
<i>Papaver nudicaule</i>	sibirisk vallmo
<i>Viola cornuta</i> 'Gustav Vermig'	hornviol

VÄXTLISTA

SOMMARBLOMMOR/UTPLANTERINGSVÄXTER

<i>Anthriscum majus</i> cvs.	lejongap
<i>Calendula officinalis</i> cvs.	ringblomma
<i>Begonia</i> Semperflorens-gruppen cvs.	sommarbegonia
<i>Begonia x tuberhybrida</i>	knölbegonia
<i>Celosia cristata</i>	tuppkam
<i>Gladiolus</i> 'Pink Perfection'	gladiol
<i>Gladiolus</i> 'Prince of Wales'	gladiol
<i>Lathyrus odorata</i> Spencer-sorter.	luktärt
<i>Lobelia erinus</i> cvs.	lobelia

Filnamn: Boken_färdig red 2006-10-10
Katalog: C:\Documents and Settings\Niclas Fredriksson\Mina
dokument\ex-jobb\Ex-jobb redigerad för utskrift
Mall: C:\Documents and Settings\Niclas Fredriksson\Application
Data\Microsoft\Mallar\Normal.dot
Rubrik:
Ämne:
Författare: Niclas Fredriksson
Nyckelord:
Kommentarer:
Datum: 2006-05-29 5.10
Version: 115
Senast sparad: 2006-10-11 1.00
Senast sparad av: Niclas Fredriksson
Total redigeringstid: 639 minuter
Senast utskrivet: 2006-10-11 1.02
Vid senaste fullständiga utskrift
Antal sidor: 129
Antal ord: 27 726 (cirka)
Antal tecken: 146 948 (cirka)